

Džekob Abot

PETAR VELIKI

Karupović
Beograd, 2008.

Naslov originala
Jacob Abbot
Peter the Great

S engleskog preveo
Marko Karupović

TEKST SA ZADNJIH KORICA

Epitet „Veliki“ više nego zasluženno stoji uz Petrovo ime, jer je on zasigurno bio jedan od najvećih ali i najneobičnijih ljudi koji su ikad živeli. I sam poluvarvarin, latio se posla da civilizuje dvadeset miliona ljudi i istrajao na njemu tokom čitavog svog života kroz opasnosti, poteškoće i odvrćanja za čije je savladavanje bio potreban začuđujuće visok stepen odlučnosti i odrešitosti.

Iz knjige „Petar Veliki“

Džekob Abot (Jacob Abbott, 14. XI 1803. — 6. XI 1879.) bio je svestrani američki pisac, sveštenik, profesor matematike i filozofije, prosvetni radnik i osnivač nekoliko srednjih škola. Ipak, najpoznatiji je kao pionir dečje književnosti i plodni pisac čiji opus prelazi 200 naslova.

Ediciju „Tvorci istorije“ čine trideset i dve ilustrovane istorije slavni ličnosti. Džekob Abot je autor dvadeset i dva naslova iz ove serije — svi su objavljeni u periodu 1848-1861. Preostalih deset je napisao njegov brat Džon. Ove knjige su valjano napisane, informativne, poučne i potencijalno interesantne širokom čitalaštvu.

Abraham Linkoln: „Želim da se zahvalim Vama i Vašem bratu na Tvorcima istorije. Nemam dovoljno obrazovanja da bih mogao da se izborim sa učenim višetomnim delima istoričara, a i da ga imam, nemam vremena za to. Ali vaši Tvorci istorije, kao kratke zaokružene celine, pružaju mi taman toliko znanja o ljudima i događajima iz prošlosti koliko mi je potrebno. Čitam ih sa najvećim zanimanjem. Njima dugujem manje-više sve znanje iz istorije koje posedujem.“

SADRŽAJ

Uvod
Kneginja Sofija
Sofijina propast
Petrovo detinjstvo i mladost
Lefort i Menšikov
Početak vladavine
Careva turneja
Završetak turneje
Pobuna
Reforme

Bitka kod Narve
Izgradnja Sankt Peterburga
Mazepin ustanak
Bitka kod Poltave
Carica Katarina
Princ Aleksej
Aleksejev beg
Suđenje
Aleksejeva osuda i smrt
Petrov kraj

UVOD

Malo je onih koji nisu čuli za Petra Velikog, prema uvreženom mišljenju utemeljivača savremene Rusije. Međutim, slava koju znameniti ruski vladar uživa među mladim ljudima u velikoj meri počiva na činjenici da se on, u skladu sa svojim nastojanjima da u svoju zemlju uvede industrijske zanate, lično zaputio u Holandiju kako bi se upoznao sa veštinama i tajnama brodogradnje, kao i na činjenici da je u jednom tamošnjem brodogradilištu obavljao manuelne poslove. U Sardamu, po brodogradilištima poznatom gradu nedaleko od Amsterdama, još postoji mala radionica u kojoj je Petar prošao kroz svoju obuku. Ova zgrada je sagrađena od drveta, i danas je dosta oštećena, ali je, kako bi bila zaštićena od daljeg propadanja, oko nje podignuta veća zidana zgrada, i svake godine je posećuje veliki broj radoznalih turista.

Kao što se može i očekivati na osnovu onoga što nam ova epizoda govori o njegovom karakteru, čitava Petrova istorija čini jednu za svakoga veoma interesantnu i zanimljivu priповest.

KNEGINJA SOFIJA

Okolnosti pod kojima je Petar Veliki stupio na presto predstavljaju jednu krajnje nesvakidašnju, a u nekim aspektima i više nego romantičnu priču.

Njegov otac, koji je vladao Rusijom od 1645. do 1676, zvao se Aleksej Mihajlovič. Za svog života, car Aleksej ženio se dvaput. Od prve žene¹ ostala su mu dvojica sinova, Fjodor i Ivan, i četiri kćerke. Kćerke su mu se zvale Sofija, Katarina, Marija i Feodosija². Druga žena rodila mu je dvoje dece, sina i kćerku. Sin se zvao Petar, a kćerka Natalija Aleksejevna. Od sve ove dece, ona kojom ćemo se najviše baviti jesu dva najstarija sina, Fjodor i Ivan, i najstarija kćerka, Sofija, od prve žene, kao i Petar, sin od druge žene i junak ove istorije³.

Careva druga žena, i Petrova majka, zvala se Natalija⁴.

Podrazumeva se, po očevoj smrti presto je nasleđivao Fjodor. Posle njega u redu za nasleđivanje dolazio je Ivan, a posle Ivana Petar, sin careve druge žene, jer kćerke, po zakonima i običajima koji su vladali u Ruskom carstvu, nisu imale nikakva prava na presto. Zapravo, kćerke ne samo da su bile isključene iz redosleda za nasleđivanje već su bile preduzimane i posebne mere kako bi one bile sprečene da rađaju sinove koji bi polagali pravo na presto. Bilo im je zabranjeno da se udaju, a, kako bi im se onemogućilo da ikada prekrše ovu zabranu, pre nego što dospeju za udaju sve odreda bile su slate u manastire, gde su bile prinuđene da provedu svoje živote u usamljenosti. Svakako, manastiri u kojima su živele ove princeze bili su veoma bogato i raskošno opremljeni, a njihove stanarke kraljevske krvi imale su unutar njihovih zidina svaki komfor i luksuz koji je bilo moguće obezbediti na jednom takvom mestu, i koji je mogao da doprinese da se pomire sa time što su uskraćene za sva zadovoljstva ljubavi i sve priyatnosti porodičnog života.

Slučaj je hteo da ispadne tako da su i Fjodor i Ivan bili nejaka i bolešljiva deca, dok je Petar bio zdravo dete i pucao od zdravlja. Međutim, zakon nasleđivanja bio je neumoljiv i, po Aleksejevoj smrti, na presto je stupio Fjodor. Osim toga, sve i da je bilo moguće birati među Aleksejevim sinovima, Petar je u tom trenutku bio posve premlad za vlast, jer je imao svega četiri godine kada mu je otac umro, budući da je rođen 1672, dok mu je otac umro 1676. Fjodoru je tada bilo šesnaest godina. Međutim, pošto je bio tako mlad i tako slabog zdravlja, podrazumeva se da nije mogao da uzme nikakvog aktivnog učešća u upravljanju državom, već je bio prinuđen da ostavi sve u rukama svojih savetnika i državnih ministara, koji su vodili poslove po svome nahodjenju, mada su uvek nastupali u Fjodorovo ime.

Bilo je mnogo njih koji su žudeli za tim da sudeluju u vlasti koju je mladi car ostavio u rukama svojih podređenih, a možda najambicioznija među njima bila je kneginja Sofija, Fjodorova sestra, koja je sve to vreme bila zatvorena u manastiru na koji su je osudila pravila i propisi carske etiketije. Ona nikako nije imala mira u tom zatvoru i žarko je želela da se oslobodi, smatrajući da će ako u tome uspe umeti sebe da načini važnim faktorom u vođenju

1 Prva žena Alekseja Mihajloviča bila je Marija Iljinična Miloslavska (1624-1669). (prim. prev.)

2 Zapravo, Aleksej i Marija Miloslavska imali su ukupno trinaestoro dece, od kojih je nekoliko njih umrlo u najranijoj mladosti, između ostalih i prvi sin Dimitrij. Nažalost, autor ovde nije u pravu, pošto je od trinaestoro dece punoletstvo dočekalo njih osmoro, dvojica braće i šest sestara. Verovatno zahvaljujući korišćenju nepouzdanih izvora, previdene su dve najstarije sestre, Jevdokija i Marfa. Inače, prvobitno je za prestolonaslednika bio određen Aleksej Aleksejevič, drugi sin i četvrto dete po redu, ali je on umro pre svog oca, 1670, sa nepunih šesnaest godina. (prim. prev.)

3 Petar Aleksejevič Romanov, ili Petar Veliki, rođen je 30. maja (po starom kalendaru, po novom 9. juna) 1672. godine, ili 7180. godine „od nastanka sveta“, kako se u Rusiji tada računalo vreme (pravoslavna crkva postanje sveta smešta u 5508. god. p.n.e.), a kršten je 29. juna, na Petrovdan, pa je tako dobio i ime. Inače, Petar je bio taj koji je, 1700. (po starom računanju 7208) godine uveo julijanski kalendar u Rusiji, odnosno računanje godina od početka nove ere. (prim. prev.)

4 Natalija Kirilovna Nariškina (1651-1694) udala se za Alekseja Mihajloviča Romanova 22. januara 1671. (ukoliko nije drugačije naznačeno, svi datumi dati su po „starom“, julijanskom kalendaru), kada joj je bilo devetnaest godina. Osim sina Petra i kćerke Natalije, ona je caru rodila još jednu kćerku, Teodoru, ali je ova umrla kada su joj bile četiri godine. (prim. prev.) savetnika i državnih ministara, koji su vodili poslove po svome nahodjenju, mada su uvek nastupali u Fjodorovo ime.

državnih poslova. Stoga je nadležnim vlastima podnela molbu da joj se dozvoli da pređe u palatu kako bi negovala svoga brata i starala se o njemu u njegovoj bolesti. Ova molba je na kraju uslišena, i Sofija je prešla u palatu. Tu se posvetila brizi za svog brata, neprestano bdijući pored njegove postelje i ne dozvoljavajući nikom drugom da ga neguje niti da mu daje lekove, sa tolikom prilježnošću da je svojom naizgled nesebičnom sestričkom ljubavlju osvojila ne samo njegovo srce već i srca svih velikaša sa dvora.

Zaista, ni u kom slučaju nije nemoguće da je Sofija isprva bila nesebična i iskrena u želji da se brine o potrebama svoga brata i da ga ohrabruje i teši u njegovoj bolesti. Ali, kakva god da je bila njena prvobitna namera, ishod je bio taj da je ona, posle izvesnog vremena, stekla toliko popularnosti i uticaja da je postala izuzetno važna osoba na dvoru. Ona je bila jedna veoma nadarena i uglađena mlada žena i, štaviše, imala je snažan i muževan karakter. Ponašanje joj je i pored toga bilo veoma prijatno i umiljato, a sa najvišim ljudima u carstvu, koji su redom dolazili u posetu njenom u bolesničku postelju palom bratu, razgovarala je tako ljubazno i u isto vreme tako pametno da su svi oni stekli veoma visoko mišljenje o njenoj ličnosti.

Ona je takođe stekla i veliki uticaj na samog Fjodora, što je, samo po sebi, veoma povećalo njen značaj u očima dvorjana. Oni su svi odreda počeli da smatraju da je, ukoliko žele da steknu carevu blagonaklonost, najbitnije da se dobro kotiraju kod kneginje. Na taj način su svi, uvidevši kojom brzinom raste njen uticaj, želeli da im se pripiše da su bili njeni najraniji i najodaniji prijatelji — otuda su se nadmetali među sobom u nastojanjima da pripomognu u njenom uzdizanju.

Stvari su se odvijale na ovaj način veoma povoljno neko vreme, ali su na kraju, kao što se moglo i predvideti, počele da se javljaju sumnje i podozrenja, i, posle izvesnog vremena, počeli su da se naziru obrisi jedne stranke protivne kneginji. Činili su je mahom stari plemići carstva, starešine istaknutih porodica koji su, pod carevima, bili navikli da drže glavne poluge vlasti. Ovi ljudi su, sasvim prirodno, bili surevnjivi na uticaj koji su videli da kneginja stiče, i počeli su da spletakare kako bi našli načina da ograniče ili suzbiju taj uticaj.

Ali, pored ovih plemića, u to vreme na dvoru je postojala još jedna veoma bitna sila, naime, vojska. U svim despotskim državama vladar pod svojom komandom mora imati moćnu vojnu silu koja će ga održavati na položaju, a, osim toga, ovu vojsku mora držati koliko god je moguće odvojenu i nezavisnu od naroda. U Rusiji je tada postojao jedan veoma moćan rod vojske, koji su carevi ustrojili i držali ga kao carsku gardu. Ova vojska zvala se strelci, ili, kako bi možda bilo približnije u skladu sa savremenim vojnim shvatanjima, garda.

Naravno, vojska poput ove, ustrojena i izdržavana od jedne despotske dinastije sa, u velikoj meri, izričitim ciljem da brani vladara od njegovih podanika, s vremenom postaje veoma bitan element vlasti. Vojnici čine jednu posebnu društvenu klasu, odvojenu od plemstva i surevnjivu prema njemu, i ovakvo stanje stvari često je dovodilo do jako ozbiljnih sukoba i pobuna. Garda se ponekad pokazuje jačom od dinastije koja ju je stvorila, i od svojih generala stvara istinske vladare u zemlji. Kada postoji stanje stvari poput ovog, uređenje koje nastaje zove se vojnim despotizmom. Ovo se desilo u doba Rimskog carstva. Vojska, koju su prvobitno formirale redovne vlasti i koja je neko vreme bila strogo podređena njima, na kraju je postala previše moćna da bi i dalje bila držana pod kontrolom, pa je stala da svoje vodeće generale, a to je bio slučaj sa mnogim uzastopnim vladarima, načinjava carevima, na taj način u potpunosti obarajući republiku koja ju je prvobitno ustrojila i izdržavala.

Eto, takav je bio rod vojske koji je tada posedovao veliki uticaj i moć u Moskvi. Znajući koliko bi za nju bilo važno da obezbedi uticaj takve jedne sile za sebe, kneginja Sofija je obraćala veliku pažnju na vojnike i nije propuštala ništa što je bilo u njenoj moći kako bi uvećala svoju popularnost kod njih. Rezultat je bio taj da su strelci postali njeni prijatelji, dok je veliko mnoštvo starih velikaša bilo sumnjičavo i podozrivo prema njoj i počelo da razmišlja o načinima da suzbije njen rastući uticaj.

Ali, uprkos svemu što su oni činili, Sofijin uticaj je neprestano rastao, sve dok državni poslovi zapravo nisu maltene u potpunosti prešli u njene ruke. Glavni državni ministar bio je

izvesni knez Galicin⁵, koji je gotovo sasvim bio posvećen njenim interesima. U stvari, on je zahvaljujući njenom uticaju i bio postavljen na to mesto. Stvari su se tako odvijale otprilike šest godina, a tada se, naposljetku, Fjodor iznenada razboleo. Uskoro je postalo očigledno da se neće izvući. Na smrtnom odru on je za svog naslednika odredio Petra, preskačući svog drugog brata Ivana. Razlog za ovo bio je taj što je Ivan bio tako bolešljiv i nejak da se nimalo nije činilo da je sposoban da vlada jednim tako velikim carstvom. Pored ostalih boljki od kojih je patio, mučila ga je i epilepsija, bolest koja ga je činila nesposobnim da preuzme na sebe teret bilo kakve odgovornosti i brige.

Moguće je da je, kada je odredio Petra za svog naslednika, Fjodor bio podstaknut uticajem nekih velikaša koji su bili Sofijini protivnici. Bez obzira na to da li je taj uticaj postojao ili nije, velikaši su, odmah po Fjodorovoj smrti, za cara proglasili⁶ Petra, iako je ovome tada bilo svega deset godina. Sofija je bila strašno razočarana, a i veoma ozlojeđena zbog toga. Ivan je bio njen brat, dok joj je Petar, budući sin druge žene njenog oca, bio tek polubrat. Takođe, zbog svog krhkog zdravlja, Ivan verovatno nikada ne bi bio u stanju da preuzme na sebe upravljanje državom, i ona je smatrala da bi, ako bi njemu bilo omogućeno da nasledi Fjodora, ona zadržala stvarnu vlast u svojim rukama, dok je sve ukazivalo na to da će Petar imati snage i energije da kroz nekoliko godina sam zavlada carstvom, a, u međuvremenu, dok ne stasa, bilo je prirodno očekivati da će se nalaziti pod uticajem osoba povezanih sa njegovim ogrankom porodice, ne i njenim, osoba koje će biti neprijateljski nastrojene prema njoj, te da će se njeno carevanje na taj način okončati.

Zato je rešila da se odupre prenosu vrhovne vlasti na Petra. U tajnosti je za svoju stvar angažovala strelce. Glavnokomandujući strelaca zvao se Hovanski. On je oberučke pristao na njene predloge, i ona je, zajedno sa njim, isplanirala i sprovela prevrat.

Kako bi razbesneli narod i strelce, i razdražili ih na nasilje, Sofija i Hovanski raširili su glas o tome da pokojni car nije umro prirodnom smrću, već da je bio otrovan. Ovo ubistvo počinila je, rekli su, partija koja se nadala da će, time što će ukloniti Fjodora i njegovog brata Ivana, preuzeti vlast za sebe a u ime Petra, kog su nameravali da načine carem povređujući prava Ivana, Fjodorovog legitimnog naslednika. Kako su njih dvojje rekli, takođe je postojao plan da se otruju svi vodeći oficiri strelaca, koji će se, zaverenici su to znali, usprotiviti njihovim nepodopštinama, i možda osujetiti njihovo ostvarenje ukoliko ne budu uklonjeni sa puta. Otrovanje kojim je Fjodor usmrćen, rekli su, dala su mu dvojica lekara koja su ga lečila u njegovoj bolesti, i koji su bili podmićeni da mu zajedno sa lekom ubace i otrov. Strelci je takođe trebalo da budu otrovani, a otrov je trebalo da bude pomešan sa rakijom i pivom koji su im podeljeni povodom careve sahrane.

Ove priče su izazvale veliko uzbuđenje među strelcima, kao i među dobrim delom moskovskog naroda. Strelci su u velikom broju izašli na ulice i okružili palatu. Prvo su dohvatili dvojicu za carevo trovanje optuženih lekara i na licu mesta ih ubili. Zatim su pohvatali jedan broj plemića i visokih državnih službenika koji su bili navodni predvodnici Petrove stranke i podstrekači Fjodorovog ubistva i, odvučavši ih na javne trgove, bez milosti ih pogubili. Neke su raskomadali. Druge su pobacali sa zidina carske palate na koplja vojnika koja su ih dočekala ispod palate.⁷

5 Vasilij Vasiljevič Galicin (1643-1714), pripadnik jedne od najvećih i najdostojanstvenijih kneževskih kuća u Rusiji.

6 U stvari, Petra je, na nagovor braće Petrove majke, za cara proglasio tadašnji patrijarh Joakim. Pored braće Nariškina, velikaš koji se u tim dvorskim previranjima najviše zauzimao za Petra bio je Artamon Sergejevič Matvejev, ujak njegove majke. Matvejev je bio blizak prijatelj Petrovog oca Alekseja I, neko vreme i njegov glavni državni savetnik, a obavljao je i mnoge druge istaknute funkcije. Upravo zahvaljujući njegovom posredovanju Aleksej se i oženio Natalijom Nariškinom, a Matvejev je još po Aleksejevoj smrti pokušao da proglasi Petra za cara, za šta je bio obezbedio i podršku strelaca, ali su se ostali boljari, među kojima je bilo mnogo Fjodorovih rođaka, usprotivili tome i poslali Matvejeva u progonstvo. Iz progonstva se vratio tek kada je Petar bio izabran za cara, i to je bio prvi carski ukaz koji je donesen u Petrovo ime. (prim. prev.)

7 U „Buni strelaca“, kako je istorija nazvala ove događaje iz maja 1682, stradali su pomenuti Matvejev, i dotadašnje vode strelaca Mihail Dolgoruki i Grigorije Romadanovski. Šest dana kasnije, rulja sastavljena od

Petar se u tom trenutku nalazio sa svojom majkom u palati. Natalija je bila krajnje uplašena, ne za sebe već za svog sina. Čim je izbio prevrat ona je pobjegla iz palate i zajedno sa Petrom uputila se da pronade spas u manastiru Svete trojice, čuvenom utočištu carske porodice. Ovaj manastir bio je neka vrsta carskog seoskog dvorca, koji je, pored toga što je bio jedan prijatan seoski kutak, takođe, zbog svog religioznog karaktera, bio i utočište gde su begunci koji su tražili zaštitu mogli, pod svim uobičajenim okolnostima, da se osećaju van domašaja nasilja i svake vrste neprijateljskog uznemiravanja.

Natalija je sa Petrom i šaćicom slugu utekla u ovo sklonište, celim putem, međutim, žestoko gonjena od jednog odreda strelaca. Da su begunci bili sustignuti na putu, i majka i sin bi bež sumnje bili nemilosrdno isečeni na komade. Ipak, oni su se za dlaku spasli, jer kad je Natalija stigla u manastir vojnici su joj bili za petama. Dvojica njih ušla su za njom unutra pre nego što su vrata stigla da se zatvore. Natalija je utrčala u crkvu, koja je predstavljala centar manastirskog kruga, i sa svojom decom potražila spas u podnožju oltara. Vojnici su došli za njom, mašući svojim mačevima, i očigledno su se spremali da zadaju kobni udarac, ali kao da ih je u poslednjem trenutku zaustavila svetost toga mesta, pa su se, časkom postojavši sa podignutim mačevima u rukama i proklevši svoje žrtve zato što su im na taj način umakle, nevoljno udaljili.

U međuvremenu je u gradu i dalje trajao metež, i nekoliko dana nije moglo ni da se nasluti kako će čitava stvar da se okonča. Na kraju je postignuta neka vrsta kompromisa, i dve strane su se dogovorile da Ivan bude proglašen za cara, ne sam, već zajedno sa svojim bratom Petrom⁸, s tim što je regentstvo za sada, kao i ranije, ostajalo u Sofijinim rukama.

Na taj način je Sofija u stvari postigla sve svoje ciljeve, jer je to što je Petar nominalno zadržao titulu cara, sada zajedno sa svojim bratom, bilo od sporedne važnosti, pošto se njena stranka pokazala najjačom u ovoj borbi, i pošto je sva stvarna vlast ostala u njenim rukama. Ovaj trijumf je postigla najviše zahvaljujući Hovanskom i strelcima, a sada, nakon što je uz njihovu pomoć ostvarila svoje namere, poželeva je, naravno, da se oni vrate u svoje kasarne i da ostanu podređeni i potčinjeni civilnoj vlasti. Ali oni to nisu hteli. Nakon što je shvatio koliko bi važna osoba mogao da postane zahvaljujući zastrašujućoj organizaciji kojom je rukovodio i koja je bila pod njegovom kontrolom, Hovanski nije bio voljan da se najedanput odrekne svoje moći, a ni vojnike, opijene radostima džumbusa i pljačke, više nije bilo lako obuzdati. Poput mnogih drugih despotskih vladara u sličnim situacijama, Sofija je shvatila da je probudila jednu silu kojom nije mogla da upravlja. Hovanski i njegovi strelci nastavili su da divljaju gradom, pljačkajući po bogatim kućama sve što je moglo da zadovolji njihove apetite i utaži njihov bes, i ubijajući sve koji su po njihovoj predstavi pripadali protivničkoj partiji.

Sofija je isprva pokušala da ih umiri i da ih dovede u red pomirljivim merama. Iz manastira Svete trojice, gde se u jednom trenutku i sama povukla zarad sopstvene bezbednosti, poslala je poruku Hovanskom i ostalim vojskovođama, zahvaljujući im se na žaru koji su pokazali osvećujući smrt njenog brata, pokojnog cara, i braneći prava njegovog zakonitog naslednika, Ivana, i obećavajući im da će umeti da se seti, a kada dođe vreme i da ih za to nagradi, velikih usluga koje su učinili svojoj državi. Još je dodala da sada, pošto je cilj koji im je svima bio na pameti kada su se pokrenuli da urade to što su uradili u potpunosti i uspešno ostvaren, vojnici treba da se uzdrže od daljeg nasilja i vrate se u svoje kasarne.

Ova poruka nije imala nikakvog efekta. Zapravo, uvidevši koliki je njegov uticaj na vojnike kojima je zapovedao, Hovanski je počeo da razmišlja o tome da bi mogao lično da se domogne vrhovne vlasti. Smatrao je da su mu strelci odani do poslednjeg, i da će uraditi sve što od njih zatraži. Krišom se savetovao sa glavnim oficirima koji su bili pod njegovom komandom, i nastojao da ih pripremi za snevani prevrat time što im je predočavao da nijedan od za careve proglašanih carevića nije sposoban da vlada. Kako je rekao, zbog svojih brojnih i nepopravljivih telesnih nedostataka, Ivan je maltene malouman, dok je Petar još dečak, a, osim toga, čak i kad odraste, sva je prilika da će patiti od istih bolesti kao i njegov brat. Njih dvojica nikada neće

vojnika i sirotinje ponovo je provalila u kremaljsku palatu, ubivši ovaj put, i to u Petrovom prisustvu, dvojicu Petrovih ujaka, pomenutih Nariškina. (prim. prev.)

8 Ivan je proglašen za „prvog“ cara, a Petar za „drugog“. (prim. prev.)

imati ni inteligencije da procene usluge koje su strelci sposobni da učine državi, niti moći da ih za te usluge nagrade, dok bi on, njihov zapovednik i jedan od njih, bio i u stanju i voljan da im pruži ono što zaslužuju.

Hovanski je takođe bio smislio plan da vlast koju se nadao da će steći uz pomoć vojske učvrsti i učini trajnom preko braka svog sina sa jednom od kneginja iz carske porodice. Za nevestu je izabrao Katarinu, Sofijinu sestru koja je bila najstarija posle nje. Oprezno je izneo ovaj plan Sofiji, nadajući se da bi je mogao navesti da ga prihvati i podrži, u kom bi slučaju sa njegovog puta bila uklonjena svaka prepreka a ciljevi njegove ambicije bili lako i trajno postignuti.

Ali Sofiju je ovakav predlog veoma razljutio. Činilo joj se kao vrhunac drskosti i bezobrazluka to što jedan običan general vojske stremi da se brakom poveže sa carskom porodicom, i da, posledično, zauvek prenese vrhovnu vlast na sebe i svoje potomke. Istog časa je odlučila da preduzme najodlučnije mere kako bi na najdelotvorniji način osujetila ovakve namere. Naumila je da ubije Hovanskog. Ali, kako je vojska kojom je ovaj komandovao bila toliko velika da nije mogla da se nada da će išta postići otvorenim sukobom, rešila je da pribegne lukavstvu. Stoga je stala da se pretvara da odobrava planove Hovanskog, i izgledalo je kao da razmišlja kako da ih sprovede u delo. Između ostalog, nedugo zatim saopštila je da će se u manastiru Svete trojice održati velika proslava imendana kneginje Katarine, na koju je pozvala i Hovanskog. On je sa radošću prihvatio poziv, verujući da će mu ovaj događaj doneti sjajnu priliku da poradi na svojim namerama u vezi sa ženidbom svoga sina.

I tako je Hovanski, u društvu svoga sina, zakazanoga dana krenuo iz Moskve ka manastiru. Ne sumnjajući u bilo kakvu prevaru, sa sobom je poveo tek malu pratnju. Putem ga je iz zasede napala grupa od dvesta konjanika koje je poslao Galicin, Sofijin državni ministar. Pratnja Hovanskog savladana je bez po muke, a on i njegov sin su zarobljeni. Smesta su odvedeni u jednu kuću, gde je sve bilo spremno za njihov doček, i tu im je bez ikakvog odlaganja, obojici pročitana presuda kojom su, zbog veleizdaje, osuđeni na smrt, i obojici je na licu mesta odrubljena glava.

Vest o ovom pogubljenju veoma brzo se rašćula, i ona je, podrazumeva se, odmah proizvela veliko uzbuđenje i komešanje među strelcima. Zapretili su da će se osvetiti vladi zbog toga što je ubila njihovog, kako su se izrazili, starešinu i oca. Nije im trebalo mnogo da otpočnu sa ubijanjem, pljačkanjem i razarenjem bešnje nego ikad. Njihovo nasilje dovelo je do otpora. Formirana je stranka, čak i među samim strelcima, sastavljena od onih koji su bili za to da se prekine sa ovim neredima, pa čak i da se pokore vlastima. Ministar Galicin je iskoristio ovaj razdor da stupi u vezu sa onima koji su imali želju da se vrate svojim dužnostima. Ovu stvar je izveo toliko dobro da je, naposljetku, pridobijeno mnogo vojnika koji su, na kraju, sami i od svoje volje, pobili oficire koji su bili najagilniji u pobuni i prineli njihove glave ministru kao simbol svoje pokornosti. Takođe su zamolili vladu za oprost zbog nasilja i izgreda u koje su bili uvučeni. Naravno, oprost im je rado učinjen. Mesta Hovanskog i ostalih oficira koji su bili ubijeni popunjena su, u skladu sa interesima kneginje Sofije, novim ljudima i vojska se vratila svojim dužnostima. U Moskvi je domalo u potpunosti uspostavljen red, pa su Sofija i njen dvor mogli da napuste manastir i da se vrate u palatu u gradu. Galicin je unapređen u viši rang i poverena su mu šira ovlašćenja nego što ih je do tada imao⁹, i Sofija se konačno našla na mestu istinskog vladara zemlje, premda je, naravno, vladala u ime svoje braće.

9 Knez Galicin je ovom prilikom došao na čelo tzv. „Posoljskog prikaza“, ekvivalenta današnjim ministarstvima spoljnih poslova. Takođe je naimenovan za čuvara velikog pečata, što je titula koja je pre njega dodeljena svega dvojici ljudi. (prim. prev.)

SOFIJINA PROPAST

Kneginja Sofija imala je sada punu vlast, tako da je njena reč bila poslednja u palatama i u prestonici, dok su, naravno, vođenje redovnih državnih poslova, kao i odnosi carstva sa drugim državama, bili ostavljeni u rukama Galicina i ostalih ministara. Događaji sa strelcima opisani u prethodnom poglavlju odigrali su se 1684. godine, a njeno regentstvo okončalo se 1689, tako da je ona Ruskim carstvom vladala u periodu od otprilike pet godina.

Za to vreme njena vlada pokrenula je dva-tri važna vojna pohoda. Najvažnije je bilo vojevanje u južnom delu carstva zarad osvajanja Krima, poluostrva koje je pre toga pripadalo Turcima. Poljska je tada bila jedno veoma moćno kraljevstvo, i Poljaci su, upustivši se u rat sa Turcima, predložili Rusima ili, kako su ih često zvali, Moskovitima, da im se pridruže u pokušaju da osvoje Krim. Tatari, koji su naseljavali Krim i područje severoistočno od njega, bili su na strani Turaka, tako da su Rusi imali da se bore protiv dva neprijatelja.

Vrhovni vladar Tatara bio je kan koji se zvao Šam. On je bio vlastodržac od velike moći i ugleda, nadmoćan, zapravo, u odnosu na careve koji su vladali u Moskvi. U stvari, postojao je jedan stari ugovor po kom se Šamovo prvenstvo potvrđivalo i priznavalo na jedan neobičan način, koji osobito ilustruje predstave i običaje toga doba. Između ostalog, taj ugovor je predviđao da je, kad god i gde god da se car i Šam sretnu, car dužan da Šamu pridrži uzengije dok se ovaj penje na svog konja, kao i da njegovom konju da da jede ovsu iz svoje kape.

U ratu između Rusa i Tatara oko prevlasti na Krimu pojavljuje se i jedan lik kojeg će kasnije u svojoj poeziji ovekovečiti lord Bajron. To je bio Mazepa, nesrećni poglavica čije je strašno jahanje kroz gusto šipražje nekultivisane zemlje, dok je bio vezan za divljeg konja, sa velikom slikovitošću opisao ovaj pesnik, i koje je tako često predstavljano na slikama i bakrorezima.

Mazepa je bio sitan poljski plemić. Bio je odgojen kao paž u porodici poljskog kralja. Kada je odrastao smrtno je uvredio nekog poljskog velikaša spetljavši se sa njegovom ženom. Muž je dao da ga uhvate i okrutno izbičuju, a zatim je privezan za leđa jednog divljeg i neukrotivog konja.¹⁰ Kada je to obavljeno konj je pušten da luta Ukrajinom i on je, prestravljen neobičnim teretom koji je osećao na leđima, i neobuzdan ni đemom niti uzdama, kao bez duše leteo najdivljijim predelima šume sve dok se na kraju nije srušio iznemogao od užasa i umora. Neki seljaci, Kozaci, našli su i spasli Mazepu i ponegovali ga u jednoj od svojih koliba sve dok se nije oporavio od rana.

Mazepa je bio obrazovan čovek, izuzetno upućen u veštinu ratovanja kako se ona praktikovala u ta vremena. Ubrzo je stekao veliku popularnost među Kozacima i na kraju je postao njihov ataman, izuzetno se istakavši u krimskim ratovima za vreme regentstva princeze Sofije, gde se na strani Rusa borio protiv Turaka i Tatara.

Da je rat koji je povelala vlada carice bio uspešan, to bi u velikoj meri ojačalo poziciju njene stranke u Moskvi i povećalo njen autoritet. Ali ona u ovom ratu nije imala uspeha. Knez Galicin, koji je predvodio ovaj ratni pohod, na kraju je bio prinuđen da povuče svoju vojsku sa Krima i sklopi jedan prilično nezadovoljavajući mir. Međutim, on nije imao smelosti da dozvoli da se u Moskvi sazna za pravi ishod, iz straha od nezadovoljstva koje bi, bio je ubeđen, takva vest tamo izazvala. Razdaljina između Moskve i Krima tako je velika, a tadašnja sredstva komunikacije bila su tako nedovoljna, da je bilo relativno lako krivotvoriti izveštaje. Tako je on, nakon što je sklopio mir sa Tatarima i nakon što je počeo da povlači svoju vojsku, poslao kurire carevima u Moskvu, kao i kralju u Poljsku, sa vešću o veličanstvenim poredama koje je izvojevao nad Tatarima, o osvajanjima njihovih teritorija i o tome kako ih je na kraju naterao da sklope mir pod izuzetno povoljnim uslovima za rusko-poljsku stvar. Čim je ova vest stigla do nje u Moskvu, princeza Sofija je naredila da se širom carstva izvrše pripreme za velika narodna slavlja u čast izvojevanih pobeda. Takođe, u skladu sa običajima ruske države u slučajevima kad se postignu sjajne pobede, sabor je sastavio jedno formalno pismo zahvalnosti i pohvale oficirima i

¹⁰ Naravno, ovo je legenda koju je kozačko predanje stvorilo o Mazepi. Istina je da je Mazepa isukao mač na jednog dvorjanina koji ga je uvredio. Kazna za ovaj prekršaj bila je smrt, ali ga je kralj poštedeo i poslao ga hetemanu Kozaka sa desne obale Dnjepra. (prim. prev.)

vojnicima, koje im je poslao po posebnom glasniku, zajedno sa unapređenjima i drugim počastima za vojskovođe, a nagradama u novcu za ljudstvo. Princeza i njena vlada nadali su se da će ovime prikriti neuspeh svog poduhvata, i da će steći ugled i poverenje kod naroda, umesto da ga izgube.

Ali sve to vreme stranka suprotstavljena Sofiji i njenim planovima postepeno je dobijala obrise, i u tom trenutku je gotovo svakodnevno rasla, i brojčano i po svom uticaju. Sasvim prirodno, oni koji su pripadali ovoj stranci okupili su se oko Petra nameravajući da ga učine svojim vođom. Petar je tada već bio izrastao u mladića. U narednom poglavlju pisaćemo o tome kako je on proveo svoje detinjstvo i ranu mladost, ali tada je imao već osamnaest godina, i stranka koja je pristala uz njega namerila je da ga oženi, te su krenuli da mu traže ženu.

Razlozi koji su ih naveli da se odluče na to bili su, naravno, bez izuzetka politički. Smatrali su da će, ako se Petar oženi i dobije decu, ceo svet shvatiti da krunu nužno mora naslediti njegova grana porodice, pošto Ivan nije imao dece¹¹ i pošto je bio tako bolešljiv i nejak da nije izgledalo verovatno da će i sam još dugo poživeti. Odatle su vrlo dobro znali da će Petra brak i rođenje naslednika u ocima svih učiniti osobom čije interese treba zastupati, što će, verovali su, u velikoj meri uvećati njegov značaj, a time, je li, doprineti i snazi stranke koja je delovala u njegovo ime.

Ispalo je baš onako kako su predvideli. Žena koju su savetnici odabrali za Petra bila je devojka plemenitog porekla, kći jednog od velikih boljara, kako su se zvali, carstva. Zvala se Jevdokija Fjodorovna¹². Princeza Sofija učinila je sve što je bilo u njenoj moći ne bi li sprečila ovaj brak, ali su njeni naponi bili uzaludni. Petar se oženio, a taj događaj je veoma povećao njegov značaj među plemićima i među narodom, a takođe su narasli i moć i uticaj njegove stranke. U svim slučajevima ove vrste, gde dolazi do sukoba između suparničkih pretendata na presto, ili suparničkih dinastija, postoje određene osobe, premda malobrojne, koje se, kada se odlučuju za jednu od strana, rukovode principima časti i dužnosti, i koje se verno priklanjaju onome za koga smatraju da je u pravu. Ali nezvano za zemlju ili istorijski trenutak, ogromna većina dvorjana i političara čeka da se ispostavi, ne to koja je strana ispravna, već samo koja ima više šansi da prevagne. Prema tome, u ovom slučaju, pošto je Petrov brak povećao verovatnoću da će on svom ogranku porodice obezbediti vrhovnu vlast, među plemstvom se u velikoj meri povećala tendencija da se udvaraju njemu i njegovim prijateljima. Ova tendencija se dodatno povećala novom veću koja se ubrzo raširila, da Petrova žena očekuje dete. Mogućnost pojavljivanja sina i naslednika sa Petrove strane, dovedena u vezu sa Ivanovom beznadežnom bezdetnošću, kao da je donela potpunu prevagu Petrovoj stranci. To je posebno bio slučaj sa svim mladim plemićima koji su jedan za drugim dospeli u doba kada se javlja interes za državne poslove. Izgledalo je kao da ovi mladići svi do jednog preziru Ivanovu slaboumnost, kao i njegove crne i neizvesne izgleda, a da su veoma očarani Petrovim sposobnostima i energijom, i briljantnom budućnošću koja kao da se otvarala pred njim. Tako da su čak i plemići koji su i dalje bili privrženi Sofijinoj i Ivanovoj stvari doživljavali to poniženje da ustanove kako njihovi rođeni sinovi, stasavajući, bez izuzetka prelaze na drugu stranu.

Petar je tada živeo sa svojom mladom suprugom u jednoj seoskoj palati koja mu je pripadala, i koja je bila smeštena na obali jedne rečice nekoliko kilometara od Moskve. Ovaj letnjikovac zvao se Preobražensko.

Eto, takvo je bilo stanje stvari u trenutku kada se knez Galicin vratio sa svog pohoda na Krim. Knez je ustanovio da moć Sofije i njene stranke brzo opada, i da je Sofija i sama veoma zabrinuta i napeta zbog svoje budućnosti. Princeza je priredila Galicinu izuzetno velelepno doček

11 Nažalost, autor ovde pravi gotovo neshvatljivu grešku. Ivan je imao pet kćerki, od kojih će jedna, Ana Ivanovna, kasnije postati ruska carica (1730-1740).

12 Jevdokiji Fjodorovnoj Lopuhini (1669-1731) brak sa Petrom nije doneo mnogo sreće. Petar se brzo ohladio od nje, čemu je kumovalo i to što je njena porodica bila privržena starom poretku koji je car nastojao da reformiše. Njen muž je ubrzo otpočeo famoznu vezu sa Anom Mos, koju puritanski nastrojani autor ni rečju ne spominje. Godine 1698. bila je silom postrizena pod imenom sestre Jelene, mada je njen brak praktično bio okončan mnogo pre toga. Osim Alekseja, o kome će kasnije biti dosta reči u knjizi, Jevdokija je Petru rodila još dva sina, ali su oni umrli ubrzo po rođenju. (prim.prev.)

i javno ga nagradila za njegov navodni uspeh u ratu ukazujući mu velike i vanredne počasti. Ipak, mnogi su sumnjali u istinitost izveštaja koji su kružili. Petrove pristalice tražile su dokaze da su rečene pobede zaista izvojevane. Knez Galicin doveo je sa sobom u prestonicu i veliki broj Kozaka sa Mazepom na čelu. Kozacima nikada ranije nije bilo dozvoljeno da uđu u Moskvu, ali je Sofija sada, skovavši očajnički plan da se spase od opasnosti koje su je okruživale, i znajući da će ovi ljudi beskrupulozno izvršiti svaku zapovest koju im izdaju njihove vode, uputila Galicina da ih sprovede kroz gradske zidine pod izgovorom da Mazepu treba odlikovati za važne usluge koje je pružio tokom rata. Ali ovaj korak bio je veoma nepopularan kod naroda i, iako su Kozaci ipak uvedeni u grad, tamo su bili podvrgnuti takvim ograničenjima da Sofija ipak nije mogla da ih upotrebi u cilju sprovođenja svoje zavere, već je bila prinuđena da se osloni isključivo na regularnu vojsku, to jest, strelce.

A zavera koju je skovala bila je ni manje ni više nego atentat na Petra. Nije videla nijedan drugi način kako bi izbegla opasnosti koje su je okruživale i sačuvala svoju vlast. Njen brat, car Ivan, svakim danom bivao je sve bespomoćniji i beznačajniji, dok su Petar i njegova stranka, koja je prema njoj, znala je to, gajila neprijateljska osećanja, bivali sve jači. Ako bi Petar poživeo, njena brza propast, bila je ubeđena, bila bi gotova stvar. Stoga je odlučila da Petar mora da umre.

Glavnokomandujući strelaca bio je u to vreme čovek koji se zvao Fjodor Šaklovitij. Njega je po smrti Hovanskog na ovaj visoki položaj postavila lično Sofija. Kada ga je izabrala za ovu službu posebna preporuka bila mu je njegova pokornost njoj i njenim interesima. Sada je, baš iz tog razloga, rešila da njemu poveri izvršenje svoga plana za ubistvo Petra.

Kada je Sofija iznela svoj naum knezu Galicinu, ovaj se isprva snažno usprotivio tome, jer bi ih jedan takav poduhvat izložio velikoj opasnosti. Ali ona je uporno navaljivala na njega, predočavajući mu da će, ukoliko se ne odluče da preduzmu odlučne korake, ubrzo ne samo ona biti zbačena sa vlasti nego će i on i cela njegova porodica i svi prijatelji doživeti zajedničku propast, tako da je on na kraju preko volje pristao.

Plan je napokon u potpunosti sazreo. Zapovednik strelaca, Šaklovitij, odabrao je šest stotina ljudi koji će poći sa njim u Preobražensko. Trebalo je da odu po noći, budući da je plan bio da se Petar uhvati u postelji. Kada je došla zakazana noć, zapovednik je postrojio svoje ljude i izdao im naredbe, nakon čega su se uputili u Preobražensko i sve je mirisalo na to da će sa uspehom obaviti ono čega su se prihvatili.

Ali čitav plan je osujećen na jedan veoma neobičan način. Dok je zapovednik izdavao naredbe vojnicima, dvojica njih, šokirani idejom da budu izvršioци jednog takvog zločina, iskrali su se neprimećeno pod okriljem noći, i kao bez duše otrčali u Preobražensko da upozore Petra na opasnost. Prestravljeni Petar je skočio iz kreveta i smesta poslao sluge u odaje gde su njegovi ujaci, rođena braća njegove majke, spavali, da ih pozovu da dođu kod njega. Kada su ujaci došli, održano je hitno savetovanje. Kod Petrovih ujaka postojala je određena sumnja u pogledu verodostojnosti priče koju su vojnici ispričali. Smatrali su da nije moguće da bi Sofija namerila da poćini tako gnusan zločin. Zbog toga su, pre nego što su sklonili Petra i njegovu porodicu, rešili da pošalju glasnike u pravcu grada kako bi se uverili da li se strelci zaista kreću prema Preobraženskom.

Ovi glasnici su odmah krenuli, ali, pre nego što su prevalili pola puta ka Moskvi, naišli su na strelce Šaklovitija, predvođene samim Šaklovitijem, kako se prikradaju putem. Glasnici su se sakrili pored puta i sačekali da vojnici prođu. Onda su potrčali jednim zaobilaznim putem, pretekli strelce, i stigli u palatu pre ubica. Petar je imao taman dovoljno vremena da sedne u kočiju, sa ženom, sestrom i još nekoliko članova porodice, i da se odveze iz palate pre nego što je stigao Šaklovitij sa svojom ruljom. Stražari koji su čuvali kapije palate veoma su se začudili zbog iznenadnog odlaska Petra i njegove porodice, a možete tek zamisliti njihovo zaprepašćenje kada se odjednom, u ponoć i bez ikakve prethodne opomene, pojavio tako veliki odred njihovih drugova, koji je, po svemu što su oni znali, trebalo da čvrstim snom spavaju u svojim kasarnama u Moskvi.

Odmah po dolasku, vojnici Šaklovitija pretresli su svaki pedelj palate u potrazi za Petrom, ali, naravno, nisu uspjeli da ga pronađu. Onda su ispitali stražare pa im je rečeno da je Petar sa porodicom žurno napustio palatu jedva koji minut pre nego što će oni doći. Niko nije znao kuda je otišao.

Naravno, Šaklovitiju nije preostalo ništa drugo nego da se, zbunjen i uplašen, vrati princezi Sofiji i da je izvesti o neuspehu njihovog plana.

Petar je u međuvremenu pobjegao u manastir Svete trojice, uobičajeno utočište ove porodice u slučajevima velike opasnosti. Vesti o ovom događaju proširile su se velikom brzinom i proizvele su veliko uzbuđenje. Iz svog pribežišta u manastiru, Petar je poslao pismo Sofiji, optužujući je da je poslala Šaklovitija i njegovu bandu da ga ubiju. Sofiju je obrt u događajima strašno onespokojio. Međutim, ona je odlučno porekla krivicu za ono za šta ju je Petar optuživao. Rekla je kako su strelci otišli u Preobražensko jedino sa namerom da smene stražu. Niko nije poverovao u to. Ideja da se odvede toliko mnoštvo ljudi pet ili više kilometara od grada sa ciljem da se smeni straža u jednom carskom letnjikovcu bila je besmislena.

Uzbuđenje je poraslo. Prvi plemići u zemlji pohrlili su u manastir kako bi izjavili svoju privrženost Petru i odlučnost da ga podrže i zaštite. U isto vreme, Sofija je činila sve što je mogla ne bi li okupila svoje prijatelje. Obe strane nastojale su da pridobiju naklonost strelaca. Oni su se po princezinom naređenju sabrali ispred njene palate u Moskvi, i ona se, u pratnji cara Ivana, pojavila pred njima na balkonu, a car im je održao govor, koji mu je, nema sumnje u to, pripremila Sofija. U svom govoru Ivan je strelcima kazao da se njegov brat Petar povukao u manastir Svete trojice iz samo njemu poznatih razloga. A u stvari, on, Ivan, imao je previše razloga da strahuje kako njegov brat kuje svakakve zavere protiv države.

„Čusmo“, dodao je, „da vas je on pozvao da odete i predete njemu, ali vam mi to zabranjujemo, a kazna će biti smrt.“

Onda se Sofija lično obratila strelcima, potvrđujući ono što je Ivan rekao i pokušavajući da ih veštīm rečima pridobije za sebe. Strelci su ih saslušali u tišini, ali biće da su ovi vatreni govori imali premalo uticaja na njih, jer su neposredno nakon toga otišli, svi zajedno, do manastira, i tamo javno uverili Petra u svoju privrženost njegovoj stvari.

Sofija se tada strašno uznemirila. Počela je da se pobojava da je sve izgubljeno. Odlučila je da Petru pošalje jedno izaslanstvo kako bi ublažila njegovu ljutnju i, ukoliko je to moguće, isposlovala pomirenje. Ovaj zadatak poverila je dvema svojim tetkama, sestrama svoga oca, koje su, razume se, isto tako bile i Petrove tetke, a ujedno i njihove najbliže zajedničke rođake. Naravno, njih dve bile su kneginje najvišeg ranga, a njihove godine i povezanost sa porodicom navele su Sofiju na to da svoju sudbinu u velikoj meri poveri njihovom posredovanju.

Zadužila ih je da ubede Petra da ona nikako nije kriva za zločin za koji je osumnjičena i da su priče o tome kako je poslala vojnike u njegovu palatu sa nekakvim rđavim namerama izmišljotine njenih neprijatelja, koji su želeli da poseju seme mržnje između sestre i brata. Uveravala ga je da uopšte nije postojala nikakva potreba za njegovim bekstvom i da može kad god poželi da se vrati u Moskvu gde mu neće faliti ni dlaka s glave.

Petar je dočekao tetke sa velikim poštovanjem i pažljivo je saslušao to što su imale da mu prenesu. Međutim, kada su njih dve rekle svoje, on im je potvrdio da njegovo bekstvo u manastir nije bilo bez opravdanog razloga, a zatim je uzeo da im objašnjava sve pojedinosti ovog slučaja i da im ukazuje na dokaze, tako brojne i ubedljive, da je zaista postojala zavera da se on liši života, zavera koja je zamalo uspela, i kneginje na kraju nisu imale više ni najmanju sumnju da je Sofija zaista kriva. Kada su to shvatile obuzela ih je tuga, i izjavile su, sa suzama u očima, da se neće vraćati u Moskvu, već da će ostati u manastiru da podele sudbinu sa svojim bratancem.

Kada je Sofija čula kakav je bio ishod njenog poslanstva uplašila se više nego ikad. Nakon što je neko vreme provela u smetenosti i neraspoloženju, odlučila je da se obrati patrijarhu, starešini crkve i, samim tim, najvišem sveštenom velikodostojniku carstva. Molila ga je i preklinjala da preuzme ulogu posrednika između nje i njenog brata, i on je na kraju bio toliko dirnut njenim suzama i usrdnim molbama da je pristao da ode kod Petra.

Ovo izaslanstvo nije bilo ništa uspješnije nego prethodno. Petar je, izgleda, posedovao dokaz, koji je predstavio patrijarhu, ne samo da je zaista postojala zavera već takođe i dokaz da bi, u slučaju da je ona uspela, i sam patrijarh bio ubijen, kako bi na njegovo mesto moglo da dođe drugo jedno svešteno lice privrženije Sofiji i njenim interesima. Ova informacija je zapanjila i zaprepastila patrijarha, koji se toliko uplašio da se nije usudio da se vrati i obavesti Sofiju o ishodu svog poslanstva. Kao kneginje pre njega, i on je odlučio da ostane sa Petrom u manastiru dok ne prođe kriza.

Princeza je sada maltene pala u očaj. Istina, knez Galicin je i dalje bio uz nju, a u palati je bilo i još nekih ljudi koji su joj ostali verni. Pozvala je to malo preostalih prijatelja i održala jedno neveselo i mučno savetovanje sa njima. Trebalo je odlučiti šta da se radi. Rešeno je da Šaklovitij i još dvojica-trojica koji su do grla bili upleteni u zaveru sa ciljem da se smakne Petar budu dovedeni u palatu i sakriveni u jednom skrovištu, a da onda sama princeza, zajedno sa Galicinom i još nekim viđenijim prijateljima, ode u manastir Svete trojice, i da se tamo lično obrati Petru u nadi da će ga odobrovoljiti i, ako je to izvodljivo, spasti se od sudbine koja joj je pretila. Tako su i postupili, ali pre nego što su Sofija i njeni pratioci stigli na pola puta do manastira, susreli su jednog velikaša koga je Petar poslao i preko koga im je naredio da se vrate u Moskvu. Ako princeza produži svojim putem, neće biti primljena u manastir, rekao je glasnik, već će naići na zatvorene kapije.

I tako se Sofija sa svojom pratnjom okrenula i vratila, očajna, istim putem u Moskvu.

Sledećeg dana je jedan oficir, na čelu odreda strelaca koji je brojao trista ljudi, poslat iz manastira da od princeze Sofije zatraži, u njenoj palati, da mu preda Šaklovitija, kako bi ovome moglo da se sudi po optužbi za veleizdaju. Sofija nije bila nimalo rada da ispuni ovaj zahtev. Sasvim je normalno da možemo pretpostaviti da je želela da svog pomagača i saučesnika spase od kazne za zlodelo koje je ona sama isplanirala i na koje ga je podbola, ali glavni razlog njenog velikog ustezanja da preda zatvorenika bio je njen strah od onoga što će ovaj, sva je prilika, obelodaniti o njenom učešću u poslednjim događajima. Veoma izmučena i obespekijana, malo je porazmislila, a onda je zaključila da mora da poslušna, te je Šaklovitij izveden iz skrovišta i predat. Vojnici su odmah uzeli njega i još nekolicinu njih koji su im predati i, stavivši ih u okove, hitro ih sproveli u manastir.

Šaklovitij je izveden na suđenje u velikoj dvorani manastira gde, ga je saslušao sud sastavljen od najviđenijih velikaša. Sudije su ga dugo i potanko ispitivale, ali su njegovi odgovori bili okolišni i nedostatni, pa su na kraju odlučili da ga stave na muke kako bi ga primorali da prizna svoj zločin i da otkrije imena saučesnika. Ovo je jedan i te kako nepravedan i surov način sudskog postupka, ali je on bio u saglasnosti sa grubim shvatanjima koja su preovladavala u ona vremena.

Mučenje kom se pribeglo u slučaju Šaklovitija bilo je bičevanje knutom. Knut je jedan pogolem i krut bič, čiji su kaiševi napravljeni od žilavog, debelog remenja čija je koža obrađena na poseban način, tako da se umnogome pojača intenzitet bola koji njegovi udarci nanose. Šaklovitij je izdržao svega nekoliko udaraca ovim jezivim oruđem, a onda je rekao kako je spreman da sve prizna. Odveli su ga nazad u zatvor, gde su saslušali ono šta je imao da kaže. Nije prećutao ništa u vezi sa zaverom. Rekao je da je namera bila da se ubije sam Petar, njegova majka i nekoliko drugih osoba blisko povezanih sa Petrovim ogrankom porodice. Rekao je i da je princeza Sofija bila idejni tvorac urote, a naveo je i još mnogo njih koji su imali ključnu ulogu u njoj.

Ova priznanja nesrećnog paćenika možda su bila istinita a možda i lažna. Danas se dobro zna da se ne možete osloniti na iskaz koji je iznuđen na ovaj način, pošto će ljudi pod takvim okolnostima reći bilo šta što će, po njihovom mišljenju, njihovi mučitelji prihvatiti i što će okončati njihove muke.

Bez obzira na njihovu istinitost, tvrdnje Šaklovitija uzete su zdravo za gotovo. Na osnovu njih došlo je do još mnogo novih hapšenja i mnogi ljudi su stavljeni na muke ne bi li se prinudili da otkriju nove i još nepoznate detalje o uroti. Očevici su pričali da se jedan od načina mučenja stradalnika sastojao u tome što bi im glave prvo bile obrijane i stavljene u nepomičan položaj, a

zatim bi im se na njih sipala, kap po kap, kipuća voda, što je, po iskazu onih kojih su tome prisustvovali, stvaralo strašne i užasne bolove, koje nijedan smrtnik, pa ma koliko veliki junak bio, nije mogao dugo da izdrži.

Nakon što su prihvaćena ova iznuđena priznanja i nakon što su oni koje je nesrećni svedok optužio pohvatani, sud je dva dana utvrđivao srazmernu krivicu svakog od grešnika i odlučivao o kaznama. Nekima od zarobljenika odsečena je glava, drugi su osuđeni na doživotni zatvor, treći su kažnjeni progonstvom. Kazna za kneza Galicina bilo je doživotno progonstvo u Sibir¹³. Bio je izveden pred sud da sasluša presudu koju su mu izrekle sudije. Ona je, od reči do reči, glasila upravo ovako: „Nalaže mu se da ide u Kargu, najseverniji grad, da tamo ostane do kraja svojih dana u nemilosti kod njegovog veličanstva, koje mu, i pored toga, iz svoje velike dobrote, za život određuje tri kopejke na dan, ali naređuje i da sva njegova dobra budu konfiskovana i prenesena u carsku riznicu.“

Galicin je imao i jednog sina koji je izgleda na neki način učestvovao sa ocem u zaveri. U svakom slučaju, donesena je presuda da i on mora podeliti očevu sudbinu. Teško je reći da li je sinovljevo društvo na ovom dugom i mučnom putu bilo uteha za kneza, ili je to što je gledao kako mu je i sin prisiljen da se pati samo udvostručilo njegov čemer i jad. Ženski članovi porodice takođe su proterani sa njim.

Čim je knez poslat u progonstvo, vojnici su poslani da zauzmu njegovu palatu i da popišu imovinu koja se tamo nalazila. Vojnici su našli velike količine blaga. Između ostalog, otkrili su jednu kasu zakopanu u podrumu, koja je sadržala toliko novca da se čoveku zavrti u glavi. Bilo je tu i četiri stotina komada srebrnog posuđa velike težine, kao i mnogo drugih raskošnih i skupocenih predmeta. Sve to je konfiskovano i preneseno u carsku riznicu.

Šaklovitiju, glavnom zapovedniku strelaca, odsečena je glava. Podređeni oficir koji je neposredno zapovedao odredom koji je marširao na Preobražensko kažnjen je tako što je prvo išiban knutom, zatim mu je odsečen jezik, nakon čega je poslat u Sibir na doživotno progonstvo, a za izdržavanje mu je dodeljena trećina bedne svote koja je odobrena Galicinu. Neki od običnih vojnika takođe su bili osuđeni na to da im jezici budu odsečeni, i da potom budu poslani u Sibir da se izdržavaju od lova na samure.

Budući da je bila njegova sestra, Petar nije želeo da kneginja Sofija bude javno kažnjena ili na bilo koji način osramoćena, te je stoga odlučeno da ona mora da se zatvori u jedan manastir, smešten na usamljenom mestu nedaleko od grada, gde bi bila pod strogom stražom i budnim nadzorom. Sofija nikako nije htela da se pokori ovoj odluci i da svojevolumno ode u manastir. Zato je zapovedniku strelaca naloženo da pošalje svoje ljude, naoružane, da je sprovedu do tamo, sa naređenjem da je odvedu na silu ako neće da ide milom. Tako je Sofija bila prinuđena da popusti, a kada je smeštena u manastir, vojnici su postavljeni da stražare ne samo na kapijama već takođe da čuvaju i sve puteve koji su vodili u manastir, kako bi nesrećnoj zatvorenici presekli svaku moguću komunikaciju sa bilo kim ko bi možda saosećao sa njom ili bio rad da joj pomogne. U tom položaju, položaju brižljivo čuvane zatvorenice, ostala je mnogo godina.

Dva dana nakon toga, kad je sve vezano sa zaverom bilo raščišćeno, odlučeno je da se Petar vrati u Moskvu. Njegov ulazak u grad bio je grandiozan i trijumfalan, a pratilo ga je osamnaest hiljada naoružanih strelaca. Petar je jahao na čelu vojske. Njegova supruga i majka išle su za njim u kočiji.

Stigavši u carsku palatu, na stepeništu ga je sačekao njegov brat Ivan, za koga se verovalo da nije imao nikakvog učešća u Sofijinoj zaveri. Petar je ljubazno pozdravio brata i rekao kako se nada da između njih dvojice vlada prijateljstvo. Ivan je odgovorio u istom duhu, i tako je, nominalno, vrhovna vlast ponovo prešla na dvojicu braće, s tim što je, sada kada je Sofija bila uklonjena i kada su svi njeni viđeniji prijatelji i pristalice ili bili prognani ili im je bila odsečena

13 Galicina je smrtne kazne spasao njegov rođak i prezimenjak knez Boris Aleksejevič, koji je u događajima povezanim sa Sofijinim pokušajem uzurpacije prestola bio glavni Petrov pomagač i koji je Petra nagovorio da se skloni u manastir Svete trojice. Interesantno je da je Galicin kao politička figura bio po mnogo čemu sličan Petru, a posebno po tome što je bio propagator reforme ruskog društva po uzoru na zapadnoevropski model. (prim. prev.)

glava, potpuna kontrola nad državom prešla, u stvari, u ruke Petra i njegovih savetnika i prijatelja.

Ivan, njegov brat i suvladar, bio je previše nejak i nesposoban da preuzme bilo kakvu ulogu u vođenju državnih poslova. Usled svojih telesnih mana i patnji, bio je melanholičnog i potištenog duha i veći deo svoga vremena posvećivao je pobožnostima, u skladu sa obredima i običajima zvanične crkve svoje zemlje, kao najbolji način da se pripremi za drugi i srećniji svet za koji je znao. Umro je otprilike sedam godina nakon opisanih događaja.

Princeza Sofija je u zatvoreništvu provela petnaest godina. Tokom tog perioda oni koji su i dalje bili na njenoj strani sproveli su nekoliko pokušaja da je oslobode i vrate na vlast, ali su svi ostali bez uspeha. Do kraja svog života ostala je u strogom zatvoru.

PETROVO DETINJSTVO I MLADOST

Sada moramo da se vratimo malo unazad i da opišemo kako su prošli Petrovo detinjstvo i rana mladost, kao i da prikažemo nagoveštaje njegovog karaktera. Imao je svega osamnaest godina kada se oženio, a, naravno, svi ti sukobi i razdori koji su, godinama nakon smrti njegovog oca Alekseja, razdirali njegovu porodicu, dešavali su se u njegovoj najranijoj mladosti. Imao je jedva četiri godine kada su oni počeli, sa smrću njegovog oca.

Osoba koju je Petrov otac izabrao da vodi računa o vaspitanju njegovog sinčića bio je, ponajpre, jedan prilično obrazovan general koji se zvao Menesijus. General Menesijus bio je poreklom Škotlandanin, i stekao je jako dobro obrazovanje u najboljim školama svoje domovine, tako da je, pored sveg znanja i vičnosti u svemu što je bilo u vezi sa veštinom ratovanja, bio upućen i u brojne evropske jezike, i, pošto je intenzivno putovao u razne evropske zemlje, bio je merodavan da Petra, kada je ovaj dovoljno stasao da ga zainteresuju takve teme, poduči u veštinama i naukama zapadne Evrope, kao i u karakteru kultura raznih zemalja i stepenu napretka koji je svaka od njih dostigla.

Međutim, Petar je imao samo pet godina kada je bio poveren svom vaspitaču iz Škotske, te su, je li, u tom trenutku samo najelementarnije studije bile primerene njegovim godinama. Naravno, zadatak generala Menesijusa nije bio da lično predaje svome malom đaku, već samo da se stara za to da ovaj dobije dobre učitelje koji će savesno obavljati svoj posao.

Sve je teklo dobro i kako treba za života cara Alekseja, Petrovog oca. General Menesijus živeo je u palati pored svog štićenika i malo-pomalo se jako vezao za njega. I zaista, Petar je bio tako pun života i duha, u svemu što je činio i govorio pokazivao je toliku inteligenciju, i sa tolikom spremnošću i lakoćom je učio ono što je bilo podesno da mu se predaje u tom uzrastu, da je bio omiljen kod svih koji su ga poznavali, što će reći kod svih koji su pripadali majčinom mu ogranku carske porodice ili bili povezani sa njim. Kod onih koji su bili povezani sa decom Aleksejeve prve žene bio je predmet neprestane ljubomore i podozrivosti, i što su veći bili dokazi njegove nadarenosti i sposobnosti, to su njegovi prirodni suparnici bivali ljubomorniji na njega.

Na kraju, kada je njegov otac Aleksej umro i kada je ovog nasledio njegov polubrat Fjodor, razdor između dva ogranka porodice postao je odlučniji nego ikad; a kad je Sofija isposlovala da bude puštena iz manastira i kad je, kao što je rečeno u prvom poglavlju, usled Fjodorove slaboumnosti uspela da se domogne kontrole nad državnim poslovima, jedan od prvih izvora njenog nespokoja u pogledu trajanja njene vlasti bila je verovatnoća da će Petar izrasti u talentovanog i energičnog mladića i da će pre ili kasnije preuzeti na sebe upravljanje carstvom. Stoga je razmatrala mnoge planove kako bi to sprečila. Onaj koji joj se u prvom momentu učinio najizvodljivijim bio je da pokuša da iskvari dečaka prepuštanjem slatkim i raskošnom životu. Stoga je, kažu, pokušala da nagovori Menesijusa da izmeni raspored koji je napravio za Petra, ne bi li se ovaj raspustio i ne bi li mu se dozvolilo da radi sve što poželi. Takođe, deo njenog plana bio je da ga jako izdašno snabde svime što bi moglo da posluži za uživanje i zadovoljstvo, smatrajući da dečak njegovih godina neće imati zdrave pameti niti odlučnosti da odoli ovim iskušenjima. Mislila je da će njegovo napredovanje u učenju na taj način biti zaustavljeno, kao i da će on, možda, narušiti svoje zdravlje i upropastiti se od jela i pića, ili od nekog drugog škodljivog užitka.

Ali Sofija je uvidela da ne može da navede generala Menesijusa da saraduje sa njom. On je svim srcem želeo da od svog učenika načini vrlog i obrazovanog čoveka, i jako je dobro znao da bi ovoga upropastio režim mlitavosti i prepuštanja užicima koji je Sofija predlagala. Uviđajući da je Menesijus nepokolebljiv, Sofija je, posle velike borbe, vešto uspela da postigne da on bude otpušten iz službe, i da za dečaka bude napravljen novi raspored, po kom će, smatrala je, njeni ciljevi biti postignuti. I tako se Menesijus oprostio od svog mladog štićenika, ali mu je ipak, na rastanku, dao najusrdniji savet da istraje, kao što je počeo, u savesnom ispunjavanju svojih obaveza, da se odupre svakom iskušenju koje vodi lenjosti ili razuzdanosti, i da se, dok je mlad,

posveti — sa strpljenjem, istrajnošću i marljivošću — namicanju praktičnog znanja i sticanju svake moguće veštine i umeća koji bi mogli da mu budu od koristi kada postane odrastao čovek.

Nakon što je general Menesijus otpušten, Sofija je Petra podvrgla sasvim novom režimu života. Fjodor je umro pre toga, i Petar je, zajedno sa Ivanom, bio proglašen za cara, s tim što je Sofija vladala u njihovo ime kao regentkinja. Kneginja je sada uredila da Petar živi zasebno, u palati koja se nalazila u jednom malom selu nedaleko od Moskve, i odredila je pedeset mladića da žive sa njim kao drugovi za igru i razonodu. Ovim mladim ljudima bilo je dostupno sve što su mogli da požele i nisu imali praktično nikakva ograničenja. Sofijina namera bila je da oni rade samo ono što im je po ćefu, i nije imala nikakve sumnje da će vreme provoditi tako da će svi izrasti u zaludne, poročne i ni za šta sposobne ljude. Postojala je čak i određena nada da će Petar prekomernim prepuštanjem užicima narušiti svoje zdravlje i da će ga to prerano odvesti u grob.

Zaista, ovaj plan je bio tako dobro smišljen da verovatno ne postoji mnogo mladih ljudi koji ne bi, pod takvim okolnostima, upali u zamku koja im je tako lukavo postavljena i koji ne bi bili upropašteni; ali Petar joj je izmakao. Bilo da je do toga došlo zahvaljujući savetima i instrukcijama njegovog nekadašnjeg vaspitača, bilo zahvaljujući sopstvenoj urođenoj zdravoj pameti, bilo iz ova dva združena razloga, on je odoleo napasti kojoj je bio izložen i, umesto da zapostavlja svoje nauke i da vreme provodi u raspuštenosti i poroku, on je privilegije koje je uživao iskoristio kako je najbolje umeo. Čak je uspeo i da časove igre, kao i drugove koji su mu bili dodeljeni samo da bi mu poslužili za zabavu, pretvori u nešto što će poslužiti njegovom napretku. Organizovao je dečake i napravio za njih neku vrstu vojne škole, gde je učio sa njima sve manevre i gde je bio podvrgnut disciplini koja je neophodna u jednom vojnom taboru. On sam počeo je od samog početka. Za sebe je odredio da ga podučavaju dobošu, ne da bi, kao što to većina dečaka čini, proizvodio zvukove tek za sopstvenu zabavu, već pravilno i sistematski, kako bi mogao da prepozna i odsvira sve taktove i signale koji se koriste u logoru i na bojnopolju. Proučavao je fortifikaciju i dao je dečacima, a i sebi među ostalima, zadatak da pravilno i sistematski izgrade jednu artiljerijsku bateriju. Takođe, učio je, u radionici koja je bila opremljena za dečake na njihovom igralištu, da koristi alatke, a ručna kolica sa kojima je radio pri podizanju utvrđenja načinio je svojim rukama.

U ovim vojnim vežbama nije imao nikakvo prvenstvo nad svojim drugovima, već je zauzeo svoje mesto među njima kao ravnopravan, izvršavajući zapovesti koje su mu bile izdate kad bi na njega došao red da sluša, i ne izvlačeći se od najtežih poslova koje je trebalo obaviti.

A ni to nije bila puka dečačka igra, kojom su se malo pozabavili dok im je bila nova, i onda je odbacili zarad nečeg zabavnijeg. Petar je znao da će kada odraste biti car cele Rusije. Znao je da među stanovništvom ove neizmerno velike zemlje postoje mnoga neobuzdana i buntovna plemena, poludivlja po običajima i karakteru, nad kojima nikada neće biti moguće ovladati drugačije nego vojskom, kao i da je zemlja okružena drugim narodima koji će s vremena na vreme, osim ako on ne bude spreman za njih, zauzimati neprijateljski stav prema njegovoj državi i, moguće, preduzimati velike napade na njegove teritorije. Želeo je, stoga, da se spremi za kritične situacije koje je budućnost mogla da nosi time što će se do kraja upoznati sa svim pojedinostima veštine ratovanja. Istina, nije očekivao da će ikada biti pozvan da služi u nekoj od svojih armija kao pravi dobošar, niti da prevozi zemlju ili da sopstvenim rukama podiže fortifikacije, a još manje da pravi kolica kojima će se to raditi, ali je bio svestan toga da može da nadgleda ove stvari daleko delotvornije i pametnije ako zna do detalja kako tačno nešto treba da se uradi, i to je bio razlog što je ulagao toliko napora da to nauči.

Sa godinama, uvodio je sve složenije grane vojne veštine u školu, i na svaki način unapređivao i usavršavao njenu organizaciju. Nakon nekog vremena pitomci su dobili savremeniju opremu i uniforme, kakve su se koristile u vojnim školama raznih evropskih naroda, a Petar im je postavljao nove profesore za različite grane vojne nauke onako kako su on i njegovi drugovi stasavali i kako je rasla njihova sposobnost da razumeju sve komplikovanije studije. Rezultat je bio taj da je na kraju, kada je napunio osamnaest godina i kada je došlo vreme da izađe iz ove ustanove, ona postala potpuno afirmisana kao jedna dobro organizovana i utemeljena vojna škola, koja je kao takva nastavila sa uspešnim radom još dugo posle toga.

To što su mnogi od viđenijih plemića prešli na Petrovu stranu došlo je u velikoj meri kao posledica energije i talenta koje je Petar ispoljavao, a on je, kao što smo ispričavali u prethodnom poglavlju, zahvaljujući tome došao u situaciju da ukloni Sofiju sa položaja regentkinje i da, čak i pre nego što je stasao, uzme vlast u svoje ruke.

LEFORT I MENŠIKOV

Kakva god da je životna situacija nekog čoveka, ipak njegov uspeh u onome čega se prihvati ne zavisi toliko od njegove lične sposobnosti da uradi ono što treba da se uradi, koliko od njegove razboritosti i tačnosti njegove procene pri izboru odgovarajućih ljudi koji će saradivati sa njim i u tome mu pomagati. U svim velikim poduhvatima koje ljudi preduzimaju, jako je mali deo njih koji se mogu izvesti sopstvenim snagama, i mnoštvo najbriljantnije zamišljenih planova propada zbog pomanjkanja mudrosti pri izboru ljudi od kojih zavisi njihovo izvršenje.

Ovo važi za sve stvari, male jednako kao i velike. Čovek napravi veoma pametan projekat za gradnju kuće. Može da odabere odlično mesto gde će da je sagradi, i da nacрта najbolji plan rasporeda, i da obezbedi više nego dovoljno novca, ali ako ne zna kako da odabere dobre građevinare, ili gde da ih nađe, njegov projekat će se žalosno okončati. Možda izabere građevinare koji se razumeju u svoj posao ali nisu poštteni, ili mogu da budu poštteni ali da se ne razumeju u posao, ili možda da imaju neki drugi osnovni nedostatak: u svakom od ovih slučajeva kuća će biti loše sagrađena i projekat će biti neuspešan.

Mnogi, kada im se desi neki takav maler, kažu: „Ah, pa to nije moja greška! Krivi su građevinari“, na šta bi pravi odgovor bio: „To je vaša greška. Nije trebalo da se prihvatate da gradite kuću ako, pored toga što ste umeli da mudro napravite i pripremite osnovni plan, niste imali razboritosti da prosudite kakvi su ljudi koje ste angažovali da obave radove.“ Ova druga osobina podjednako je važna za uspeh svakog preduzeća kao i prva. Zapravo, ona je daleko važnija, jer dobri ljudi mogu da isprave ili izbegnu štete jednog lošeg plana, ali jedan dobar plan nikada ne može da vas osigura od štetnih dela loših ljudi.

Vladari i čuvene vojskovođe koji su stekli najveću slavu kroz istoriju oduvek su bili poznati po svom osećaju i oštroomnosti pri otkrivanju i unapređivanju prave vrste talenta za uspešno ispunjenje njihovih brojnih zamisli. Kada se Petar po prvi put nominalno našao na vrhovnoj vlasti, nakon pada kneginje Sofije, bio je vrlo mlad, i upravljanje državom zaista se nalazilo u rukama raznih velikaša i državnih zvaničnika, koji su vodili poslove u njegovo ime. Među ovima je s vremena na vreme dolazilo do velikih razdora. Oni su se delili na klike i koterije, od kojih je svaka bila surevnjiva na delovanje drugih. Kako je Petar malo-pomalo stasavao, i sve više se učvršćivao na svom položaju, uzimao je sve veću ulogu u vođenju državne politike i kontroli nad njom, a oni koje je prvo izabrao da mu pomognu u njegovim planovima bila su dva vrlo sposobna čoveka koje će kasnije uzdići na položaje od velike odgovornosti i časti. Zaista, ova dvojica su na kraju postala visoko istaknuti državnici, a imala su veoma važnu ulogu u razvijanju i realizaciji Petrovih planova i bila su mu od velike koristi. Prvi od njih dvojice zvao se Lefort, a drugi Menšikov. Njihove povesti koje su nam ostavili stari istoričari prilično su romantične.

Lefort je bio sin jednog trgovca iz Ženeve. Od detinjstva je imao izraženu želju da postane vojnik, ali je njegov otac, uzimajući u obzir tegobe i opasnosti koje je vojnički poziv povlačio sa sobom, više voleo da mu sin bude trgovac, te mu je obezbedio mesto u kancelariji jednog velikog amsterdamskog trgovca. Grad Amsterdam je u to doba bio jedan od najvećih i najbogatijih trgovačkih centara na svetu.

Veliki broj mladih ljudi, kada ih očevi spreče da se bave profesijom koju su sami izabrali i kada im nađu nameštenje koje se njima ne sviđa, obavlja svoju dužnost sa nezadovoljstvom i mrzovoljom, i ne čini ništa da uspe u poslu ili da zadovolji svoje poslodavce, ali je Lefort, reklo bi se, bio napravljen po drugačijem kalupu od ovog. U dobrom raspoloženju krenuo je da radi u amsterdamskom uredu, i posvetio se svom poslu sa tolikom marljivošću i ozbiljnošću, a uz to je u svom odnosu sa svima oko sebe pokazivao toliko ljupkosti karaktera, da nije prošlo mnogo i trgovac ga je, kako se to kaže, „zavoleo kao rođenog sina“. Jednom se prilikom — Lefort je tada već duže vreme radio kod njega — trgovac, koji je neprestano slao lađe u različite delove sveta, spremao da otpremi jedan brod za Kopenhagen, i Lefort je zatražio dopuštenje da krene sa njim. Trgovac ne samo da je bio voljan da ga pusti da krene sa brodom nego mu je takođe poverio ceo tovar, sa instrukcijama da se, po prispeću broda u luku, pobrine za njegovu prodaju, kao i za

slanje zarađenog novca. Lefort je otplovio sa brodom, a po dolasku u Kopenhagen prodao je tovar i poslao novac tako vešto i dobro da je trgovac bio izuzetno zadovoljan njime.

Kopenhagen je glavni grad Danske, a Danci su u to doba bili jedna prilično moćna i ratoborna nacija. Šetajući ulicama grada dok je njegov brod bio ukotvljen u tamošnjoj luci, Lefort je često vidao danske vojnike kako marširaju i kako izvode manevre, i taj prizor oživeo je u njemu želju da postane vojnik. Ubrzo je sklopio poznanstvo sa nekim oficirima i, slušajući ih kako pričaju o svojim brojnim avanturama i o pojedinostima vojničkog života, postao je jako nestrpljiv da im se pridruži. I on se njima svideo. Pokazao je veliki napredak u učenju različitih jezika koji su se govorili u tom delu sveta, a oficiri su, povrh toga, zapazili da sa velikom lakoćom kapira vojnička načela koja su mu objašnjavali, kao i da brzo uči svakovrsne manevre.

Desilo se da je negde u to vreme iz Danske poslat jedan poslanik u Rusiju, i Leforta, koji je pored toga što je žudeo za vojničkim pozivom silno žudeo i za tim da vidi sveta, spopala je silna želja da se nađe u pratnji ovog poslanika i da sa njim krene na put. Već je znao nešto malo ruskog, te se sa ogromnom prilježnošću bacio na njegovo učenje. Takođe je nabavio preporuke od svih koji su ga poznavali — između ostalih, verovatno, i od amsterdamskog trgovca, a obezbedio je i uticaj u svoju korist oficira iz Kopenhagena sa kojima se upoznao. Kada su preduzeti ovi pripremni koraci, podneo je molbu za mesto prevodioca u poslanstvu i, nakon što je podvrgnut odgovarajućem ispitu u pogledu njegove ličnosti i njegovih kvalifikacija, dobio je posao. I tako je on, umesto da se nakon što je prodao svoj tovar vrati u Amsterdam, otišao u Rusiju kao deo poslanikove pratnje.

Poslanika se ubrzo osetio veoma snažno prijateljstvo prema mladom prevodiocu, pa ga je, kada su stigli u Moskvu, sa punim poverenjem upošljavao na mnogim važnim zadacima. I sam ambasador ubrzo je stekao veliki uticaj u Moskvi, i uspostavio prilično blizak odnos ne samo sa najviđenijim ruskim plemićima nego i sa samim Petrom. Jednom prilikom je Petar, dok je — kao što je izgleda imao običaj da čini — večerao kod poslanika zapazio Leforta, koji je bio prisutan za stolom, zbog njegovog dopadljivog izgleda i prijatnih manira. Takođe je primetio i to da, za jednog stranca, prilično dobro vlada ruskim jezikom. Car je postavio Lefortu nekoliko pitanja u vezi sa njegovim poreklom i životom i, budući da su mu se njegovi odgovori izuzetno svideli, pitao ga je da li bi bio voljan da pređe kod njega u službu. Lefort je sa velikim poštovanjem odgovorio da „ma koliko on možda gajio ambiciju da služi jednom tako velikom vladaru, ipak mu poštovanje i zahvalnost koje duguje svome sadašnjem gospodararu, poslaniku, ne dozvoljavaju da obeća bilo šta a da prethodno nije zatražen njegov pristanak“.

„Dobro“, odgovorio je car, „onda ću zatražiti pristanak vašega gospodara.“

„Ali nadam se“, rekao je Lefort, „da će vaše veličanstvo to pitanje postaviti preko nekog drugog prevodioca, a ne preko mene.“

Petar je bio jako zadovoljan sa oba ova Lefortova odgovora — i sa onim kojim je pokazao savesnu lojalnost prema svojim obavezama time što nije bio voljan da napusti jednu službu zarad druge, ma koliko ta promena bila probitačna po njega samog, sve dok ne bude na častan način razrešen od svog prvog poslodavca, i sa drugim koji je označio delikatnost zbog koje nije želeo da uzme bilo kakvog učešća u razgovoru između cara i poslanika koji bi se ticao njega samog, na šta ga je primoravala njegova služba prevodioca, već je više voleo da se ta komunikacija obavi preko nekoga nezainteresovanog, kako bi ambasador mogao biti savršeno slobodan da izrazi svoje stvarno mišljenje bez ikakve rezerve.

I tako je car, povevši drugog prevodioca sa sobom, prišao poslaniku i počeo da se raspituje o Lefortu.

„On vrlo dobro govori ruski“, rekao je Petar.

„Da, vaše veličanstvo“, rekao je izaslanik, „izuzetno je talentovan, može da nauči šta god poželi. Kada je pre četiri meseca došao kod mene znao je nešto malo nemački, ali ga sada govori vrlo dobro. U svojoj pratnji imam i dva Nemca prevodioca, i on govori taj jezik jednako dobro kao bilo koji od njih dvojice. Kada je došao u moju zemlju nije znao ni reč ruskog, ali vaše veličanstvo može i samo da oceni koliko ga dobro sada govori.“

U međuvremenu, dok su Petar i poslanik pričali o njemu, sam Lefort se povukao u drugi kraj prostorije. Car je bio veoma zadovoljan skromnošću koju je mladi gospodin pokazao u svom ponašanju te se, kada je završio razgovor sa ambasadorom, ne zamolivši, međutim, ovoga da Leforta odreši od svoje službe, vratio u onaj deo prostorije gde se nalazio Lefort i zatražio od njega da mu donese čašu vina. Nije mu tom prilikom rekao ni reč o stupanju u njegovu službu, ali je, na osnovu njegovog držanja i na osnovu načina na koji je od njega zatražio čašu vina, Lefort sasvim dobro razumeo da tokom razgovora sa ambasadorom nije rečeno ništa što bi Petra nateralo da se predomisli.

Sutradan je Petar, u međuvremenu se verovatno dodatno raspitavši o Lefortu, u razgovoru sa ambasadorom ponovo naćeo ovu temu. Rekao je ambasadoru kako želi da mladi Lefort pređe kod njega, i upitao ga da li bi bio voljan da se rastane od Leforta. Ambasador je odgovorio da je, uprkos svakoj želji koju bi mogao da oseća da zadrži jednog tako dopadljivog i perspektivnog ćoveka u vlastitoj službi, ova promena toliko probitaćna po Leforta, i da mu on i suviše želi dobro da bi predstavljao bilo kakvu smetnju tome. A osim toga, dodao je, i suviše je dobro znao svoje obaveze prema njegovom velićanstvu da ne bi oberućke pristao na bilo šta što bi njegovo velićanstvo u tom pogledu moglo da poželi.

Sutradan je Petar poslao po Leforta i zvanićno ga postavio za svog prvog prevodioca. Ova dućnost zahtevala je od Leforta da vrlo mnogo vremena provodi u carevom drućstvu, i Petar je ubrzo postao izuzetno vezan za njega. Iako smo ga nazvali mladićem, Lefort je tada imao otprilike trideset pet godina, dok sam Petar nije još bio napunio ni dvadeset. Stoga je bilo prirodno što je Petar ubrzo stekao veliko poverenje unjega i što mu se često obraćao za obaveštenja, pogotovu ako uzmemo u obzir da je Lefort odrastao u srcu Evrope, gde su sve većtine civilizacije, kako one u službi mira tako i one u službi rata, u ono doba bile u daleko naprednijem stanju nego što su bile u Rusiji.

Lefort je ostao u carevoj službi sve do svog poslednjeg dana, koji je došao otprilike deset godina nakon toga. Za to vreme je stekao veliki ugled i imao je izuzetno vaćnu ulogu u vođenju drćavnih poslova, a naroćito je pomogao Petru da shvati većtine i inovacije zapadne Evrope i da ih uvede u vlastitoj zemlji.

Prvo poboljšanje koje je car uveo uz Lefortovu pomoć odnosilo se na odeću i opremu vojske. Garda je do tada imala obićaj da nosi staromodne ruske uniforme, koje su bile sve samo ne udobne. Spoljni komad odeće bila je neka vrsta dugog kaputa ili ogrtaća, koji je u velikoj meri smetao pri kretanju. Jednog dana, nedugo nakon što se Lefort zaposlio kod cara, Petar ga je, u razgovoru, upitao šta misli o njegovim vojnicima.

„Sami vojnici su jako dobri“, odgovorio je Lefort, „ali ćini mi su da odeća koju nose nije toliko prikladna za vojne svrhe koliko je to odeća koju su uveli manje-više svi zapadni narodi.“

Petar ga je upitao kakav je njihov stil oblaćenja, i Lefort je odgovorio da će, ako mu njegovo velićanstvo to dozvoli, predućeti korake da mu obezbedi priliku da vidi o ćemu se radi.

I tako se Lefort iz istih stopa uputio kod krojaća danskog izaslanika. Ovog krojaća je izaslanik bio poveo sa sobom iz Kopenhagena, jer je tada meću lićnostima visokog ćina i poloćaja, kao što je ambadorski, vladao obićaj da vode sa sobom, u pratnji, ljude svih zanata i zanimanja za kojima bi mogla da im se ukaće potreba, kako bi mogli, gde god da se zateknu, sami da zadovolje svoje potrebe, a ne da zavise od ljudi kod kojih se naću. Lefort je angaćovao krojaća da mu sašije dve vojne uniforme, u stilu onih koje je nosila kraljevska garda u Kopenhagenu — jednu oficirsku i jednu uniformu obićnog vojnika. Krojać je prvu uniformu završio za dva dana. Ujutru ju je Lefort obukao i, u ćasu kada je, u skladu sa svojim redovnim zadućenjima, trebalo da saćeka cara u njegovoj odaji, stupio je unutra odeven u novu uniformu.

Ovaj neoćekivani prizor iznenadio je cara. Isprva nije prepoznao Leforta u novoj odeći, a kada ga je naposletku prepoznao, i kada je uvideo o ćemu se radi, bio je veoma zadovoljan. Paćljivo je razgledao svaki deo uniforme, i pohvalio ne samo samu odeću već i Lefortovu dovitljivost i priljećnost da mu ulući priliku da sazna kakav je to zapravo vojni naćin odevanja zapadnih naroda.

Ubrzo nakon toga Lefort se ponovo pojavio kod kralja, noseći sada uniformu običnog vojnika. Car je pregledao i ovu uniformu i uočio njenu superiornost u pogledu udobnosti, kao i njenu prilagođenost potrebama i nepredviđenim situacijama vojničkog života. Odmah je rekao kako bi voleo da jedna četa njegovih gardista bude obučena i opremljena na taj način, a takođe mu je bila velika želja da ih obuči i istrenira u skladu sa zapadnjačkim shvatanjima. Lefort je odvratio da će se, ako je njegovom veličanstvu po volji da mu poveri taj zadatak, potruditi da mu organizuje jednu takvu četu.

Car je zatražio od njega da to učini i Lefort se odmah bacio na posao. Obišao je razne moskovske trgovce kako bi nabavio neophodni materijal, jer se mnogi od tih materijala nisu mnogo koristili u Moskvi, tako da uopšte nije bilo lako nabaviti ih u dovoljnoj količini za izradu onog broja uniformi koji je Lefortu bio potreban. Takođe je potražio i sve krojače koje je mogao da nađe u kućama različitih stranih izaslanika, ili u kućama velikih trgovaca koji su došli iz zapadne Evrope, i koji su bili upoznati sa odgovarajućim načinom krojenja i izrade vojničke odeće. Naravno, bio je potreban priličan broj krojača da se, u kratkom vremenskom roku za koji je Lefort želeo da završi posao, izradi toliko mnoštvo uniformi.

Lefort je potom krenuo da redom obilazi strance koji su živeli u Moskvi, kako one koji su bili povezani sa ambasadorima tako i ostale, kako bi našao ljude koji su u određenoj meri bili upoznati sa obukom i taktikom zapadnih vojski, a da su bili voljni da služe u četi koja je trebalo da se ustanovi. Uskoro je prikupio četu od pedesetorice ljudi. Kada je četa popunjena, kada je odevena u nove uniforme i kad je prošla kroz odgovarajuću obuku, Lefort je jednog jutra stao na čelo ovih ljudi i doveo ih, u strojevom maršu, uz pratnju dobošara i sa razvijenim barjacima, pred kapiju palate. Car je prišao prozoru da ih posmatra dok prolaze. Bio je prilično iznenađen, ali i izuzetno zadovoljan, ovim prizorom. Sišao je da izbliza pogleda vojnike; stajao je po strani dok su oni izvodili vežbe u kojima ih je Lefort uvežbao. Car je bio toliko zadovoljan da je rekao da će se i sam priključiti četi. Želeo je da lično nauči kako se rade vežbe da bi u praksi znao kako drugi treba da ih izvode. Zato je dao da se i za njega izradi uniforma, pa je posle toga zauzeo svoje mesto kao običan vojnik i zajedno sa ostalima prošao kroz obuku u svim vežbama.

Ovo je bio početak promene, a kada je ona završena stil oblačenja i taktički sistem čitave carske vojske bio je reformisan uvođenjem kompaktnog i na nauci zasnovanog sistema zapadne Evrope, umesto staromodnih i nezgrapnih običaja koji su do tada vladali.

Nakon što je iskusio ogromne prednosti koje su došle kao posledica uvođenja zapadnih inovacija u njegovu vojsku, car je sada želeo da pokuša sa uvođenjem, na isti način, elemenata zapadne civilizacije u ondašnje grane industrije i zanatstva. Lefortu je dao zadatak da organizuje dovođenje u zemlju velikog broja majstora i zanatlija iz Danske, Nemačke, Francuske i ostalih evropskih zemalja, kako bi njihovi poboljšani metodi i procedure bili uvedeni u Rusiju. Lefort je smesta prihvatio ovaj zadatak, ali je caru objasnio da bi, kako bi ovaj korak bio uspešan u meri koja bi donela iole značajnu korist, prethodno bilo potrebno napraviti neke bitne izmene u opštim zakonima zemlje, naročito što se tiče veza sa stranim narodima. Kada mu je u potpunosti i do detalja objasnio o kakvim se promenama radilo, car je spremno pristao na njih, tako da su predložene izmene izvršene. Carinske takse na strane proizvode bitno su smanjene. To je imalo dvostruki efekat.

Na prvom mestu, to je veoma povećalo uvoz dobara iz stranih zemalja, i time potpomoglo međusobne veze Rusa sa stranim trgovcima, fabrikantima i zanatlijama, te postepeno priviklo narod na bolji način života, i na poboljšani stil oblačenja i nameštanja i opremanja životnog prostora, čime je pripremilo zemlju da postane ekstenzivno tržište za ohrabrivanje ruskog zanatstva i fabričke proizvodnje koji su se paralelno razvijali.

Na drugom mestu, novi sistem u velikoj meri je povećao prihode carstva. Svakako da su takse smanjene, tako da se nakon promene na proizvode plaćala svega otprilike polovina onoga što se plaćalo pre toga. Ali su, s druge strane, novi zakoni povećali uvoz u tolikoj meri da je ovaj gubitak više nego nadoknađen tim porastom, i car je vrlo brzo ustanovio da se stanje njegovih finansija jako poboljšalo. To mu je omogućilo da preduzme korake za dovođenje u zemlju velikog broja industrijskih radnika i zanatlija iz Nemačke, Francuske, Škotske i drugih

zapadnoevropskih zemalja. Ove ljude je car dovođio u zemlju i izdržavao ih o državnom trošku sve dok u svojim profesijama i zanatima ne bi postali toliko afirmisani da su mogli sami da se izdržavaju. Između ostalih, doveo je vrlo mnogo stolara i zidara da nauče Ruse da grade bolje stanove nego što su bili oni koje su do tada gradili, a koji su bili uglavnom drvene kolibe veoma primitivne i nepodesne konstrukcije. Jedan od prvih poslova na kome su angažovani ovi zidari bila je gradnja jedne lepe palate od klesanog kamena u Moskvi za samog cara, prve zgrade te vrste koja je ikad podignuta u ovom gradu. Prizor palate sačinjene od tako elegantnog i trajnog materijala podstakao je rivalstvo kod svih dobrostojećih plemića, tako da su zidari, čim su završili posao za cara, imali pune ruke posla gradeći kuće i palate za ove plemiće.

Ove i mnoštvo drugih mera zamislio je i sproveo Lefort tokom vremena koje je proveo u carevoj službi, i uspeh koji je pratio sve njegove planove i predloge doneo mu je, na kraju, veliki uticaj, kao i priznanje i ugled. Pa ipak, on je, ukoliko prikazi koji su sačuvani o njemu do dana današnjeg ne krivotvore istinu, u svom ponašanju i vladanju bio tako skroman i neuobražen da velika naklonost koju je uživao kod cara u srcima domaćeg plemstva nije probudila nikakvu zavist i zlovolju koja bi se mogla očekivati prema njemu. Lefort je bio čovek veoma samopregorne i nesebične naravi. Prema svima je bio velikodušan, a uticaj koji je kod cara stekao često je koristio da spase druge velikodostojnike od nezaslužene ili preterane kazne kada bi oni izazvali nezadovoljstvo svog uzvišenog gospodara. Jer mora se priznati da je Petra, uprkos svim njegovim karakternim vrlinama, u tom periodu njegovog života bio glas prekog i naprasitog čoveka. Nije trpeo da mu bilo ko protivreči, i nije mogao da toleriše bilo kakvo suprotstavljanje vlastitim željama. Pošto je sam bio veoma odlučnog karaktera, i pošto se oduševljavao hitrinom i energijom delovanja, ponekad je gubio strpljenje, kada bi ga izbacila iz takta odlaganja ili oklevanja ili nesposobnost drugih, onih koje priroda nije obdarila tako izdašno kao njega samog. Često je u takvim slučajevima znao da pretera, a ponekad je bio i nasilan, i mnogo puta bi se poneo na neplemenit i okrutan način da se Lefort nije uvek našao tu da ga obuzda i smiri.

Lefort je uvek delovao kao posrednik kada bi izbila neprilika ove vrste, tako da su ruski plemići, ili boljari, kako su se zvali, na kraju gledali na njega kao na svoga oca. Smatralo se da je on zapravo spasao život velikom broju njih, koje bi Petar inače, da nije bilo Lefortovog zauzimanja, osudio na smrt. Druge je spasao od knuta, a treće, opet, od progonstva. Jednom prilikom, kada je razjareni car hteo da da jednog svog činovnika da ga išibaju, mada ovaj, po Lefortovom mišljenju, nije skrivio ništa što bi zasluživalo takvu kaznu, Lefort je, nakon što su svi ostali pokušaji propali, razgolitio vlastita prsa i ramena i kazao srditom caru da udari tu ako želi, ali da poštedi nevinog čoveka. Car je bio dirnut tom samopožrtvovanom plemenitošću te se, privivši ga u naručje, zahvalio Lefortu zbog toga što se umešao, dok je strepnjom ispunjenog kažnjenika pustio da ide na miru, srca punog zahvalnosti prema prijatelju koji ga je tako duševno spasao.

Drugi bitan čovek u Petrovoj službi tokom prvog dela njegove vladavine bio je knez Menšikov. On je bio veoma skromnog porekla. Njegovo kršteno ime bilo je Aleksandar, a njegov otac bio je težak koji je služio pri jednom manastiru na obalama Volge. Manastiri su u to doba imali u svom posedu velike komade dragocene zemlje, koju su obrađivali kmetovi ili vazali, a kaluđeri su se izdržavali od njihovog rada, od koga su održavane i proširivane i manastirske zgrade.

Prve godine svoga života Aleksandar je proveo radeći uz oca na manastirskoj zemlji. Ali kako je bio momak od velikog duha i energije, s vremenom je postao nezadovoljan ovakvim načinom života, jer tadašnji seljaci koji su, poput njegovog oca, orali zemlju plemića ili kaluđera, nisu bili u mnogo boljem položaju od robova. Dakle, napunivši trinaest ili četrnaest godina, Aleksandar je, shvativši da su njegova situacija i perspektive kod kuće veoma sumorne i obeshrabrujuće, doneo odluku da krene u svet i tamo potraži svoju sreću.

I tako je on napustio udžericu svoga oca i krenuo za Moskvu. Nakon što je prošao kroz različite avanture na putu kao i u samom gradu, napokon je našao posao u jednoj poslastičarskoj radnji, samo što njegov zadatak nije bio da pravi pite i kolače, već je išao na ulicu da ih prodaje.

Kako bi skrenuo pažnju mušterija na svoje proizvode, imao je običaj da na ulici peva pesme i priča priče. Zaista, talenat koji je pokazao za ove aktivnosti, nema sumnje, naveo je njegovog gazdu da ga upotrebi na ovaj način, a ne da ga drži kod kuće da pravi kolače.

Priča o načinu na koji je caru prvi put skrenuta pažnja na mladog Menšikova izuzetno je zanimljiva, ali, kao što je slučaj i sa svim ostalim anegdotama o velikim vladarima, veliko je pitanje koliko joj se da verovati. Ona kaže da je Petar, prolazivši jednog dana ulicom, zastao da sasluša Menšikova koji je gomili slušalaca pevao neku pesmu ili pričao neku priču. Jedna od pesama koje je čuo jako ga je razgalila, pa se po njenom završetku obratio dečaku i na kraju ga upitao koliko traži za sve kolače i pite koje je imao kod sebe, uključujući i korpu. Dečak je rekao cifru za koju bi prodao sve kolače i pite, ali što se tiče korpe, rekao je da ona pripada njegovom gazdi i da nema ovlašćenje da je proda.

„Pa ipak“, dodao je, „sve pripada vašem veličanstvu, te stoga vaše veličanstvo treba samo da mi izda naređenje, i ja ću vam je prepustiti.“

Ovaj odgovor je toliko odobrovoljio cara da je poslao ljude da dovedu dečaka kod njega, te je, porazgovaravši još malo s njim, i raspitavši se dodatno o njemu, bio toliko zadovoljan da ga je smesta uzeo u svoju službu.

Sve se ovo dogodilo pre nego što je, kao što je već opisano, sproveden Lefortov plan za organizovanje čete pomoću koje je caru trebalo da se prikaže način odevanja i sistem vojne discipline usvojen u zapadnoj Evropi. Menšikov se pridružio ovoj četi, gde je pokazao toliko interesovanja za vojne vežbe i pregrupisavanja, kao i takav nivo inteligencije, i toliku hitrost u razumevanju i primeni različitih manevara, da je privukao Lefortovu posebnu pažnju. Uskoro je unapređen u oficira u ovoj četi, i na kraju je postao Lefortov glavni saradnik u njegovim različitim preduzećima i planovima. Od tada mu je čin sve više rastao sve dok s vremenom nije postao jedan od najistaknutijih generala u Petrovoj vojsci i imao je veoma važnu ulogu u nekim od njegovih najčuvenijih ratnih pohoda.

Kada čitamo pripovesti poput ove, prirodno smo navedeni da osećamo snažno interesovanje za ljude kojima se one bave i ponekad neosetno formiramo mišljenje o njihovom karakteru koje je i više nego pristrasno. Ovaj Menšikov, na primer, bez obzira na preduzetni duh koji je pokazao u svom dečaštvu, otisnuvši se sam samcijat u Moskvu da potraži svoju sreću, i bez obzira na svoj talenat za pričanje priča i pevanje pesama, kao i na interesovanje koje je pokazao, i uspeh na koji je u tome naišao, za učenje Lefortovih vojnih manevara, i veliki ugled koji je kasnije stekao kao vojni zapovednik, dakle, uprkos svemu tome, on je verovatno, mereno po svim pravednim i prikladnim moralnim standardima, bio veoma loš čovek. Zaista, ima više nego dovoljno razloga za jednu takvu pretpostavku. Ako ništa drugo, on će kasnije biti upleten u užasnu svađu do koje je došlo između Petra i njegove žene, i to upleten pod okolnostima koje nimalo ne idu njemu u prilog. Do te svade je došlo kada je Petar bio u braku svega otprilike dve godine i kada još nije imao ni punih dvadeset godina. Kao što je uobičajeno u ovakvim slučajevima, muževljevi i ženini prijatelji imali su sasvim različite verzije celog događaja. Caričina strana smatrala je da je problem iskrasao zato što je Petar bio odvučen u loše društvo, i to naročito u društvo loših žena, a sve Menšikovljevom posredstvom, kada je ovaj prvi put stupio u Petrovu službu. Menšikov je bio jedan raspušten mladić, pričalo se, za vreme dok je radio kod poslastičara, i bio je stekao naviku da posećuje nemoralne i poročne kuće u okolini grada, a nakon što je prešao kod Petra ovaj je i sam počeo da ga prati na takva mesta, naravno, prurušen kako ga ne bi prepoznali. To je mučilo Jevdokiju i činilo je ljubomornom, a kada je prigovorila mužu on se razljutio i izneo protivoptužbu da mu je bila neverna. Prirodno, Menšikov je takođe postao kivan na caricu zbog njenih optužbi protiv njega, i stao je na Petrovu stranu protiv njegove žene. Kakva god bila istina u pogledu osnovanosti pritužbi koje su strane iznele jedna protiv druge, moć je bila na Petrovoj strani. On se prvo odrekao žene, a zatim ju je zatvorio na jednom izolovanom mestu, gde ju je držao do kraja njenog života.

Osim nepovoljnih zaključaka koje bismo, s pravom, mogli izvući na osnovu ovog slučaja, postoje, nažalost, i drugi nagoveštaji toga da je Petar, bez obzira na brojne i velike vrline svog karaktera, u ovom razdoblju svog života bio plahe i naprasite naravi, veoma netrpeljiv prema

bilo kakvom protivljenju ili suprotstavljanju, i često nerazuman i nepravedan u odnosu prema onima koji su iz bilo kog razloga postali predmet njegove podozrivosti i neraspoloženja. Brojni slučajevi i događaji koji ilustruju ove crte njegovog karaktera pojaviće se u narednim poglavljima njegove istorije.

POČETAK VLADAVINE

Petru je sada bilo još malo pa dvadeset godina, a u svojim rukama je imao toliku vlast da možda, ako uzmemo u obzir kako prostranstvo nad kojim je ona bila rasprostranjena tako i njenu apsolutnost, nijedan evropski vladar nikada nije imao veću. Nije bilo nikakvog pisanog ustava koji bi ograničavao njegovo isključivo pravo, niti ikakvog zakonodavnog tela ili parlamenta koji bi ga kontrolisao putem zakona. U izvesnom smislu, kao što je rekao Aleksandar Menšikov kad je prodavao svoje kolače, sve je pripadalo njemu. Njegova reč bila je zakon. Život i smrt zavisili su od njegove odluke. Njegova zemlja bila je tolika da je, jednom prilikom kada je želeo da pošalje izaslanika jednom od svojih suseda, kineskom caru, glasniku bilo potrebno *osamnaest meseci* neprestanog i prilježnog putovanja da bi stigao od prestonice do granice.

Takav je bio Petrov položaj. Što se tiče karaktera, bio je talentovan, ambiciozan, dalekovid i odvažan, ali je takođe bio i nasilne naravi, nemilosrdan i neumoljiv prema neprijateljima, a imao je i nepopustljivu volju.

Odmah je počeo da pokazuje veliko interesovanje za unapređenje svog carstva, kako bi povećao svoju moć i veličinu kao njegovog vladara, baš kao što bi običan građanin želeo da unapredi svoje imanje kako bi uvećao svoje bogatstvo i svoj značaj kao njegovog vlasnika. Gore pomenutog izaslanika poslao je u Kinu kako bi utanačio sve što je potrebno za povećanje i poboljšanje trgovine između njihove dve zemlje. Ova misija bila je organizovana na veoma impozantan način. Izaslanika je pratila svita od dvadeset jednog čoveka, koji su išli sa njim u svojstvu sekretara, prevodilaca, pravnih savetnika i tome slično, ne računajući veliku broj slugu i pratilaca koji su opsluživali gospodu i starali se o prtljagu. Prtljag je prenosila povorka teretnih kola koja je išla za kočijama izaslanika i njegove svite, tako da se ova ekspedicija kretala kroz zemlju nalik na kakvu malu vojsku u maršu.

Prošlo je gotovo tri godine pre nego što se ovo izaslanstvo vratilo u domovinu. Međutim, ovaj korak bio je preko svake mere uspešan. Njime su odnosi između dva carstva bili podignuti na vrlo zadovoljavajući nivo.

Careva zemlja obuhvatala je tada, kao i danas, čitavo severno područje Evrope i Azije, sve do obala Ledenog mora. Izuzetno značajan deo ovog regiona predstavlja čuveni Sibir. Zbog toga što su zime tu duge i sumorne, i što je letnja sezona, shodno tome, kratka, zemlja ovde nije bogzna kako pogodna za obrađivanje. Ali, zahvaljujući istoj toj hladnoći, tu ima u izobilju finim krznom pokrivenih životinja, kao što su samur, lasica, hermelin i vidra, jer je priroda uredila tako da, što je neka klima hladnija, to je krzno životinja koje tamo žive finije i toplije.

Stoga se stanovnici Sibira bave uglavnom lovom na divlje životinje zarad njihovog mesa i krzna, kao i rudarstvom, i od pamtiveka je vladao običaj da se kriminalci po kazni šalju u Sibir, gde su bili prisiljeni da provode ostatak svog života baveći se ovim mukotrpnim i opasnim zanimanjima. Naravno, hladnoća, smrzavanje i umor, pridruženi duševnom bolu i patnji koji su misao o njihovoj teškoj sudbini i sećanje na dom neminovno prouzrokovali, ubrzo su ove nesrećne izgnanike slali u grob u daleko većoj meri nego što je to na drugom mestima.

Petar se veoma zanimao pokušajima da se otvore saobraćajne veze sa ovim zabačenim i maltene nepristupačnim regionima, kao i da se poboljša i proširi rad u rudnicima. Ali njegove misli bile se najviše okupirane stanjem evropskog dela njegove zemlje, i planovima za sve potpunije uvođenje zapadnoevropskih veština i inovacija među njegov narod. Bio je spreman da iskoristi svaku priliku koja je mogla da pruži bilo kakav nagoveštaj ili sugestiju u ovom cilju.

Ovo ćemo ilustrovati primerom brodogradnje, što je bio prvi zanat na koji je on usmerio svoju pažnju. U to doba Holandija je bila veliki centar trgovine i pomorstva u svetskim razmerama, i ta nacija bila je više odmakla u veštini brodogradnje nego bilo koja druga. Holandani su imali kolonije u svakom delu zemałjske kugle. Njihovi ratni brodovi i njihove trgovačke flote nalazili su put do svih svetskih mora, a njihovi pomorski zapovednici bili su širom sveta na glasu po svojoj preduzimljivosti, odvažnosti i veštini.

Holandani nisu gradili brodove samo za sebe, već su u njihova brodogradilišta stizale narudžbine iz svih delova sveta, pošto su u ovim gradilištima sve vrste plovila, bilo za rat, trgovinu ili zabavu, bile građene bolje i jeftinije nego bilo gde drugde.

Jedan od glavnih centara za izgradnju brodova i drugih plovnih objekata bio je grad Sardam. Ovaj grad se nalazi blizu Amsterdama, velikoga grada i trgovačke prestonice ove zemlje. On se pruža dva ili tri kilometra duž obala jedne duboke i mirne reke koja obezbeđuje najbolje i najpotpunije uslove za izgradnju dokova i brodogradilišta.

Dogodilo se da su jednog dana kada je Petar bio sa Lefortom u jednoj od svojih seoskih palata gde se nalazilo i jedno malo jezero, koje je bilo napravljeno na imanju zarad plovidbe iz zadovoljstva, njegovu pažnju privukli oblik i konstrukcija jedne jahte koja se tu nalazila. Ta jahta je bila dopremljena iz Holandije u vreme kada je sređivano imanje oko palate, i car je sa Lefortom poveo razgovor o tome, pa su prešli na temu brodova i brodogradnje uopšte. Lefort je svom gospodaru izložio prednosti koje Holandija i ostale pomorske sile Evrope imaju od svojih ratnih brodova tako upečatljivo da je Petar smesta osetio izraženu želju da i sam dođe u posed jedne mornarice. Naravno, pred njim su ležale velike poteškoće za ostvarivanje toga. Rusija je bila gotovo u celosti kopnena zemlja. Ona nije imala valjanih luka na moru, a Moskva, njena prestonica, bila je smeštena duboko u unutrašnjosti zemlje. A osim toga, Petar ne samo da nije imao brodova nego u Rusiji nije bilo ni majstora i zanatlija koji bi umeli da ih sagrade.

Ipak, uvidevši koliko interesovanje Petar pokazuje za ovu temu, Lefort se raspitao, i na kraju uspeo da među danskim trgovcima koji su se nalazili u Moskvi nađe neke brodograditelje da mu sagrade nekoliko malih brodova, koji su, po završetku izgradnje, porinuti u jedno jezero nedaleko od grada. Nakon toga su na istom mestu napravljene još neki brodovi, fregate, koji su, kada su porinuti, bili odgovarajuće opremljeni i naoružani, po Lefortovim instrukcijama, i car je mnogo vremena provodio ploveći na njima po jezeru, lično učeći kako se njima rukuje i priređujući lažne bitke gde je okretao brodove da se bore jedni protiv drugih. On je preuzeo zapovedništvo nad jednim od brodova kao kapetan, i do kraja života je smatrao ovaj čin jednom od svojih najpočasnijih titula. Sve se to događalo u vreme kada su Petru bile otprilike dvadeset dve godine.

Nedugo zatim car je imao priliku da počne da primenjuje svoje pomorsko znanje i u zbilji, učestvujući u nečemu što je nalikovalo pomorskom dejstvu protiv neprijatelja. U savezu sa još nekoliko evropskih sila on je objavio novi rat Turcima i Tatarima, i glavni cilj ovog njegovog prvog ratovanja bio je osvajanje grada Azova, smeštenog na obalama Azovskog mora, blizu ušća reke Don. Petar gradu nije prišao i opkolio ga samo sa kopna, već je takođe, uz pomoć velikog broja lađa i brodova koje je dao da se naprave na njenim obalama, zauzeo reku koja je u njega vodila. Na taj način je prekinuo svako snabdevanje grada, i bio ga je pritisnuo tako teško da bi ga zasigurno i osvojio, samo da nije bilo izdajstva jednog artiljerijskog oficira, koji je neprijatelju predao glavnu artiljerijsku bateriju baš u trenutku kada se ova spremala da pokrene napad na gradske zidine. Ovaj artiljerac, koji nije bio rodom Rus već stranac kog je car uzeo kod sebe u službu, rasrdio se zbog lošeg odnosa koji je ruski plemić koji je komandovao njegovom jedinicom imao prema njemu, pa je kradom sipao eksere u otvore za barut svih topova u bateriji, posle čega je, noću, prešao kod Turaka i obavestio ih o tome šta je uradio. Koristeći se tim saznanjem, Turci su rano ujutru izašli iz grada i napali bateriju, a vojnici kojima je bila poverena njena odbrana su, pritrčavši topovima, ustanovili da se iz njih ne može pucati. Posledica je bila ta da je baterija zauzeta, da su vojnici primorani na bekstvo i da su topovi bili uništeni. Ovaj poraz uneo je veliki nemir u rusku vojsku, i u tolikoj meri omeo planove Rusa da su bili primorani da podignu opsadu i da se povuku, sa nadom, međutim, u ponavljanje pokušaja da se zauzme Azov u novom pohodu.

Stoga je naredne godine pokušaj ponovljen, i još mnogo novih lađa i brodova bilo je sagrađeno na reci kao ispomoć opsadnicima. I Turci su imali svoje brodove, koje su prebacili u Azovsko more radi zaštite grada. Ali Petar je poslao nekoliko svojih manjih brodova, i uz njihovu pomoć uspeo da namami turskog zapovednika da malo zađe u reku. Petar ga je tada napao sa čitavom svojom flotom, i turski brodovi su bili nadjačani i zarobljeni. Tako da gotovo

da bismo mogli reći da je Petar svoju prvu pomorsku pobjedu izvojevao na kopnu. Pobjedio je i zarobio flotu sastavljenu od velikih, za more pravljenih brodova namamivši ih među barke i druga mala plovila koja je sagradio na obalama reke.

Malo zatim osvojen je i Azov. Jedan od uslova predaje bio je taj da izdajnik artiljerac bude izručen caru. Ovaj čovek je bio odveden u Moskvu, gde je ubijen uz mučenje koje je bilo i suviše užasno da bismo ga opisivali. Na suđenju niko nije poricao da je taj čovek doživeo veliku uvredu od svog ruskog zapovednika, ali mu je rečeno da je za zadovoljenje trebalo da se obrati caru, a ne da traži osvetu mučkim izdajstvom neprijatelju poverenih mu vojnika.

Car je stekao veliku slavu širom Evrope zahvaljujući uspehu njegovih ratnih dejstava prilikom opsade Azova. Ovaj uspeh je takođe veoma povećao njegovo interesovanje za brodogradnju, pogotovu što je sada, budući da je Azov pao u njegove ruke, imao luku na otvorenom moru.

Jednostavno rečeno, Petar je sada goreo od želje da smesta počne da gradi ratne brodove. Bio je čvrsto rešio da napravi flotu koja će mu omogućiti da izađe u Crno more i tamo se sukobi sa Turcima. Veliku poteškoću predstavljalo mu je pribavljanje neophodnih novčanih sredstava. Kako bi postigao ovaj cilj, Petar, koji nikada nije bio preterano skrupulozan u pogledu sredstava koja je koristio za ispunjavanje svojih nauma, pribegao je bez mnogo oklevanja veoma odlučnim merama. Pored uobičajenih poreza koji su bili nametnuti narodu zarad pokrivanja troškova rata, Petar je naredio da jedan broj bogatih plemića podnese troškove izgradnje po jednog broda, s tim što je, kao neka vrsta kompenzacije za troškove kojima su bili izloženi zbog njihove izgradnje, svaki od njih imao pravo da svoj brod nazove svojim imenom. Ista odluka odnosila se i na jedan broj gradova, manastira, firmi i javnih institucija. Car je takođe uredio da u Rusiju bude poslat veliki broj radnika iz Holandije, Venecije i drugih pomorskih zemalja. On je izložio svoje planove za gradnju i opremanje flote od otprilike stotinu brodova i lađa, koja bi se sastojala od fregata, bojnih brodova, korveta, galija i brodova za prevoz namirnica. Sve njih je trebalo sagraditi, opremiti i u svakom pogledu ih spremati za more u periodu od tri godine, a ako neko ne bi uspeo da završi svoj brod u predviđenom roku, suma koja mu je bila razrezana imalo je da se udvostruči.

U svim tim dešavanjima, car je, kao što bi se moglo i očekivati na osnovu njegove mladosti i tvrdoglavog karaktera, postupao na veoma odsečan, a u mnogo čemu i na proizvoljan i despotski način. Njegovi dekreti kojima se od velikaša zahtevalo da prilože velike sume za gradnju njegove flote izazvali su mnogo nezadovoljstva i pritužbi. A on je vrlo brzo pribegao još nekim merama, koje su izuzetno povećale opšte nezadovoljstvo.

Velikom broju mladih plemića, kao i sinovima drugih bogatih i uglednih ljudi, stavio je u zadatak da, dok se flota sprema, otputuju u zemlje zapadne Evrope dajući im posebne instrukcije u pogledu predmeta koje je svako od njih trebalo da istraži i prostudira. Svrha ove mere bila je da se, pružajući ovim mladim ljudima prednosti putovanja u inostranstvo i uvećavajući njihove predstave u pogledu budućeg napretka vlastite zemlje u veštinama i sredstvima savremene civilizacije, poboljša opšti standard informisanosti u Rusiji. Careva ideja bila je odlična, i efekat ove mere bio bi takođe odličan samo da je sprovedena u delo na blaži i umereniji način. Ali očevi mladića bili su ljutiti što je njihovim sinovima na taj način, bespogovorno, naredeno da napuste zemlju, bez obzira sviđalo im se to ili ne, i bez obzira na to da li je njihovim očevima predstavljalo problem da nabave velike novčane sume neophodne za takva putovanja. Kako se pričalo, jedan mladić je bio toliko besan zbog toga što je poslat od kuće da je bio čvrsto rešen da njegova zemlja ne stekne nikakvu korist od toga, barem što se njega lično tiče, te se stoga, kada je stigao u Veneciju, mesto gde je bio poslat, zatvorio u kuću i sve vreme ostao tamo izolovan, kako ne bi video niti naučio bilo šta što bi moglo da bude od koristi po njegovom povratku.

Ovo se čini gotovo neverovatnim. Zaista, ova priča više liči na duhovitu dosetku, izmišljenu kako bi se našlo izraza za zlovoljno raspoloženje sa kojim su mnogi od mladića krenuli na put, nego na nešto što ima veze sa treznim činjenicama. Ipak, nije nemoguće da se tako nešto stvarno i dogodilo, jer su obožavanje vlastite zemlje od strane starih ruskih porodica, kao i prezir sa kojim su kroz mnoge generacije imali običaj da gledaju na strance i uopšte na sve povezano sa

inostranim načinom ponašanja i običajima, bili toliki da su mogli da u ekstremnim slučajevima dovedu do bog te pita kog ne stepena fanatizma u otporu prema carevim merama. U svakom slučaju, za kratko vreme pojavila se jedna prilično moćna partija kao opozicija stranim uticajima koje je Petar uvodio u zemlju.

Osim kneginje Sofije, u carskoj porodici nije bilo nikoga u kome je ova partija mogla da potraži svoga vođu i starešinu. Car Ivan, Petrov brat krhkog zdravlja, već je bio pokojni. Sofija je i dalje bila zatvorena u manastiru u koji ju je Petar poslao po otkriću zavere koju je kovala protiv njega. Tamo su je čuvali jako pažljivo. Ipak, vođe opozicije uspele su da stupe u kontakt sa njom. Oni su preduzimali sve što su mogli kako bi povećali i potpirili opšte nezadovoljstvo. Ljudima od bogatstva i titula predočavali su velike poreze koje su morali da plaćaju kako bi pokrili troškove carevih sumanutih nauma, kao i gubitak njima pripadajućeg uticaja i moći u upravljanju državom, pošto su oni istiskivani kako bi se otvorio prostor za strance ili ljubimce, poput Menšikova, koji su iz najnižih slojeva bili uzdignuti na položaje koji su donosili čast i korist, a trebalo je da pripadaju isključivo starom plemstvu. Sirotinji i neukima iznosili su druge argumente, koji su bili usmereni mahom na njihove verske predrasude. Prema njihovim rečima, vlada je podrivala sve drevne zakone njihove zemlje i sve je prepuštala neverničkim i jeretičkim strancima. Smer koji je car sledio bio je u suprotnosti sa božjim zakonima, govorili su, koji su deci Izrailja zabranjivali da održavaju bilo kakve veze sa neverničkim narodima koji ih okružuju, kako ovi ne bi mogli da ih odvedu u idolopoklonstvo. Tako da je, po njima, isključivo ovlašćenje za izdavanje dozvole bilo kom ruskom podaniku da napušta zemlju imao, u skladu sa prastarim običajima koji su vladali u carstvu, patrijarh, starešina crkve, a Petar je ove običaje povredio time što je tolike velikaške sinove odaslao iz zemlje bez patrijarhove saglasnosti. Takođe, bilo je tu i mnogo drugih mera koje je Petar primenio, ili ih je razmatrao, a koje su se isto tako mogle izložiti optužbi za bezbožnost. Na primer, on je bio sačinio plan, i čak angažovao inženjere da preduzmu pripremne korake za njegovo sprovođenje u delo, za izgradnju kanala koji bi povezao reke Volgu i Don, što je bahat i bezbožnički poduhvat za skretanje rečnih tokova u jednom pravcu, kad im je Božje providenje odredilo da tek u drugom! Koliko god da su mnogi od ovih prigovora bili apsurdni, oni su imali velikog uticaja na široke narodne mase.

Na kraju je opoziciona partija postala tako brojna i snažna da su njene vođe pomislile da je sazrelo vreme za delovanje. Stoga su usaglasili pojedinosti svoje zavere i počeli da se spremaju za njeno sprovođenje.

Urota koju su skovali bila je sledeća: trebalo je noću da zapale neke kuće, nedaleko od kraljevske palate, i kada car izađe, kao što su znali da je njegov običaj, da pomogne u gašenju požara, trebalo je da ga napadnu i ubiju.

Može su učiniti čudnim to što je jedan car imao običaj da ide i lično pomaže pri gašenju požara. Ali to je bilo otuda što su moskovske kuće u ono vreme gotovo sve bile sagrađene od drveta, te su bile tako lako zapaljive — a bile su, povrh toga, tim više izložene požarima i otuda što su u tako hladnoj klimi zimi bile potrebne mnoge vatre — da su gradom harali užasni požari. Opasnost je bila tolika da su stanovnici živeli u stalnom strahu od nje, i svi društveni slojevi utrkivali su se jedni sa drugima u nastojanjima da odvrte preteću nesreću kad god bi izbio požar. Pored toga, u to doba nije bilo nikakvih naprava za prskanje vode na daljinu niti organizovanih vatrogasnih službi. Naravno, sve to je sasvim drugačije danas, u modernim gradovima, gde se zgrade grade od cigle ili kamena, i gde je sve što je potrebno za gašenje požara tako organizovano da znak za uzbunu od požara ne stvara nikakvo uzbuđenje, već ljudi, ne osećajući nikakvu zabrinutost, nastavljaju sa svojim poslom ili nehajno šetaju ulicama, dok se vatrogasci okupljaju.

Čim bi se uverili da je car mrtav, zaverenici je trebalo da se upute u manastir gde je Sofija bila zatvorena, da je oslobode i da je proglase za kraljicu. Zatim je trebalo da reorganizuju strelce, da vrata u službu sve oficire koji su bili degradirani u doba pobune Hovanskog, a potom da pobiju sve strance koje je Petar bio doveo u zemlju, a posebno njegove lične ljubimce, i da tako vrata sve na staro.

Bilo je dogovoreno da se sve ovo odigra u noći 2. februara 1697, ali je ova zavera propala zahvaljujući onome što bi zaverenici verovatno nazvali izdajstvom dvojice od njih. To su bila dvojica oficira garde koja su učestvovala u zaveri, ali koje je izdala hrabrost kada je kucnuo čas da se ona sprovede u delo. Stupivši u razgovor jedan sa drugim neposredno pre zakazanog časa, oni su ustanovili da im se mišljenja slažu po ovom pitanju, pa su odlučili da iz istih stopa odu i sve priznaju caru.

Zato su bez odlaganja otišli kod Leforta, gde se car u tom trenutku nalazio, i priznali čitavu ovu rabotu. Ispričali su sve pojedinosti i odali imena glavnih učesnika.

U trenutku kada je primio ovo obaveštenje car je obedovao sa Lefortom. Saslušao ga je veoma smireno i nije pokazao nikakvo iznenađenje, već je jednostavno ustao od stola, naredio maloj četi vojnika da pođe za njim i, zabeleživši imena najvažnijih zaverenika, smesta otišao do njihovih kuća i pohapsio ih na licu mesta.

Pošto su vođe bile na ovaj način pohapšene, zavera je osujećena. Zatvorenici su odmah potom stavljeni na muke kako bi bili prisiljeni da priznaju svoj zločin i odaju imena svih svojih saučesnika. Da li su imena koja su bila iznuđena od njih na mukama bila prava ili lažna, to, naravno, ne možemo znati, ali ljudi koje su oni imenovali bili su pohvatani i, nakon kratkog i vrlo neformalnog suđenja, svi, ili manje-više svi, bili su osuđeni na smrti. Smrtna kazna nad njima izvršena je na jako varvarski način. Na moskovskoj tržnici je podignut jedan veliki stub, iz kog su, od vrha do dna, virili gvozdeni klinovi i kuke. Zločinci su zatim dovedeni, jedan po jedan, pa su im prvo odsečene ruke, zatim noge, a na kraju i glave. Odsečeni udovi su zatim povešani na stub o kuke, a glave su pričvršćene za klinove. Tu su ostali — užasan prizor, čija je namena bila da ulije strah svim posmatračima — tokom čitavog februara i marta, sve dok su vremenske prilike, to jest, hladnoća, dozvoljavale da ostanu zaleđeni. Kada je naposljetku došlo proleće, i kada je meso na ovim strahotnim trofejima počelo da se otkravljuje, skinuti su i pobacani svi u jednu jamu, zajedno sa leševima običnih lopova i ubica.

Eto, tako se okončala druga zavera protiv Petra.

CAREVA TURNEJA

U trenutku kada je car izdao naređenja tolikim velikaškim sinovima, zahtevajući od njih da odu i provedu neko vreme u zapadnoevropskim gradovima, u njemu se javio naum da i sam krene na jedno putovanje u taj deo sveta, sa namerom da poseti dvorove i prestonice, i da se vlastitim očima uveri kakvi se sve zanati i inovacije mogu tamo naći a koji bi mogli biti uvedeni u njegovu zemlju zarad njenog napretka. U proleće godine 1697. pomislio je da je došlo vreme da se ova ideja realizuje.¹⁴

Njegov plan nije bio da putuje otvoreno, pod vlastitim imenom, jer je znao da bi u tom slučaju, na različitim dvorovima i u različitim prestonicama, dobar deo njegovog vremena i pažnje bio protraćen na velike parade, povorke i ceremonije koje bi razni vladari nesumnjivo priredili u čast njegove posete. Stoga je rešio da putuje inkognito, u svojstvu privatnog lica u pratnji jednog izaslanstva. Jer jedno izaslanstvo može da obilazi različita mesta mnogo neupadljivije nego jedan vladar koji putuje pod svojim imenom, a osim toga, zauzevši drugorazredni položaj u pratnji izaslanstva, car je mogao da se kad god poželi odvoji od njega i da se privatno pozabavi vlastitim interesovanjima, ostavljajući izaslanike i one u njihovoj pratnji koji su u tome uživali da sami idu na javne prijeme i ispunjavaju ostale pompezne formalnosti koje bi njemu bile tako zamorne.

Na čelu ovog poslanstva bio je general Lefort, koji je do tada bio stekao veoma visok položaj u Petrovoj državnoj upravi. Sa njim su bila još dvojica visokih državnih zvaničnika.¹⁵ Tu je bio još i veliki broj sekretara, prevodilaca i drugih svakovrsnih pratilaca nižeg ranga, među kojima je, pod izmišljenim imenom, bio i sam Petar. Petar je sa sobom poveo nekoliko mladih ljudi otprilike njegovih godina. Dvojica ili trojica njih bila su njegovi dobri prijatelji, koje je želeo da povede jedino zarad toga da mu prave društvo na putu. Tu su bili i drugi koje je odabrao zbog talenta koji su pokazali u mašinskim i matematičkim naukama. Po njegovoj zamisli, ovi mladi ljudi trebalo je da se poduče brodograditeljskom zanatu u nekim od zemalja koje je izaslanstvo trebalo da poseti.

Pored organizacije i uređenja u pogledu izaslanstva, car je, podrazumeva se, trebalo da se pobrine i za upravljanje državom za vreme njegovog odsustva. Rukovođenje poslovima ostavio je u rukama trojice visokih plemića, od kojih je prvi bio jedan od njegovih ujaka, rođeni brat njegove majke. Taj knez zvao se Nariškin. Druga dva plemića bili su Nariškinovi konamesnici. Ti poverenici trebalo je da preuzmu punu odgovornost za upravljanje zemljom tokom carevog odsustva. Petrov mali sin, koji se zvao Aleksej i koji je tada imao sedam godina, takođe je bio poveren njihovom starateljstvu.

Nemajući puno poverenje u lojalnost stare garde, strelaca, Petar odbranu Moskve nije poverio njima, već je kasarne u prestonici i oko nje napunio vojskom od nekih dvanaest hiljada vojnika koje je postepeno sakupio za tu svrhu. Veliku većinu tih vojnika, kako oficira tako i običnih vojnika, činili su stranci. Petar se zbog toga više uzdao u njih, pretpostavljajući da je manje verovatno da će oni simpatisati gradsko stanovništvo i pridružiti mu se u slučaju bilo kakvog javnog nezadovoljstva ili nemira. Strelci su bili poslani u unutrašnjost i na granice, tamo gde nisu mogli da nanesu veliku štetu, sve da im je tako nešto i padalo na pamet.

Naposletku, kada su sve pripreme obavljene, poslanstvo je krenulo iz Moskve. Društvo koje je činilo pratnju poslanika bilo je toliko brojno da je polazak ove ekspedicije sa gradskih kapija predstavljao jedan prilično impozantan prizor. Sve u svemu, bilo je tu otprilike tri stotine ljudi. Glavne ličnosti ovog izaslanstva jahale su, naravno, na raskošno opremljenim konjima i bile su obučene u divne uniforme, a za njima je išla povorka teretnih kola koja su prevozila opskrbu u odeći i namirnicama, poklone za strane dvorove i drugi prtljag. Naravno, i o ovoj teretnoj

14 Zapravo, glavni cilj tzv. „Velikog poslanstva“ bio je pronalaženje saveznika za rat protiv Otomanskog carstva. Zbog priprema za sukob oko upražnjenog španskog prestola, evropske zemlje nisu bile voljne da se upuštaju u rat sa Turskom, ali je Petar ostao zabeležen kao prvi ruski car koji je putovao u inostranstvo. (prim. prev.)

15 To su bili general F. Golovin i načelnik Posoljskog prikaza (ministar spoljnih poslova) P. Voznicin. (prim. prev.)

povorci starala se odgovarajuća pratnja. Ogromne gomile naroda iskupile su se duž ulica i kod gradskih kapija da vide kako grandiozna povorka započinje svoj pohod.

Prvo važno mesto gde se izaslanstvo zaustavilo bio je grad Riga, na obalama Riškog zaliva, u istočnom delu Baltičkog mora. Iako su sada deo Ruskog carstva, Riga i pokrajina u kojoj se ona nalazi tada su pripadale Švedskoj.¹⁶

U to doba Riga je bila najvažnija luka na Baltiku i Petar je osećao veliku želju da je poseti, pošto njegova zemlja na toj strani nije imala nikakav izlaz na more. Guverner Rige bio je veoma ljubazan prema ovom poslanstvu i u gradu mu je priredio doček uz visoke počasti, ali je odbio da dozvoli izaslanicima da razgledaju riška utvrđenja. Petar i izaslanici bili su se unapred dogovorili da dvojica od njih zatraže dozvolu da obiđu utvrđenja, i da Petar bude u njihovoj pratnji kada budu išli u razgledanje, kako bi stekao vlastita zapažanja u pogledu njihove snage i načina njihove izgradnje. Shodno tome, Petar je bio prilično razočaran i ozlojeđen zbog toga što im je guverner uskratio dozvolu da posete utvrđenje, i potajno je odlučio da po povratku u domovinu iskoristi prvu priliku da se zavadi sa švedskim kraljem i da mu preotme ovaj grad.

Napustivši Rigu, izaslanstvo je krenulo na jugozapad sve dok nije ušlo u državu pruskog kralja. Ubrzo su stigli pred grad Kenigsberg, koji je u to vreme bio pruska prestonica. Prijem izaslanstva u ovom gradu bio je praćen velikom pompom i sjajem. Čitavo društvo zaustavilo se u jednom malom selu na dva kilometra udaljenosti od gradskih kapija kako bi svojim domaćinima dalo vremena da dovrše pripreme, i kako bi sačekalo dolazak posebnog, od kralja poslanog glasnika i pratnje da ih sprovedu unutar gradskih zidina.

Naposletku, kada je sve bilo spremno, otprilike u četiri sata po podne formirana je povorka. Prvo je išao defile konja koji su pripadali kralju. Oni su bili velelepno ukrašeni, ali nisu imali jahače, već su ih vodili seizi. Za njima je išla četa kraljevskih gardista. Oni su bili obučeni u blistave crvene uniforme, a na čelu su išli bubnjari. Sledilo ih je prusko plemstvo u divno iskićenim kočijama, a svaku je vuklo po šest konja. Zatim su dolazile kraljeve svečane kočije. Sam kralj nije bio ni u jednim od njih, jer je etikecija zahtevala od njega da ostane u svojoj palati i da tamo, po njegovom prispeću, izaslanstvu priredi javnu audijenciju. Međutim, kraljevske kočije su poslate kao specijalan premda indirektan znak poštovanja prema caru, za koga se znalo da se nalazi u pratnji izaslanstva.

Zatim je išla povorka paževa koju su sačinjavali kako kraljevi paževi tako i oni izaslanika, i oni su bili izmešani jedni sa drugima. Ovi paževi su bili sve lepi dečaci, elegantno obučeni u karakteristične crvene livreje sa zlatnim širitima. Oni su marširali po trojica, u svakom redu po dvojica kraljevih, a jedan izaslanički između njih. Ovi mladići su privukli veliku pažnju posmatrača, a nema sumnje da su oni isto tako osećali veliko interesovanje jedni za druge. Ali nisu mogli međusobno da razgovaraju jer je verovatno svako od njih znao samo svoj jezik.

Za paževima je išlo samo izaslanstvo. Na čelu je bila povorka od trideset šest kočija u kojima su bili glavni zvaničnici i pratioci trojice izaslanika. U jednoj od ovih kočija, vozeći se neupadljivo sa ostatkom sporednih pratilaca, bio je i Petar. Nesumnjivo, među gomilom su kružile neodređene glasine da se negde u ovoj povorci nalazi, prikriiven i prerušen, ruski car. Ali nije bilo načina da ga prepoznaju, i koliku god da je ljubopitljivost narod osećao po ovom pitanju, ona je ostala nezadovoljena.

Odmah za ovim kočijama išla je vojna pratnja koju su izaslanici povelili sa sobom. Na čelu ove pratnje išla je muzička družina, koju su činile trube, doboši i drugi vojni instrumenti. Potom je išla četa gardista-pešaka: uniforme su im bile zelene i bili su naoružani srebrnim bojnim sekirama. Naposletku je išao odred konjanika, i time se završavala pratnja. Neposredno za njom sledila je svečana izaslanička kočija za posebne prilike, sa trojicom izaslanika u njoj.

Povorka se završavala dugim nizom elegantnih kočija koje su prevozile razne bogate i ugledne ljude koji su došli iz grada da i sami ukažu počast strancima.

Kad je povorka ušla u grad, videli su da su ulice kroz koje je trebalo da prođu sa obe strane krcate građanima koji su se okupili da prisustvuju spektaklu. Izaslanici su se sa pratnjom

¹⁶ Još jednom podsećamo da je ova knjiga napisana u XIX veku. Naravno, Riga je danas glavni grad nezavisne države Letonije. (prim. prev.)

probijali kroz tu ogromnu gomilu i na kraju su sprovedeni do jedne velelepne palate u centru grada koja je bila pripremljena za njih. Pred kapijama palate dočeka ih je postrojen gradski garnizon. Kada je kočija stigla do palate i kada su izaslanici počeli da izlaze iz nje, iz topova sa gradskih zidina zagrmeo je svečani plotun. Oficiri koji su predvodili povorku odmah su sprovedli izaslanike do njihovih odaja u palati, a zatim su ih ostavili da počinu. Kada su oficiri krenuli da se povlače, izaslanici su ih ispratili do vrha stepeništa i tu su se oprostili od njih. Ulaze u palatu, kao i holove i vrata koja su vodila u odaje izaslanika čuvala su dvadeset četvorica vojnika, koji su bili tu postavljeni za stražare da se pobrinu da niko nepoželjan ne uznemiri visoke goste.

Četiri dana kasnije priređena je još jedna parada, kada su izaslanici imali svoju prvu javnu audijenciju kod kralja. Ulicama je ponovo prošla grandiozna povorka, svetina se ponovo iskupila da prisustvuje paradi, a tu su bile i muzičke družine, kao i raskošne uniforme i veličanstveni ekipaži, i sve to, ukoliko je to uopšte moguće, čak i sjajnije nego prethodni put. Izaslanici su tako sprovedeni u kraljevsku palatu. U dvoranu su ušli odeveni u zlatnu i srebrnu odeću, bogato izvezenu i ukrašenu dragim kamenjem neprocenjive vrednosti. Tu su zatekli kralja koji je sedeo na svom prestolu, a oko njega su bili svi najvažniji plemići sa njegovog dvora. Izaslanici su prišli da ukažu svoje duboko poštovanje njegovom veličanstvu, a u rukama su nosili jednu bogato ukrašenu kutiju sa pismom od cara, koje im je ovaj dao da ga predaju kralju. Tu je takođe bio i veliki broj slugu koji su bili natovareni raskošnim i skupocanim poklonima koje su izaslanici poneli za kralja. Pokloni su se sastojali od najdragocenijih krzna, zlatnih i srebrnih tkanina, dragog kamenja i tome slično, a svi su bili proizvedeni u Rusiji i od velike vrednosti.

Kralj je primio izaslanike uz visoke počasti, i održao im govor dobrodošlice u odgovor na kratke pozdravne i laskave govore kojima su se oni prvo obratili njemu. Primio je pismo iz njihovih ruku i pročitao ga. Pokloni su odloženi na stolove koji su u tu svrhu bili postavljeni.

U pismu je stajalo da je car poslao kralju poslanstvo kako bi ga uverio u svoju želju „za povećanjem naklonosti i dobrih odnosa koji su uvek postojali, kako između njegove kraljevske visosti i njega lično, tako i između njihovih proslavljenih predaka“. Tu je takođe stajalo i to da „pošto će se isto to izaslanstvo odatle uputiti u Beč, car moli kralja da im pruži pomoć na njihovom putu“. I konačno, u pismu se izražavala careva zahvalnost zbog „inženjeraca i artiljeraca“ koje mu je kralj slao u prošlosti i koji su mu toliko koristili prilikom opsade Azova.

Pročitavši pismo, kralj je dao usmeni odgovor izaslanicima, zamolvši ih da se u njegovo ime zahvale caru na prijateljskim osećanjima koja su u pismu izražena i na sjajnom izaslanstvu koje mu je poslao.

Sve to vreme autor toga pisma, sam car, stajao je po strani, kao tihi posmatrač koji se ničim nije razlikovao od drugih sekretara i pratilaca trojice izaslanika.

Kada je ceremonija audijencije završena, izaslanici su se povukli. Ponovo su, uz iste ceremonije kao i pri dolasku, sprovedeni do svog stana, a potom su veče proveli na velikom banketu koji im je priredio izborni knez. Sve najviše plemstvo Prusije prisustvovalo je ovom banketu, a kad je on završen, grad je obasjan velikim vatrometom koji je trajao sve do ponoći.

Kraljevski ili carski vladari su u to doba veoma često jedni drugima slali grandiozna izaslanstva poput ovoga. Pompa i parada koje su ih pratile imale su cilj podjednako da pokažu veličinu države koja ih je slala, koliko i da ponude izvrstan znak poštovanja prema onoj u koju su slati. Svakako, troškovi su bili ogromni, kako za vladara koji je slao tako i za onog koji je primao pozdrav. Ali vladari poput ovih bili su veoma radi da troše novac na parade koje su pred svetom iznosile na videlo dokaze njihove vlastite veličine i moći, naročito zato što su narodne mase, od čije su muke sredstva za pokrivanje ovih troškova u krajnjoj liniji i poticala, bile tako potpuno podvrgnute vojnoj sili da nisu mogle čak ni da se požale, a kamoli da preuzmu bilo šta da pozovu svoje ugnjetače na odgovornost. U današnjim državama, koje su ustanovljene bilo donošenjem novih ustava, bilo preinačavanjem i reformisanjem starih, ovo je promenjeno. Danas narod razume da sav novac koji troše njegove vlade potiče na kraju krajeva od njega samog, i on malo-pomalo iznalazi načine kako da sve više kontroliše ove izdatke. On u vlastitim rukama zadržava daleko veći deo plodova svoga rada, i troši ih kako bi svoja obitavališta ulepšao i učinio

ih prijatnijim, i kako bi obrazovao vlastitu decu, dok od državnih zvaničnika zahteva da žive, putuju i vode svoje poslove na skromniji i nepretenciozniji način nego što je to bilo u prošlosti.

Tako ćete, putujući većim delom Sjedinjenih Država, naići na ljude koji obrađuju zemlju živeći u udobnim, dobro nameštenim kućama, sa odvojenim prostorijama odgovarajuće opremljenim za različite porodične potrebe. Podove gostinskih soba pokrivaju tepisi, na policama kućnih biblioteka nalaze se knjige, a u ormarima udobna odeća u potrebnim količinama. Ali zato naši ambasadori i diplomate na stranim dvorovima moraju da se zadovolje onim za šta bi se reklo da su vrlo umerene plate, koje im ne dozvoljavaju da se u otmenosti i raskoši takmiče sa ambasadorima koji zastupaju stare evropske despotske monarhije, pod kojima ljudi koji se bave zemljoradnjom žive u jadnim i bednim kolibama, i iz godine u godinu obezbeđuju sebi taman toliko hrane i odeće da ostanu u životu i da mogu da nastave sa svojim radom.

Ali da se vratimo Petru i njegovom izaslanstvu. Kada je zvanični prijem bio završen, Petar se lično i privatno upoznao sa kraljem, i kralj mu je, na prislan i neslužben način, ukazao veliku pažnju. U gradu je tokom boravka izaslanstva trebalo da bude priređeno još mnogo zvaničnih svečanosti, banketa i smotri, ali se Petar sasvim povukao sa scene i otišao do jednog zaliva, Gdanjskog, koji se protezao otprilike dvesta pedeset kilometara duž obale, od Kenigsberga do Gdanjska, gde je provodio vreme proučavajući tamošnje brodove i ploveći zalivom na njima.

Ovaj zaliv ćete naći obeležen na ma kojoj mapi Evrope. On pripada jugoistočnoj obali Baltičkog mora.

Kada su izaslanici i njihova pratnja završili sa svojim gozbama i svečanostima u Kenigsbergu, Petar im se ponovo pridružio, i ekspedicija je produžila za Gdanjsk. To je, kao što je to slučaj i danas, bio veliki trgovački grad, budući jedna od glavnih luka na Baltiku iz koje se izvozilo žito iz Poljske i drugih plodnih zemalja u njegovom zaleđu.

Do tada je već posvuda bilo dobro poznato da Petar lično putuje sa izaslanstvom. Međutim, Petar nije želeo da dozvoli da ga prepoznaju, niti je dopuštao da se njegovo prisustvo javno obznani, već je slobodno obilazio sva mesta sa svojim vlastitim pratiocima i kompanjonima, baš kao da je privatno lice, ostavljajući zvanične parade, prijeme, bankete i sve druge državne i građanske svečanosti trojici izaslanika i njihovoj neposrednoj pratnji.

Ipak, mnoštvo elegantnih i skupih poklona bilo je slato njemu pod izgovorom da se šalju izaslanicima.

Ekspedicija je putovala dalje duž obale Baltičkog mora, na svom putu prema Holandiji, zemlji koju je Petar najviše žudeo da vidi. U svakom gradu gde su se zaustavili Petar je odlazio da razgleda brodovlje. Često ga je pratio kakav važan zvaničnik toga grada, ali osim toga kretao se bez ikakve ceremonije. Običavao je da menja odeću, oblačeći, u različitim mestima koja je pohodio, onu koju je nosio običan svet u tom gradu, i to je činio kako ne bi privlačio pažnju i kako čak ne bi bio ni prepoznat kao stranac. U jednoj luci u kojoj je bilo mnogo holandskih brodova koje je želeo da vidi, obukao je kaput boje graška i drugu mornarsku odeću običnog holandskog kapetana malog trgovačkog broda, kako bi nesmetano mogao da luta dokovima i da se slobodno pomeša sa pomorcima ne privlačeći ama baš nikakvu pažnju.

Holandani su znali da izaslanstvo dolazi u njihovu zemlju, kao i da sa njim dolazi i sam Petar, te su se spremili da ih dočekaju uz najveće počasti. Dok se izaslanstvo, prešavši granicu, kretalo ka Amsterdamu, sa bedema svih velikih gradova pored kojih su prolazili ispaljivani su plotuni, dok su vojnici, zajedno sa građanskim procesijama sačinjenim od zvaničnika i običnih građana, izlazili da ih sačekaju na gradskim kapijama i da ih sprovedu gradskim ulicama. Isto tako, prozori i krovovi svih kuća bili su načičkani posmatračima. Svugde gde su zastajali da prenoće paljene su rasvete i vatre u čast njihovog dolaska, a ponegde su uveče priređivani divni vatrometi ispred prozora palata u kojima bi se smestili.

Naravno, među posmatračima je posvuda vladala velika želja da ustanove ko je od ljudi koji su išli u izaslaničkoj sviti bio glavom i bradom car. Međutim, Petar se bio prerušio i stopio sa ostalima toliko dobro da im je bilo nemoguće da to utvrde. Zapravo, u nekim slučajevima, kada je povorka bila praćena najvećim ceremonijama i bila predmet najpompnije pažnje hiljada pari

očiju, sam Petar uopšte nije ni bio sa njima. To je naročito bio slučaj prilikom grandioznog ulaska u Amsterdam. Petar se pred gradom odvojio od svojih saputnika, sa namerom da u njega uđe narednog dana, bez pompe, u društvu nekih trgovaca koje je prethodno upoznao. I tako, dok se ceo Amsterdam iskupio na ulicama i posmatrao sa najvećom ljubopitljivošću svaku povorku koja je prolazila, ne bi li ustanovio u kojoj se nalazi slavni car, sam slavni car nalazio se nekoliko kilometara odatle, spokojno sedeći sa svojim prijateljima, trgovcima, za stolom u jednoj običnoj seoskoj gostionici.

Vlada i narod Holandije pokazali su veoma veliko interesovanje za ovo izaslanstvo, ne samo zbog njegove veličanstvenosti i veličine imperijalne moći koju je ono reprezentovalo već i zbog poslovnih i finansijskih momenata koji su u sve to bili uključeni. Jako su želeli da razviju dobre odnose sa Rusijom, zbog poslovanja i trgovine sa tom zemljom, koja je već bila velika, i koja je naglo rasla. Stoga su doneli odluku da ovom poslanstvu ukažu svaki znak uvažavanja i počasti.

Pored koraka koje su preduzeli u pogledu priređivanja grandioznog dočeka samom izaslanstvu, vlasti su caru tokom njegovog boravka stavile na raspolaganje jednu prostranu i raskošnu kuću. Doduše, to su učinili na jedan donekle privatan i nezvaničan način, jer su znali da Petar ne želi da njegovo prisustvo u izaslanstvu bude na bilo koji način otvoreno primećeno. Takođe su obezbedili kompletno kućanstvo za tu palatu, uključujući tu poslugu, poslužitelje i ađutante svih vrsta, u stilu koji je odgovarao dostojanstvu uzvišene ličnosti koja je trebalo da se smesti u njoj.

Ali kada je stigao, Petar nipošto nije želeo da se useli u ovu palatu, već je otišao u jedan skroman stan blizu пристаништа, po kom je mogao da tumara bez ikakvih ograničenja i da vidi sve što je imalo da se vidi a što je moglo da mu pojasni veštinu brodarstva. Holandska istočnoindijska kompanija, koja je tada bila možda i najveće i najmoćnije udruženje trgovaca koje je ikad postojalo, imala je u Sardamu velika brodogradilišta u kojima su građeni njihovi brodovi. Sardam je praktično bio predgrađe Amsterdama, pošto je smešten na jednoj dubokoj reci koja se uliva u takozvani „Y“ (lat.), što je amsterdamska luka, i nalazi se svega nekoliko kilometara od grada. Petar je smesta organizovao sve što je potrebno da ode do tih brodogradilišta i da provede tamo sve vreme dok se poslanstvo zadržavalo u tom delu zemlje proučavajući brodogradnju i upoznavajući se sa najboljim majstorima brodograditeljima. Kao što istoričari toga vremena kažu, tu je stupio u službu kao običan stolar, upisavši se na spisak kompanijskih radnika pod imenom Petra Mihajlova¹⁷, što je blisko njegovom pravom imenu. Živeo je tu nekoliko meseci, i marljivo se posvetio svome poslu. Zadržao je sa sobom dvojicu-trojicu svojih drugova, istih onih koje je poveo sa sobom iz Moskve na ovo putovanje, ali oni se, kaže priča, nisu prihvatili teškog rada ni sa blizu onoliko predanosti i energije koliko je Petar pokazao. Sam Petar je veći deo svakog dana radio zajedno sa ostalim radnicima, noseći istu odeću koju su i oni nosili. Kada bi se umorio od rada izašao bi na vodu i plovio i veslao unaokolo na različitim vrstama brodova, kako bi se praktično upoznao sa uporednim prednostima i manama različitih vidova brodogradnje.

Bez sumnje, ono što je Petar imao u vidu u svemu ovome bilo je, u velikoj meri, njegovo vlastito zadovoljstvo. On je bio toliko zainteresovan za temu brodogradnje i za sve povezano sa pomorstvom da je za njega bilo pravo zadovoljstvo da se nađe usred takvih prizora kakvima se moglo prisustvovati u kompanijskim radionicama. On je još bio tek mladić, i, poput mnogih drugih mladih ljudi, voleo je brodove i vodu. Uprkos onome što su istoričari rekli o njegovom baratanju drvodeljskom sekirom, malo je verovatno da je on obavljao neki ozbiljniji rad. Ipak, on je po prirodi bio sklon zanatlijskim poslovima, o čemu nam više nego dovoljno svedoči već poznata činjenica da je u svojim dečačkim danima napravio ručna kolica uz pomoć kojih je izgrađeno utvrđenje.

A zatim, to što je proveo toliko vremena u brodogradilištu, nominalno kao jedan od radnika, nesumnjivo mu je pružilo velike mogućnosti da prostudira sve što mu je bilo važno da sazna. Naravno, nije mogao gajiti ozbiljnu nameru da načini sebe istinskim i stvarnim stolarom u

17 To je bilo ime pod kojim se Petar predstavljao ne samo u brodogradilištu nego i na celoj turneji. (prim. prev.)

brodogradnji, jer je, na prvom mestu, vreme bilo prekratko. Zanat poput brodsko-stolarskog zahteva godine šegrtovanja ukoliko želite da postanete zaista dobar zanatlija. A osim toga, na drugom mestu, mehanički deo posla nije bio onaj deo koji je on, kao vladar koji namerava da sagradi sebi jednu mornaricu zarad zaštite svog carstva, ne samo trebalo da obavlja već čak ni da ga nadgleda. Stoga on nikako nije mogao gajiti ozbiljnu nameru da nauči da lično gradi brodove, već samo da sebe nominalno učini radnikom, delom zarad zadovoljstva koje mu je pružalo to što se odomaćivao među brodovljem, a delom zarad prilike da nauči mnogo šta što mu je bilo važno da zna, koja mu se time ukazivala.

Putnici koji u današnje doba posećuju Holandiju često odlaze u Sardam da vide malu zgradu koja se i dan-danas prikazuje turistima kao radionica u kojoj je Petar radio za vreme dok se tamo nalazio. To je jedna mala drvena zgrada, nakošena i iskrivljena od godina i oronulosti i potamnela od uticaja vremena. Međutim, u poslednjih pola veka, kako bi jednu tako zanimljivu relikviju prošlosti sačuvali od daljeg propadanja, vlasnici tog mesta su oko nje i iznad nje podigli jednu spoljnu zidanu zgradu, koja samu daščaru okružuje poput sanduka. Strane spoljne zgrade sačinjene su od velikih, otvorenih lukova, koji omogućavaju da unutrašnja daščara može da se vidi. Isto tako, parcela na kojoj se daščara nalazi uređena je u jedan lep vrt i opasana zidom. Unutar toga zida, a blizu ulaznih vrata, nalazi se jedna veoma lepa i čista holandska koliba u kojoj živi kustos koji ovo mesto pokazuje strancima.

Za vreme dok je Petar boravio u brodogradilištu ostali radnici su znali ko je on, ali im je bilo zabranjeno da se okupljaju oko njega, da bulje u njega ili da ga na bilo koji način ometaju svojom pažnjom i svojim obaziranjem na njega. Njihovo je bilo da mu omoguće da dolazi i odlazi kako mu je volja, bez ikakvog dosađivanja. Oni su se tih naloga držali najbolje što su mogli, jer je svačija želja bila da se prema svome gostu odnose na njemu što je moguće prijatniji način, kako bi produžili njegov boravak među sobom.

Za vreme opisanog boravka u Sardamu, Petar je unosi raznovrsnost u svoj život povremenim, neupadljivim i privatnim, posetama određenim prijateljima u Amsterdamu. Vrlo retko je prisustvovao velikim paradama i proslavama koje su se neprestano davale u čast njegovog poslanstva, već je odlazio jedino u kuće ljudi koji su se u privatnom životu istakli bilo svojim postignućima u određenim naučnim disciplinama bilo svojim trgovačkim ili pomorskim iskustvom i uspehom. Među ljudima sa kojima se Petar upoznao u Amsterdamu postoji jedna osoba koju naročito treba istaći, jer su mu njeno društvo i razgovor sa njom pričinjavali veliko zadovoljstvo, pa ju je često posećivao. Bio je to jedan imućni trgovac čije je poslovanje bilo tolikih razmera da je umeo da šalje, o vlastitom trošku, posebne ekspedicije sa zadatkom da istražuju nova područja i iznalaze nove oblasti za njegova trgovačka preduzeća. A pored toga, kako bi poboljšao preciznost metoda koje su, pri navigaciji svojih brodova, njegovi kapetani koristili za utvrđivanje geografske širine i dužine, on je sagradio jednu opservatoriju, koju je opremio teleskopima, kvadrantima i drugim skupim za posmatranje neophodnim instrumentima, i sve to opet o vlastitom trošku.

Petar je sa ovim gospodinom, kao i sa drugim ljudima iz Amsterdama koji su mu se dopali, bio u vrlo prijateljskim i bliskim odnosima. Često je dolazio iz Sardama da ih poseti, i ponekad bi proveo dobar deo noći pijući i veseleći se sa njima, Prema ovim prijateljima nije pokazivao nikakvu rezervisanost niti dostojanstvenost u vladanju koje bismo prirodno povezali sa idejom jednog kralja. U stvari, on se ponašao veoma neposredno, a često i grubo i drsko, i nije bio nesklon tome da učini ili kaže stvari koje teško da bi bile oproštene čoveku nižeg položaja. Kada bi mu neko pomrsio račune ili mu se na bilo koji način suprotstavio bio je prek i plahovit, i stalno je ispoljavao narav koja je bila sve samo ne dobroćudna. Jednostavno, iako su svi sa kojima je bio voljan da druguje žudeli za njegovim društvom, ne bismo baš mogli da kažemo da je sklapao prava prijateljstva. Oni koji su ga poznavali divili su mu se zbog njegove inteligencije i energije, i respektovali su njegovu moć, ali on nije bio čovek koga je iko mogao da voli.

Iako je bio veliki finansijski centar Holandije — i, zapravo, u to vreme, celog sveta — Amsterdam nije bio glavni grad zemlje. Sedište vlade bilo je tada, kao i danas, u Hagu. Zbog toga je poslanstvo, nakon što se zadržalo u Amsterdamu onoliko dugo koliko je Petar želeo da se

zanima u brodogradilištu, prešlo u Hag, gde su ga kralj i vlada dočekali na veoma formalan i počasan način. Petrovo prisustvo nije se smelo otvoreno spominjati, ali su, u prećutnom priznanju ove činjenice, poslanstvu ukazane sasvim posebne i neuobičajene počasti. U Hagu su se nalazili stalni ambasadori iz svih velikih evropskih sila, i oni su svi, sa jednim izuzetkom, došli u svečane posete izaslanicima, a ove posete su, podrazumeva se, bile valjano uzvrćene uz veliku pompu i paradu. Izuzetak je bio francuski ambasador. U to vreme je postojalo izvesno zahlađenje u odnosima između ruske i francuske vlade do kog je došlo zbog nečega što je Petar učinio prilikom izbora poljskog kralja, a što nije bilo po volji francuskom kralju, te je zbog toga francuski ambasador odbio da uzme učešća u ukazivanju posebnih počasti Petrovom poslanstvu.

Hag je tada bio možda najuticajnija i najmoćnija prestonica Evrope. U stvari, on je bio centar svih za čitav kontinent bitnih političkih aktivnosti i dešavanja. Stoga se poslanstvo zaustavilo ovde, da se malo odmori od napora i uzbuđenja svog dugog putovanja, i da omogući Petru vreme da osmisli zrele planove za buduće aktivnosti i poteze.

ZAVRŠETAK TURNEJE

Dok je samo poslanstvo bilo zauzeto paradama i svečanostima u Hagu, u Utrehtu, gde je imalo veliki sastanak sa holandskim parlamentom, kao i u drugim važnim političkim centrima, Petar je putovao po celoj Holandiji, posećujući razne luke i proučavajući brodovlje koje je tamo zaticao, sa namerom da uporedi različite modele, jer su se u ovim lukama nalazile lađe iz manje-više svih evropskih pomorskih zemalja. On je na kraju usmerio pažnju ka engleskim brodovima, koji su mu se izuzetno svideli. Njihov oblik mu se dopao više nego oblik holandskih brodova koje je do tada video. Naskoro se upoznao sa jednim brojem engleskih zapovednika brodova i stolara u brodogradnji, koji su mu, naravno preko prevodioca, preneli mnoštvo informacija o stanju brodograditeljske veštine u svojoj zemlji. Čuo je da su u Engleskoj od brodstolarstva napravili pravu nauku, i da su oblici i modeli lađa koje se tamo grade unapred određeni fiksnim matematičkim principima, za koje se od svakog umešnog i inteligentnog zanatlije očekivalo da ih poznaje i praktikuje, dok su u Holandiji stolari radili mehanički, pa je svaka nova generacija sledila svoje prethodnike po nekoj vrsti automatskog podražavanja, ne rukovodeći se uopšte bilo kakvim principima niti teorijom.

Petar je smesta doneo odluku da se uputi u Englesku i da na licu mesta i lično prouči engleske metode, baš kao što je prethodno prostudirao holandske.

Politički odnosi između Engleske i Holandije su u to doba bili izuzetno bliski, budući da je kralj Engleske bio Vilijam, oranski knez.¹⁸ Kada je saznao za Petrovu nameru, kralju se ona mnogo svidela pa je rešio da učini sve što je u njegovoj moći da se ona i ostvari. Odmah je dodelio caru izvestan broj engleskih pratilaca da ga prate na njegovom putovanju i da ostanu sa njim tokom njegovog boravka u Engleskoj. Među njima su bili prevodioci, sekretari, komornici i određen broj kuvara i druge domaće posluge. Ove ljude plaćao je lično engleski kralj, i imali su instrukcije da otprate Petra u Englesku, da ostanu sa njim sve vreme dok bude boravio tamo, i da se zatim vrate sa njim u Holandiju, tako da se on tokom čitavog perioda svog odsustva ne susretne ni sa kakvim poteškoćama u pogledu vlastitog komfora ili potreba.

Kada su sve ove pripreme obavljene, car se odvojio od poslanstva, i povevši sa sobom sluge koje mu je kralj obezbedio, kao i nekoliko bliskih prijatelja koji su bili sa njim sve vreme otkako je napustio Moskvu, on se, negde polovinom meseca januara, otisnuo iz jedne luke u jugozapadnom delu Holandije, po imenu Helveclijus.

Bez ikakvih nepredviđenih događaja prispeo je u London. Tu se u prvom trenutku smestio u jednoj prijatnoj kući koja je po kraljevoj zapovesti bila ostavljena i nameštena za njega. Ta kuća se nalazila u otmenom delu grada, gde su živeli plemići i drugi ljudi koji su imali veze sa dvorom. To je bio vrlo prijatan deo grada, smešten pored reke do koje su se spuštala imanja koja su mu pripadala. Ipak, bio je prilično udaljen od dela grada u kome se odvijala trgovina i u kom su se nalazili dokovi, što se nije preterano dopadalo Petru. I pored toga, on je isprva otišao i proboravio neko vreme tamo.

U toj kući cara je posetio veliki broj plemića, a i on je išao u uzvratne posete njima. Takođe, članovi kraljevske porodice koji su se tada nalazili u Londonu ukazivali su mu posebne znake pažnje. Ali čovek čije mu je društvo najviše prijalo bio je jedan plemić koga je, poput njega, veoma interesovalo moreplovstvo. Bio je to vojvoda od Lidsa. Ovaj vojvoda držao je veliki broj čamaca u podnožju svog vrta u Londonu, i on i Petar imali su često običaj da izlaze na reku i da veslaju i jedre u njima.

Između ostalih znakova pažnje koje su engleske vlasti ukazale Petru tokom njegovog boravka u Londonu, jedna je bila dodeljivanje osobe koja je stalno bila sa njim sa svrhom da mu, u bilo koje doba dana, pruži objašnjenja ili informacije koje bi on zatražio u pogledu raznih engleskih institucija, bilo da su se one odnosile na državnu upravu, obrazovanje ili religiju. Čovek koji mu je bio dodeljen bio je biskup Barnet, ugledni crkveni velikodostojnik. Naravno,

¹⁸ Vilijam III Oranski (1689-1702) nije bio samo engleski kralj, već i nasledni nizozemski namesnik. Otac mu je bio Holanđanin, a majka engleska princeza, a bio je rođen u Hagu. (prim. prev.)

biskup je s Petrom mogao da razgovara jedino uz pomoć prevodilaca, ali je u to doba takva komunikacija veoma često praktikovana, i postojali su ljudi koji su bili posebno obučavani i obrazovani da prevode sa jednog jezika na drugi na neusiljen i dopadljiv način. Biskup Barnet je tako vodio veliki broj razgovora sa carem, ali izgleda da se kod njega nije formiralo preterano povoljno mišljenje o carevoj naravi i karakteru. U opisu tih razgovora koji je kasnije objavio, biskup je rekao da je Petar bio čovek velikih sposobnosti i mnogo boljeg opšteg obrazovanja nego što bi se dalo naslutiti na osnovu načina života koji je vodio, ali da je bio veoma razdražljive i goropadne naravi i da su mu jezik i ponašanje bili veoma surovi kada bi ga spopao napad besa. Biskup je tom prilikom upotrebio prilično oštar izraz, rekavši kako nije mogao da se ne divi dubini Božjeg providenja koje je uzdiglo jednog tako jarnog čoveka do tako apsolutne vlasti nad jednim tako velikim delom sveta.

Na kraju smo imali prilike da vidimo koliko je Providenje bilo razborito kada je Petra izabralo kao instrument za ostvarenje svojih nauma, jer su reforme koje su, uprkos plahovitosti njegovog karaktera i uprkos nepravednim i okrutnim delima za kojima je on ponekad posezao, uz Petrovu pomoć uvedene, kao i one do kojih su promene koje je on napravio kasnije dovele, unapredile, i i dalje, iz godine u godinu, sve više unapređuju celokupno moralno, političko i socijalno stanje čitavog stanovništva severne Evrope i Azije, a te su reforme takođe utemeljile jedan kurs napretka i progresa koji će, moguće, nastaviti da traje, bez ponovnog obustavljanja, sve do kraja sveta.

Biskup navodi da je Petar bio dosta znatiželjan da se upozna sa političkim i religijskim institucijama Engleske, ali da nije pokazivao nikakvu nameru ili želju da ih uvede u vlastitoj zemlji. Glavna tema koja ga je interesovala, čak i u razgovoru sa biskupom, bile su njegove namere i planovi vezani za brodove i mornaricu. Ispričao je biskupu ono što je do tada učinio, kao i ono što je još nameravao da učini, zarad uzdizanja i prosvećivanja svog naroda, ali svi njegovi planovi te vrste bili su ograničeni na ona poboljšanja koja bi bila upravljena ka proširivanju i uvećanju vlastite moći. Jednostavno, krajnji cilj reformi koje je želeo da uvede nije bila udobnost i sreća samog naroda, već carevo vlastito uzdizanje i slava među svetskim vladarima kao naslednog i despotskog suverena ruskog naroda.

Nakon što je proveo neko vreme u rezidenciji koju mu je kralj dodelio u delu grada koji se nalazio blizu dvora, Petar je isposlovao da se preseli u jednu kuću koja se nalazila „ispod mosta“, kako je glasila fraza, tj. među brodovljem. U ono doba postojao je svega jedan most preko Temze, i njegova pozicija je, podrazumeva se, određivala granice onog dela reke i grada koji se mogao koristiti u svrhe trgovine i plovidbe, jer brodovi, svakako, nisu mogli da pređu preko njega. Kuća koja je bila obezbeđena za Petra nalazila se blizu kraljevskog brodogradilišta. U dvorištu te kuće postojala su jedna stražnja vrata koja su vodila u brodogradilište, tako da je Petar mogao da dolazi i odlazi kako mu je bila volja. Petar je dugo ostao u ovom stanu. Često je dolazio u brodogradilište da posmatra ljude pri poslu, a tada je često znao da se i sam prihvati alata i da im se pridruži. U drugim prilikama tumarao je ulicama Londona u društvu one dvojice-trojice svojih naročitih prijatelja, pomno razmatrajući sve što mu je bilo novo ili neobično i razgovarajući sa svojim drugovima o celishodnosti ili izvodljivosti uvođenja u vlastitoj zemlji, zarad njenog boljitka, predmeta ili prakse koji su zaokupili njegovu pažnju.

Prilikom ovih šetnji gradom Petar je pokatkad bio obučen kao običan engleski građanin, a ponekad je nosio uniformu običnog mornara. U ovoj drugoj odeći mogao je slobodnije, ne privlačeći pažnju, da se kreće kejom i duž dokova, ali uprkos svemu što je činio da se preruši, često bi bivao razotkriven. Sva je prilika da bi ga neko ko je njega i njegove prijatelje video u brodogradilištu prepoznao i pokazao na njega. Tada bi se među prolaznicima proneo šapat da se radi o ruskom caru, pa bi ljudi krenuli da ga prate ili da se okupljaju oko mesta gde bi stajao. U takvim slučajevima bi se Petar, kada bi shvatio da je prepoznat i da počinje da privlači pažnju, iz istih stopa udaljio odatle.

Između ostalih stvari koje su privlačile Petrovu pažnju u Londonu bio je Tauer, gde je tada, kao i danas, čuvana ogromna kolekcija svakovrsnog oružja. Ova kolekcija se sastoji ne samo od velikih količina oružja koje se i danas koristi i koje je tamo pohranjeno kako bi bilo spremno za

upotrebu kad god se ukaže potreba za time već takođe i od velikog broja raznovrsnih uzoraka oružja kojim su se ljudi nekada služili, ali koje su u međuvremenu istisnula savremenija rešenja. Kao što bi se samo od sebe dalo očekivati, Petra su veoma zanimale ove kolekcije.

Što se tiče onih svakodnevnijih stvari koje interesuju jednog stranca koji se zatekne u Londonu: radnji, pozorišta, parkova, blistavih zabava koje priređuje nobles sa Vest Enda i slično, Petar ih je sve video, ali nije obratio mnogo pažnje na njih. Kao što je i očekivao na osnovu onoga što je čuo u Holandiji, ustanovio je da su engleski brodograditeljski stolari svoj posao sveli na sistem, naučivši da određuju proporcije svojih modela na osnovu utvrđenih principa i da se pri izgradnji brodova rukovode prema po normama izrađenim nacrtima. Kad je bio u brodogradilištu veoma pomno je prostudirao ovu stvar, i mada mu je, podrazumeva se, bilo nemoguće da u tako kratkom roku potpuno ovlada njome, ipak je bio u stanju da stekne opšti uvid u prirodu ovog metoda koji je mogao mnogo da mu pomogne da izvrši pripreme da se i u Rusiji počne sa njegovom primenom.

Petar je preduzeo još jedan korak koji je bio čak i važniji od ovoga. Dok se zanimao po brodogradilištu i po dokovima, koristio je svaku priliku koja bi mu se ukazala da se upozna sa radnicima, naročito sa brodogradilišnim predradnicima, te je jedan broj njih angažovao da dođu u Rusiju i stupe u njegovu službu kako bi se dali na posao da mu izgrade mornaricu.

Jednostavno, caru se mnogo više sviđao način na koji su se brodovi gradili u Engleskoj od onoga što je video u Holandiji. To je bilo u tolikoj meri da je rekao kako žali što nije došao pravo u Englesku, pošto sada, kada je video koliko su nadmoćne engleske metode, svoj dugi boravak u Holandiji smatra manje-više izgubljenim vremenom.

Nakon što se u brodogradilištima u Londonu i nizvodno od njega zadržao onoliko dugo koliko je smatrao da mu vreme koje mu je bilo na raspolaganju dopušta, i pošto je tamo naučio toliko toga, Petar je otišao u Portsmut da obiđe kraljevsku mornaricu koja je tamo bila ukotvljena. Oblik koji je priroda podarila južnoj obali Engleske kao da je stvoren isključivo zarad smeštaja jedne velike nacionalne i trgovačke mornarice. Na prvom mestu, tu je, kod grada Portsmuta, jedna duboka i prostrana luka u potpunosti okružena i zaštićena kopnom. Zatim, nekoliko kilometara od obale, leži ostrvo Vajt, koje u svoj zaklon prima pojas mora širok gotovo deset kilometara i dug više od trideset, gde bilo koja flota i mornarica na svetu može bezbedno da se usidri. Ovaj moreuz ima otvoren pristup kako sa istoka tako i sa zapada, ali su obale ipak tako zakrivljene da su oba ulaza dobro zaštićena od naleta oluja.

Tačno nasuprot Portsmuta, na delu koji pripada kopnom opkoljenom moru, nalazi se mesto gde je voda tačno odgovarajuće dubine, i gde dno ima oblik upravo podesan za sidrenje velikih bojnih brodova. Ovo mesto zove se Spajthed i predstavlja jedno od najčuvanijih sidrišta na svetu. To je mesto gde se mnogobrojne flote engleske mornarice okupljaju i gde brodovi dolaze da se usidre po povratku sa svojih dalekih putovanja. Prizor ovih morskih čudovišta pretećeg izgleda, sa dvostrukim i trostrukim redovima topova, koja mirno leže u svojim kotvištima, viđen očima posmatrača sa palube parobroda koji klizi između njih na putu od Portsmuta do ostrva Vajt, ostavlja izuzetno jak utisak. U stvari, kada ga uzme u razmatranje um sposoban da u dovoljnoj meri pojmi enormnu veličinu i raširenost moći koja tu mirno počiva, prizor postaje istinski uzvišen.

Kako bi Petru upriličio priliku da vidi flotu u Spajthedu u punom sjaju, engleski kralj je zadužio admirala koji je komandovao mornaricom da pode sa Petrom u Portsmut i da izvede flotu na more, sa namerom da se u Lamanšu priredi jedna lažna pomorska bitka. Ništa nije moglo da nadmaši zadovoljstvo koje je ovaj spektakl izazvao kod cara. Svoju zadivljenost njime izrazio je najvatrenijim izrazima i rekao je kako istinski veruje da je admiral engleske flote srećniji čovek od moskovskog cara.

Na kraju, kada je Petru došlo vreme da krene nazad, engleski kralj mu je poklonio jednu prelepu jahtu, koja je bila napravljena za kraljeve vlastite potrebe, kako bi mu služila za putovanja između Engleske i Holandije. U skladu sa tim bilo je i ime jahte, koje je glasilo *Kraljevski prevoz*. To je bio oružani brod, koji je nosio dvadeset četiri topa, i bio je čvrsto građen, visoke završne obrade i opremljen svim i svačim.

Car je iz Engleske otplovio na toj jahti, povevši sa sobom drugove koji su ga pratili još od Moskve, a uz to i priličan broj ljudi koje je angažovao da dođu u Rusiju i stupe u njegovu službu. Neki od tih ljudi trebalo je da budu uposleni na gradnji brodova, a drugi na izgradnji kanala kojim bi se povezale reke Don i Volga. Don se uliva u Crno more, a Volga u Kaspijsko jezero, i svrha ovog kanala bila je da omogući Petrovim lađama da po volji prelaze iz Crnog mora u Kaspijsko jezero i obratno.

Ljudima koji su bili angažovani za ove različite poslove bile su, podrazumeva se, obećane vrlo izdašne nagrade kako bi bili privoljeni da napuste svoju zemlju. Kasnije su mnogi od njih imali priliku da se gorko pokaju zbog toga što su stupili u službu jednog takvog gospodara. Žalili su se da se, po njihovom prispeću u Rusiju, Petar prema njima odnosio na veoma nepravedan i proizvoljan način. Držali su ih više kao zatvorenike nego kao plaćenu radnu snagu, budući da je postojala straža koja je pomno pazila na njih ne bi li ih sprečila da pobegnu i da se vrate u svoju zemlju pre nego što završe ono što je Petar tražio od njih. Osim toga, veliki deo zarada im je uskraćen, pod izgovorom da je caru neophodno da poseduje neku vrstu osiguranja da će mu biti verni, da će valjano raditi svoj posao i da će ostati kod njega sve dok posao ne bude urađen. Naročito treba spomenuti jednog gospodina, izvesnog škotskog matematičara i inženjera odškolovalanog na aberdinskom univerzitetu, koji je imao toliko primedaba na tretman na koji je naišao da je uložio, u pismenoj formi, jedan opširan formalan protest, koji je adresovao na Petra, i koji još postoji među zvaničnim dokumentima. On je izneo veoma snažne argumente u prilog tvrdnji da mu je učinjena nepravda.

Ali, koliko god da su ova gospoda bila razočarana na kraju, Englesku su napustila na carevoj prelepoj jahti, prilično ushićena počašću koju im je jedan takav vlastodržac ukazao izabravši ih za izvršenje važnih zadataka u jednoj tako dalekoj zemlji, i sa mnogo nade u slavu i bogatstvo koje su očekivali da će steći pre nego što im dođe vreme da se vrate u svoju zemlju. Iz Engleske jahta je otplovila nazad u Holandiju, gde se Petar iskrcao kako bi se pridružio poslanstvu i zajedno sa njim posetio još neke centralnoevropske dvorove pre nego što se vrati u domovinu.

Prvo se uputio u Beč. Nominalno je i dalje putovao inkognito, ali mu je car Leopold, tadašnji nemački car, priredio veoma osoben prijem. On je izašao do vrata svog predvorja da sačeka Petra na vrhu stražnjeg stepeništa koje je vodilo do stana koji mu je služio u privatne svrhe. Petra je na tom sastanku pratio general Lefort, glavni poslanik, a uz stepenice su ga sprovele dva visoke ličnosti sa austrijskog dvora, veliki komornik i kraljevski konjušar. Nakon što su dvojica vladara bila predstavljena jedan drugome, nemački car, koji je prethodno bio skinuo šešir da se nakloni caru, stavio ga je ponovo na glavu, dok je Petar, zbog toga što nije bio u svojstvu cara već privatnog lica, ostao gologlav. Uvidevši to, Leopold je ponovo skinuo šešir, i obojica su tokom razgovora ostala gologlava.

Nakon toga je u Beču održano mnoštvo parada i svečanosti, navodno sve u čast poslanstva, ali zaista i uistinu u čast samog Petra, koji je i dalje zadržao svoj inkognito. Na mnogim od tih proslava pojavio se i Petar, zauzimajući svoje mesto među ostalim podređenim licima u pratnji poslanstva. Ali ipak su svi dobro znali ko je on, i on je bio predmet mnogobrojnih indirektnih ali veoma upadljivih ukazivanja pažnje. Jednom prilikom je, na primer, u carevoj palati bio priređen bal pod maskama. Petar se pojavio obučen kao seljak iz zapadnog Frizlanda, što je deo severne Holandije, gde je nošnja koju nosi običan svet veoma upečatljiva i jedinstvena. Nemački car se na ovom balu takođe pojavio prurušen u domaćina gozbe, a oko njega su bila trideset dvojica paževa, svi obučeni kao peharnici. Tokom večeri jedan od paževa uzeo je jednu veoma neobičnu i skupocenu čašu, koju je napunio vinom i prineo caru, a ovaj je zatim prišao Petru i nazdravio zapadnofrizlandskom seljaku, rekavši, uz značajan pogled, da je vrlo dobro svestan nenarušive naklonosti koju seljak oseća za moskovskog cara. Petar je zauzvrat nazdravio domaćinu, rekavši da je svestan nenarušive naklonosti koju ovaj oseća za nemačkog cara.

Čitavo društvo pozdravilo je ove zdravice gromkim aplauzom, a nakon što su ispijene, car je poklonio Petru neobičnu čašu iz koje je pio, uz želju da je ovaj sačuva kao uspomenu na ovu priliku.

Ove bečke svetkovine u čast ruskog izaslanstva na kraju su nenadano prekinute prispećem vesti iz Moskve da je tamo izbila pobuna protiv Petrove vlasti. Ta novost je odmah promenila sve Petrove planove. On je pre toga imao nameru da ode do Venecije i Rima, ali je sada naglo odustao od tih planova, te se, krenuvši navrat-nanos iz Beča sa generalom Lefortom i pratnjom od otprilike trideset ljudi, najvećom mogućom brzinom uputio u Moskvu.

POBUNA

Čitalac će se prisjetiti da je Petar, pre nego što je krenuo na putovanje, preduzeo sve moguće predostrožnosti da se tokom svog odsustva sačuva od opasnosti nemira u vlastitoj zemlji. Kneginja Sofija bila je zatvorena u manastiru gde je budno motreno na nju. Sve pripadnike stare ruske garde za koje je smatrao da će najverovatnije biti nezadovoljni njegovim planiranim reformama i da će stati na Sofijinu stranu poslao je u tvrđave vrlo udaljene od Moskve. U samoj Moskvi bila je smeštena vojska izabrana isključivo s obzirom na svoju pretpostavljenu odanost njegovim interesima, a ljudi koji je trebalo da joj zapovedaju, kao i visoki civilni zvaničnici kojima je povereno upravljanje državnim poslovima tokom njegovog odsustva, bili su imenovani po istom principu.

Ali, uprkos svim tim predostrožnostima, Petar se nije osećao sasvim siguran. Bio je i te kako svestan Sofijine slavohlepnosti i njene spletkaroške umešnosti, i tokom čitavog putovanja pratio je vesti koje su mu prispevale iz Moskve, spreman da se u slučaju potrebe bez odlaganja vrati. Često je razgovarao na tu temu sa onima sa kojima je bio u bliskim odnosima. U takvim prilikama zapadao je u veliki bes optužujući svoje neprijatelje i preteći im osvetom u slučaju da preuzmu bilo šta da bi za vreme njegovog puta pružili otpor njegovom autoritetu. Tada su iz njegovih usta izlazile najstrašnije kletve na račun onih koji bi se usudili da mu se suprotstave, a bes koji bi ga spopao bio je toliki da su njegovi sagovornici mogli da steknu krajnje nepovoljno mišljenje o njegovoj naravi i karakteru. Ružna strana koja se u takvim situacijama ispoljavala na njegovom licu i u njegovom držanju bila je u velikoj meri uvećana nervnim uzbuđenjem glave i lica koje ga je napadalo, naročito kada bi bio u nastupu besa, i koje je stvaralo grčevite trzaje mišića koji su mu na mahove povlačili glavu na jednu stranu i izobličavali mu lice na takav način da ga je bilo strašno pogledati. Pričalo se da mu se taj poremećaj prvi put pojavio u detinjstvu i da je bio izazvan nekim od strahotnih događaja kroz koje je prošao. Kakav god bio uzrok, to nervno uzbuđenje kao da se sa godinama pogoršavalo, a kako su napadi bili najjači i najžešći kada je bio u nastupu besa, on je, kako zbog njih tako i zbog svoga grubog i groznog jezika i naprasitog ponašanja, u takvim trenucima nalikovao više na neko gadno čudovište iz mašte nego na čoveka.

Što se tiče držanja njegovih neprijatelja tokom njegovog odsustva, ishod je bio onakav kakav je i strahovao da će biti. Kada je od njegovog odlaska prošlo nekoliko meseci, oni su počeli da šuruju protiv njega. U to doba sredstva komunikacije između pojedinih zemalja bila su prilično ograničena, tako da je u Rusiju stizalo vrlo malo tačnih informacija o carevom kretanju. Velikaši koji su mu bili opozicija počeli su da govore narodu da je car otišao neznano kuda, i da je sasvim neizvesno hoće li se uopšte vraćati. Osim toga, govorili su, ako se i vrati, to će učiniti jedino da bi doveo novi kontingent inostranih miljenika i inostranih navika, i kako bi se energičnije nego ikad posvetio svome poslu istiskivanja i iskorenjivanja svih dobrih starih običaja njihove zemlje, i uklanjanja drevnih domaćih porodica sa svih važnih i uglednih položaja, kako bi se stvorio prostor za buljuke ništavnih stranih avanturista koje će sa sobom dovesti u domovinu.

Pomoću ovih i sličnih predstavki opozicija je toliko uvećala i ojačala svoju stranku da su, naposletku, sazrele njene pripreme za otvorenu pobunu. Njen plan je bio da, prvo, preuzme grad uz pomoć strelaca, koji je trebalo da u tu svrhu budu pozvani natrag sa svojih udaljenih položaja, i da uz njihovu asistenciju pobije sve strance. Zatim je trebalo da izda proglas u kom bi objavila da je Petar, time što je napustio zemlju i toliko dugo se zadržao van nje, praktično abdicirao sa vlasti, kao i da uputi zvanični poziv kneginji Sofiji da umesto njega stupi na presto.

Pri sprovođenju ovog plana, pregovori su najpre obazrivo otpočeti sa strelcima, koji su spremno pristali na iznesene predloge. Odbor od trojice ljudi bio je određen da sastavi poziv Sofiji, a bili su utanačeni svi precizniji detalji poteza koje je trebalo povući po dolasku strelaca na kapije Moskve. Naravno, strelcima je bio potreban nekakav izgovor za napuštanje garnizona i približavanje gradu, nezavisan od stvarnog razloga, jer zaverenici u gradu nisu bili spremni da se pobune i proglase presto praznim sve dok strelci ne stignu. Stoga su, dok su zaverenici ostali tihi,

strelci počeli da se žale na raznorazne nepravde koje su trpeli, naročito na to da im se plate ne isplaćuju redovno, pa su rekli kako su odlučili da krenu u Moskvu da bi dobili svoje nadoknade. Vlast, to jest, namesništvo koje je Petar ostavio da rukovodi poslovima, poslala je delegaciju koja je pokušala da ih umiri, ali u tome nije uspela. Strelci su insistirali na tome da svoje pritužbe iznesu u Moskvi. Otpočeli su svoj marš. Bilo ih je otprilike deset hiljada. Pretvarali su se da dolaze u Moskvu samo da bi sami predočili svoj slučaj direktno vladi, i da će se zatim miroljubivo vratiti nazad. Takođe su rekli kako hoće da čuju šta se dešava sa carem. Nisu mogli da se oslone na glasine koje su im dolazile sa tolike udaljenosti, i bili su odlučni da se na licu mesta obaveste da li je on mrtav ili živ, i kada će da se vrati kući.

Delegacija se najvećom mogućom brzinom vratila u Moskvu i izvestila da se strelci u punom broju kreću ka gradu. Čitav grad je pao u stanje preneraženosti. Predosećajući ozbiljne probleme, mnoge od vodećih porodica odselile su se iz grada. Druge su spakovale i sakrile svoje dragocenosti. Mada i dalje nije sumnjala u prave namere zbog kojih su se strelci pokrenuli, vlast je takođe bila veoma uznemirena. Smesta je naredila da jedna velika naoružana jedinica krene u susret buntovnicima. Ovom jedinicom je komandovao general Gordon, oficir koga je Petar proizveo u glavnokomandujućeg vojske pre nego što je krenuo na turneju.

General Gordon se sastao sa pobunjenicima otprilike šezdeset kilometara od Moskve. Kad im se približio, zaustavio se i poslao napred jedno izaslanstvo na dogovor sa njihovim vođama, u nadi da će se naći neko miroljubivo rešenje za ovaj spor. To izaslanstvo sastojalo se od ruskih plemića od drevnog i dokazanog ranga i ugleda u zemlji, koji su dobrovoljno pristali da pođu sa generalom na ovaj pohod. Sam general Gordon bio je jedan od omraženih stranaca, i svakako da bi ih njegova pojava, da je lično otišao da pregovara sa pobunjenicima, verovatno samo razdražila i razgnevila više nego ikada.

Izaslanstvo se sastalo sa predvodnicima strelaca i iznelo im veoma pomirljive ponude. Obećali su im da će vlada, ukoliko se vrate svojim redovnim dužnostima, ne samo preći preko ozbiljnog prekršaja koji su počinili kada su napustili svoje položaje i krenuli ka Moskvi već i preispitati sve nepravde koje su im učinjene i obešteti ih za njih.

Ali strelci nisu bili zadovoljni. Kazali su kako su odlučni da dođu u Moskvu. Želeli su da se uvere u to da li je Petar mrtav ili živ, i ukoliko je živ, šta se sa njim dešava. Stoga su imali nameru da krenu dalje, a ukoliko general Gordon i njegove trupe pokušaju da im se suprotstave, oni će se sukobiti sa njima i videti ko je jači.

Kada građanski nemiri ove vrste izbiju u bilo kojoj od starih neprotestantskih evropskih zemalja, uvek je od najveće važnosti to na čiju će stranu stati crkva i sveštenstvo. Istina, crkva i sveštenstvo ne učestvuju lično u borbama, pa samim tim ne pridonose ni fizičkoj snazi stranke koju podržavaju, ali zato daju ogroman doprinos njenoj moralnoj snazi, to jest, njenom samopouzdanju i hrabrosti. Ljudi osećaju neku vrstu instinktivnog respekta i straha prema ustrojenim autoritetima bilo koje vrste, i premda su često spremni da šuruju protiv njih, i dalje su veoma skloni da se pokolebaju i povuku kada dođe vreme za stvarni sukob. Osećanje da, kada se sve uzme u obzir, nisu u pravu kada se bore protiv vlasti i svoje zemlje, slabi ih u najvećoj meri i čini ih spremnim da na prvi nepovoljan obrt sudbine odustanu od borbe u panici i strahu. Ali ukoliko na svojoj strani imaju crkvu i sveštenstvo, onda su stvari bitno drugačije. Versko odobrenje, to jest, pomisao da se bore na strani Boga i dužnosti, okrepljuje njihove mišice i daje im to samopouzdanje u pogledu ishoda koje je od gotovo suštinske važnosti za pobedu.

Tako je bilo i u ovom slučaju. U ruskom društvu nije bilo sloja koji se više suprotstavljao carevim predloženim reformama i inovacijama od sveštenstva. Dabome, to je uvek tako. Crkva i sveštenstvo u ovim državama uvek staju na stranu opozicije napretku i progresu. Nije da su oni protivni boljitku zarad samog boljitka, već se jako plaše promene. Oni nazivaju sebe konzervativcima, i žele da sve ostane kako jeste. Oni mrze proces smenjivanja. E sad, ukoliko nešto valja, bolje ga je, naravno, ostaviti kako jeste. Ali ukoliko ne valja, bolje je da se to zameni nečim drugim. Stoga, kada vas upitaju da li ste konzervativac ili niste, odgovorite da to zavisi od karaktera institucije ili običaja koji je napadnut. Ako on valja, neka ga tako. Ako ne valja, neka bude oboren.

U slučaju Petrovih planiranih reformi i poboljšanja crkva i sveštenstvo predstavljali su konzervativce najodlučnijeg karaktera. Naravno, praveći svoje planove, zaverenici u Moskvi bili su u vezi sa patrijarhom i vodećim crkvenim ličnostima, a organizujući marš strelaca ka prestonici pobrinuli su se za to da sveštenici budu uz strelce kako bi ih ohrabрили i kako bi ih uverili da time što se suprotstavljaju trenutnoj vlasti i vraćaju Sofiju na presto zapravo služe Bogu i veri jer se zalažu za isterivanje iz zemlje nevernčkih stranaca, koji su u tolikom broju pristizali u Rusiju i koji su podrivali sve stare dobre običaje i navike njihovog carstva.

Ova naklonost sveštenstva bila je ono što je oficirima i vojnicima strelaca davalo hrabrosti i pouzdanja da se usude da istraju u svom maršu ka Moskvi uprkos vojsci generala Gordona, koja je bila izvedena da im se suprotstavi.

Dve armije su se približile jedna drugoj. Kao što je i običaj u ovakvim slučajevima, general Gordon je artiljerijskoj bateriji koju je isprečio pred strelce naredio da puca, ali ih je uputio da topove podignu tako visoko da đulad preleti preko glava neprijatelja. Njegova namera bila je da ih zastraši. Ali učinak je bio suprotan. Sveštenici, koji su došli u pobunjeničku vojsku kako bi je obodрили tokom borbe, rekli su vojnicima da se radi o čudu. Kazali su kako je to Bog odvratio đulad od njih. Oni su se tukli za čast njegove stvari i za odbranu njegove svete vere, i mogli su da se pouzdaju u to da on neće dozvoliti da im se nanese zlo.

Ali, na nesreću po jadne strelce, ova sveštениčka uveravanja pokazala su se u potpunosti neosnovanim. Kada je general Gordon shvatio da ispaljivanjem topova iznad glava strelaca nije postigao ništa, najednom se odrekao svake nade da će mirno izgladiti spor, te je odlučio da se više ne suzdržava već da ispolji svu svoju snagu i da na najodlučniji i najnemilosrdniji način pobije i razori sve pred sobom. Povelala se jedna besna bitka, u kojoj su strelci do nogu potučeni. Dve do tri hiljade ih je poginulo, dok su ostali bili opkoljeni i zarobljeni.

Prvi korak koji je general Gordon, po savetu ruskih velikaša koji su bili u njegovoj pratnji, preduzeo, bio je da odbroji zarobljenike i da obesi svakog desetog čoveka. Naredni korak je bio da sve oficire stavi na muke, kako bi ih prisilio da priznaju kakav im je bio pravi cilj kada su krenuli na Moskvu. Nakon što bi podneli svoja mučenja onoliko dugo koliko ljudska priroda može da ih podnese, oni su priznavali da je to bio zajednički isplaniran potez, usaglašen sa zaverom u gradu, i da je namera bila da se aktuelna vlast obori, te da se princeza Sofija oslobodi i dovede na presto. Oni su takođe odali imena jednog broja istaknutih ljudi iz Moskve koji su, prema njihovim rečima, bili vođe ove zavere.

Čitava ova afera bila je u ovoj fazi kada su, kao što je rečeno u prethodnom poglavlju, vesti o tome što se desilo stigle do Petra u Beč. On je odmah krenuo natrag u Moskvu, a bio je toliko gnevan i besan na pobunjenike da je to nemoguće opisati. Kada je stigao u prestonicu, počeo je da istražuje čitavu aferu tako što je stavio na muke one za koje je verovao da su bili upleteni u nju kao njene vode. U agoniji je od ovih patnika iznudio imena nebrojenih žrtava, koje su, čim bi se njihovo ime spomenulo, bivale hapšene i pogubljivane. Tako je osuđeno vrlo mnogo velikaša iz starih porodica, jako mnogo dama najvišeg ranga i veliki broj sveštenika. Svi su oni pogubljeni, ili bolje reći masakrirani, na najbezobzirniji i najnemilosrdniji način. Nekima je odrubljena glava, a nekima su udovi polomljeni na mučilištu, pa su zatim ostavljeni da umru u strašnim bolovima. Mnogi od njih su živi sahranjeni, tako što su im jedino glave ostale da vire iznad zemlje. Izvori kažu da je Petar nalazio tako divljačko zadovoljstvo u ovim kaznama da je mnoge od žrtava usmrtio vlastitim rukama. Jednom je prilikom, kad je polupijan bio na jednoj gozbi, naredio da mu dovedu dvadesetoricu zatvorenika, a zatim je, sa rakijom ispred sebe, koja je bila njegovo omiljeno piće i koju je često pio do neumerenosti, zapovedio da mu ih dovede, jednog po jednog, do panja kako bi mogao da im lično odseca glave. Posle svakog smaknuća ispijao bi po rakiju, a u međuvremenu su mu izvodili sledećeg čoveka. Kako je ostalo zabeleženo, trebalo mu je samo sat vremena da odseče dvadeset glava, što u proseku daje tri minuta po čoveku. Ova priča je previše užasna da bi se u nju poverovalo, ali se ona, nažalost, suviše dobro slaže sa opštim mišljenjem koje su ljudi oduvek gajili o karakteru Petra u pogledu mahnite i bezobzirne surovosti do koje je mogao biti podstaknut pod uticajem alkohola i besa.

Otprilike dve hiljade strelaca bilo je obezglavljeno. Tela ovih ljudi bila su položena na zemlju na javnom mestu, poređana u redove, dok su im glave ležale pored njih. Pokrivali su više od jednog jutra zemlje. Bili su ostavljeni da tu leže do kraja zime, u stvari, sve dok im je meso ostalo smrznuto, a zatim su, kada je došlo proleće, svi zajedno bačeni u jednu duboku, za njih iskopanu jamu i tako su sahranjeni.

Osim toga, na svim putevima koji su vodili u Moskvu bio je podignut veliki broj vešala, na koja su obešeni ljudi, i, poput obezglavljenih strelaca, njihova tela su ostala tu da vise sve do proleća.

Što se tiče princeze Sofije, ona se i dalje nalazila u manastiru u koji ju je Petar smestio, pošto zaverenici nisu uspeli da je oslobode pre nego što je zavera razotkrivena. Međutim, Petar je naredio da trojica autora besede kojom je Sofija trebalo da bude pozvana da preuzme krunu budu poslata u manastir i obešena tamo pod Sofijinim prozorima. A zatim je, po njegovom nalogu, ruka najistaknutijeg među njima trojicom odsečena, pa joj je beseda stavljena u šaku, i kada su se prsti ukrutili oko nje, ud je pričvršćen za zid Sofijine sobe, baš kao da joj pruža besedu, i bilo je naređeno da ostane tamo sve dok dokument ne padne, sam od sebe, na pod.

Takve su bile užasne mere pomoću kojih je Petar pokušao da utera strah u svoje podanike i da uguši zaverenički i pobunjenički duh. On je nesumnjivo smatrao da jedino pomoću strogih mera poput ovih taj cilj može biti delotvorno ostvaren. Pobuna je u potpunosti ugušena, i prestalo je svako otvoreno suprotstavljanje razvoju carevih planiranih reformi i poboljšanja. Nekolicina visokih plemića koji su ostajali verni starim običajima i navikama carstva povukla se iz svih državnih poslova i od tada nastavila da živi u usamljenosti, oplakujući, poput svih pravih konzervativaca, trijumf duha radikalizma i novatorstva koji je zemlju, kako su oni smatrali, vodio direktno u sigurnu propast. Stari strelci, koje je, kako se pokazalo, bilo apsolutno nemoguće pridobiti za Petrova stanovišta, bili su raspušteni, a umesto njih su uvedene druge, drugačije organizovane jedinice. U to vreme su i engleski brodograditelji i drugi majstori i zanatlije koje je Petar angažovao počeli da pristižu u zemlju, i caru je bio otvoren put da se energično baci na ostvarivanje svojih omiljenih i dugo gajenih planova.

Istrošena od uzrujavanja i opasnosti kroz koje je prošla, i skrhanog duha od užasnih prizora kojima ju je njen brat izložio, princeza Sofija je donela odluku da se sasvim povuče sa scene. Zaredila se u manastiru u kom je bila zatvorena i prešla da živi kao kaluđerica sa ostalim sestrama. Ime koje je uzela bilo je Marfa.

Naravno, sve njene ambiciozne aspiracije bile su sada zauvek ugašene, i u njoj je bio iščezao i poslednji odsjaj zemaljske nade. Svisnula je pod uticajem razočaranja, neizlečive sekiracije i gorke žalosti za otprilike šest godina, a zatim su kaluđerice iz manastira ispratile telo sestre Marfe do groba.

REFORME

Čim je Petar zadovoljio svoju osvetu nad onima koje je odabrao da smatra, pravedno ili ne, upletenima u pobunu, pažnju je usmerio na posao uvođenja inovacija i reformi za koje se odlučio na osnovu onoga što je prethodno video u zemljama zapadne Evrope. Bilo je dosta potajnog neprijateljstva i odbojnosti prema promenama koje je želeo da uvede, mada je užasna surovost njegovog razračunavanja sa pobunjenicima uspešno ugušila sve što bi makar nalikovalo otvorenom suprotstavljanju njegovoj volji. On je tokom čitave svoje vladavine nastavio da nameće svoje reformatorske planove, i premda je u nastojanjima da ih sprovede u delo s vremena na vreme nailazio na raznorazne poteškoće, kada se podvuče crta, pošlo mu je za rukom da svoje reforme izgura i da im omogući da zažive. U ovom poglavlju daćemo opšti prikaz tih reformi, bez obzira na to što se rad na njima proteže i na mnogo godina nakon trenutka u Petrovom životu u kom smo odabrali da se pozabavimo njima.

Prva stvar kojoj je car poklonio pažnju bila je potpuna reorganizacija vojske. Umesto starih strelaca uspostavio je nove pukove i čitavu svoju vojsku postavio na nove osnove. Ukinuo je uniformu koju su strelci nosili — staru moskovitsku odeću, koja je, poput nošnje škotskih brđana, u mnjenju ljudi bila živo povezana sa drevnim narodnim običajima, od kojih je mnoge car sada želeo da ukine. Umesto te stare nošenje car je svoje nove jedinice obukao u savremenu vojničku uniformu. Ona ne samo što je bila mnogo udobnija od stare odeće već je ta promena umnogome pomogla vojnicima da se oslobode uticaja starih ideja i predodžbi. Zbog nove uniforme oni su najednom počeli da se osećaju kao novi ljudi, koji pripadaju novom dobu — dobu koje je obeležavala nova i razvijenija civilizacija nego što je bila ona na koju su do tada bili navikli. Dejstvo koje je imala ova jednostavna promena bilo je poprilično — toliko je veliki uticaj koji odeća i drugi spoljni simboli imaju na mišljenje i karakter.

Na nagovor generala Leforta Petar je nešto ranije već bio uveo sličnu promenu u svoju gardu i telesnu stražu, ali sada je istu reformu sproveo i u pogledu čitave vojske.

Pored tih promena u vojničkom odevanju i disciplini, Petar je u potpunosti izmenio oficirski kadar u svojim jedinicama. Veliki broj starih oficira — svi oni za koje je bilo dokazano, ili se čak samo sumnjalo, da su bili neprijateljski raspoloženi prema njemu ili njegovim merama — bio je obezglavljen ili poslat u progonstvo, a još mnogi su bili otpušteni iz službe. Sva ta upražnjena mesta Petar je popunio unapređujući i uvodeći u činove velikaške sinove, vršeći odabir iz onih porodica koje su ili bile naklonjene njemu ili za koje se moglo pretpostaviti da će preći na njegovu stranu zahvaljujući naimenovanjima svojih sinova.

Naravno, glavni cilj koji je car želeo da postigne ovom reorganizacijom vojske i uvećavanjem vojne moći carstva nije bio delotvornija zaštita zemlje od stranog neprijatelja, ili od svakog nasilja domaćeg porekla koje bi moglo da zapreti remećenjem mira ili ugrožavanjem državne imovine, već jedino potvrđivanje i širenje sopstvene moći kao njenog vladara. Istina, vladari poput Petra zaista žele da zemlje kojima vladaju prosperiraju i uvećaju svoje bogatstvo i stanovništvo, ali oni to obično žele na isti način kao što vlasnik imanja želi da unapredi svoju svojinu, tj. imajući na umu jedino vlastiti interes kao njegovog vlasnika. Reformišući vojsku i postavljajući je na nove i daleko efikasnije osnove nego ranije, Petrova glavna pobuda bila je da uveća i osigura sopstvenu moć. On je, svakako, takođe želeo da sačuva mir u zemlji, kako bi privredne delatnosti mogle nesmetano da se odvijaju, jer se, znao je to dobro, sposobnost stanovništva da plaća poreze neophodne da bi se državna kasa punila u onoj meri u kojoj je on to želeo, uvećavala ili umanjivala u srazmeri sa produktivnošću privrede. Ipak, vlastito uzdizanje i veličina bili su njegov krajnji cilj.

Kada u istorijskim knjigama čitaju o moći koju su mnogi veliki tirani posedovali, kao i o svirepim zločinima koje su počinili protiv svojih bližnjih, mladi ljudi se ponekad pitaju kako je moguće da jedan čovek stekne ili zadrži tako apsolutnu vlast nad tolikim milionima da ih navede da na njegovu zapovest ubijaju jedni druge u tako ogromnom broju; jer, naravno, tek vrlo mali broj žrtava nepravde i okrutnosti jednog tiranina padne od njegove ruke. Otkud, onda, to da jedan slab a često i prezira i mržnje dostojan čovek može da stekne i zadrži toliku vlast nad

onima koji se nalaze oko njega da oni budu spremni da na njegovu zapovest momentalno izvuku svoje mačeve i ščepaju i pogube, bez oklevanja i milosti, koga god njemu padne na pamet da označi kao predmet svog besa i svoje osvete? Otkud to da najimućniji, najuvaženiji i najomiljeniji građani, premda okruženi slugama i gomilom prijatelja, nemaju snage da se odupru kada jedan od tih Nerona dobije ideju da ih obori, već se bez borbe prepuštaju sudbini, kao da je neizbežna?

Tajna ove čudne pokornosti miliona ljudi jednom čoveku uvek leži u vojsci. Pod izgovorom obezbeđivanja instrumenta za valjano sprovođenje pravednih i pravičnih zakona, kao i za održavanje mira i reda u državi, tiranin organizuje vojsku. On pronalazi načina da tu silu uredi i da njome upravlja tako da je potpuno odvoji od ostatka zajednice, kako bi što je moguće više ugušio svako uzajamno razumevanje koje bi inače moglo postojati između vojnika i podanika. Vojnici se odvrćaju od ženidbe, kako vojsku ne bi povezivale nikakve porodične veze sa zajednicom. Pukovi se razmeštaju u kasarne izgrađene prema njihovim posebnim potrebama i prilagođene njima, i neprestano se premeštaju iz jednog kompleksa kasarni u drugi, kako bi se sprečili da se srode sa bilo kojim delom naroda i kako ih sa njim ne bi spajalo nikakvo zajedničko interesovanje ili uzajamno razumevanje. A kao nagrada za njihova lišavanja, vojnicima se dozvoljava, uz vrlo malo prekora ili ograničenja, da se slobodno odaju svakoj raspusnosti i poroku koji neće poremetiti vojničku disciplinu niti negativno uticati na efikasnost jedinice. Vojnici ubrzo zavole zaludan i raskalašan život kojim im se dozvoljava da žive. Oficiri, naročito oni višeg čina i ranga, dobijaju velike plate, nose gizdave uniforme ukrašene brojnim dekoracijama i svi se odnose prema njima sa velikim uvažavanjem. Na taj način vojska postaje privržena volji vlade, i postepeno gubi svaki obzir i svako razumevanje za prava i dobrobit naroda. Između nje i vlasti postoji prećutni dogovor, prema kome su oni obavezni da narod drže u stanju krajnje i ponizne pokornosti despotovoj volji, dok se on, sa svoje strane, obavezuje da će od pokornog naroda prikupljati novac za njihove plate. Na taj način je stajaća vojska taj veliki i užasni sasud pomoću kojeg je jedan čovek u stanju da ulije strah u duše tolikih miliona ljudi, i da ih drži potpuno podvrgnute svojoj volji.

Upravo zbog toga što su imale priliku da sagledaju kakav učinak takve oružane snage imaju u evropskim i azijskim despotijama, slobodarske vlade modernog doba posebno vode računa o tome da ne dozvole formiranje velikih stajaćih vojski. Umesto toga, narod se organizuje u oružane jedinice, pa se u određenim danima ljudi sastaju i vežbaju vojne manevre, da bi se posle razišli i vratili svojim ženama i svojoj deci, kao i redovnim obavezama, dok je u despotkim zemljama koje su i dalje zadržale velike stajaće vojske narodu strogo zabranjeno da poseduje oružje, ili da obrazuje svoje formacije, ili da preuzima bilo kakve mere koje bi mogle uvećati njegova sredstva za odbranu od ugnjetača u slučaju da dođe do borbe.

Posledica je ta da je pod slobodarskim vladama našega doba narod jak a vlada slaba. Stajaća vojska Francuske danas broji pet stotina hiljada ljudi, kompletno naoružanih i opremljenih, koji sve svoje vreme posvećuju proučavanju i praktikovanju veštine ratovanja. Uz pomoć ove sile jedan čovek je u stanju da drži čitavo stanovništvo u stanju apsolutne i bezuslovne pokornosti svojoj volji. Sa druge strane, u Sjedinjenim Državama, koje imaju gotovo isti broj¹⁹ stanovnika kao i Francuska, stajaća vojska retko kad dostiže petnaest hiljada vojnika, i kada bi predsednik Sjedinjenih Država pokušao da uz njenu pomoć produži sebi mandat, ili da postigne bilo koji drugi nasilni cilj, verovatno da u federaciji nema ni jedne jedine države čije stanovništvo ne bi samo bilo u stanju da ga savlada — toliko je kod nas narod snažan, i toliko su, nasuprot njemu, vlada i vojska slabe.

Komentarišući stanje stvari u Americi, evropski autori nam često spočitavaju da je naša vlada tako slaba. Ali mi to ne smatramo svojom sramotom, već svojom dikom. Naša vlada je zaista slaba. Narod se posebno stara o tome da je drži slabom. Ali nacija nije slaba, nacija je snažna. Razlika je u tome što u našoj zemlji narod bira da zadrži svoju moć u svojim rukama. S vremena na vreme narod vladu čini dovoljno snažnom radi ostvarenja svakog cilja koji poželi da

¹⁹ Popisom iz 1860. (knjiga je napisana 1859) stanovništvo SAD-a procenjeno je na 31,5 miliona ljudi, dok je Francuska tada imala oko 37 miliona stanovnika. (prim. prev.)

mu ona ispuni. Kada se za tim javi potreba, tako dodeljena snaga može se uvećati gotovo neograničeno, u skladu sa prirodom vanredne situacije. U međuvremenu, narod sebe smatra najsigurnijim čuvarom svoje rezervne moći.

Ali da se vratimo Petru. Naravno, njegova politika bila je obratna od naše. On je želeo da svoju vojsku učini što je moguće efikasnijom, i da je što potpunije rastavi od svake prisne veze sa narodom i od razumevanja za njega, kako bi podanike držao u neposrednoj i apsolutnoj potčinjenosti svojoj individualnoj volji. Mere koje je primenio bile su izvrsno prilagođene toj svrsi. Pomoću njih je izuzetno uvećao svoju moć, i postavio je na čvrste i trajne temelje.

Petar nije zaboravio da su, tokom nedavne pobune, crkva i celokupno najviše sveštenstvo bili protiv njega. To je bilo neizbežno, jer u crkvi ustrojenoj onako kako je ruska crkva tada bila ustrojena autoritet i prerogativi sveštenika nisu počivali na razumu ili sili, već na drevnim običajima. Stoga je bilo prirodno što se sveštenstvo protivilo svakoj promeni, pa bila ona i nabolje, u običajima i institucijama carstva, iz straha da bi sistem reformi, ako bi se jednom otpočelo s njime, mogao da obuhvati, i to njima nauštrb, i njihove vajkadašnje prerogative i privilegije. Zvanična crkva bilo koje zemlje u kojoj sveštenici drže pozicije koje im donose bogatstvo ili moć uvek je suprotstavljena svakoj vrsti promene. Ona mrzi čak i samo ime „reformi“.

Petar je odlučio da rusku crkvu stavi više pod svoju kontrolu. Do tada je ona bila u velikoj meri nezavisna. Njen poglavar je bio jedan sveštenik od velike moći i dostojanstva, koga su zvali patrijarhom. Nadležnost toga patrijarha protezala se na čitav istočni deo hrišćanskog sveta, i njegova pozicija i moć bile su u velikoj meri slične poziciji i moći rimskog pape, koji je vladao čitavim zapadnim delom.

U stvari, pozicija i dostojanstvo patrijarha bili su tako visoki, a poštovanje koje je uživao u običnom narodu tako veliko, da je on bio, takoreći, duhovni suveren zemlje, baš kao što je Petar bio njen svetovni i vojni suveren, i pri određenim važnim verskim obredima on je imao prvenstvo čak i nad samim carem, koji je morao da mu iskazuje poštovanje. Prilikom jednog velikog verskog praznika, koji je uvek slavljen uz veliku pompu i paradu, postojao je običaj da patrijarh jaše ulicama na konju, dok je car išao peške pred njim vodeći njegovog konja za uzdu. Uzde koje su se u tim prilikama koristile bile su vrlo dugačke, izrađene od najboljeg materijala i ukrašene zlatnim šarama. Car je išao napred, sa drškom uzde prebačenom preko ruke. Za njim su išla trojica ili četvorica velikaša sa dvora, koji su pridržavali uzdu iza cara, a jedan od njih ju je prihvatao blizu konjeve glave kako bi navodio životinjine pokrete i upravljao njima. Patrijarh, koji je, kao što je to običaj kod sveštenstva, bio obučen u dugu mantiju, koja ga je sprečavala da uzjaše konja na uobičajeni način, sedeo je na jednom četvrtastom ravnom sedištu koje je bilo namešteno na leđa konja umesto sedla, i jahao je tako, sa nogama koje su mu visile sa jedne strane. Naravno, ruke su mu bile slobodne, i u njima je držao krst, kojim je usput blagosiljao narod.

Za patrijarhom je išla nepregledna povorka sveštenika, obučenih u skupocene, prekrasne mantije, koji su nosili veliki broj raznih verskih simbola. Jedni su nosili veoma raskošne primerke jevanđelja, ukoričene zlatom i optočene dragim kamenjem, drugi krstove, a treći ikone device Marije. Svi ti kulturni predmeti bili su ukrašeni draguljima najskupocenije vrste.

Međutim, što se tiče tih pukih svetkovina i proslava, Petar bi se verovatno lako zadovoljio i ne bi mu bilo teško da patrijarhu jednom godišnje ukazuje poštovanje time što će ići ispred njega ulicom i držati uzdu njegovog konja, samo da je to bilo sve. Ali on je sasvim jasno video da se te stvari nipošto ne smatraju pukom predstavom za narod. Patrijarh je bio na čelu goleme organizacije, koja je delovala u čitavom carstvu, a njeni pripadnici bili su povezani u jedan sistem čija ih je disciplina činila zavisnim od svog duhovnog starešine i potpuno odanim njemu. Staviše, ti sveštenici su pojedinačno imali ogroman uticaj na ljude u varošima i selima gde su živeli i službovali. Na taj način je patrijarh posedovao veoma veliku i raširenu moć, maltene sasvim nezavisnu od svake careve kontrole — moć koja se jednom već okrenula protiv cara i koja je u budućnosti mogla da postane veoma opasna. Petar je doneo odluku da ne dozvoli da se takvo stanje stvari održi.

Međutim, rešio je da postupi oprezno. Zato je mirno sačekao da umre patrijarh koji je tada zauzimaio taj položaj. Tada je, umesto da dozvoli da episkopsko telo, kao i obično, izabere njegovog zamenika, upravljanje crkvom poverio svešteniku koga je za tu svrhu naimenovao između svojih proverenih prijatelja. Toga čoveka, veoma učenog i vrlo pobožnog, uputio je da svoju službu obavlja što približnije onome kako su je obavljali njegovi prethodnici patrijarsi, kako se crkva ne bi uznemiravala otvorenom i vidljivom promenom, ali mu je naredio da njega, cara, smatra stvarnim starešinom crkve i da se u svim bitnim pitanjima koja iskrsnu njemu obraća za odluku. U stvari, on je na taj način ukinuo poziciju patrijarha i učinio sebe vrhovnim starešinom crkve.

Čim je razabralo kako sada stoje stvari, sveštenstvo širom carstva se u velikoj meri uznemirilo, a svoje nezadovoljstvo je među sobom izražavalo veoma slobodno. Car je saznao za to, pa je, odabravši jednog episkopa koji je govorio otvorenije i nedvosmislenije od ostalih, naredio da ovaj bude lišen čina usled neposlušnosti. Međutim, ostali episkopi su se snažno usprotivili tome. U stvari, oni nisu, kako su rekli, videli na koji bi način to moglo biti izvedeno. To je bila sasvim nepoznata stvar da čovek episkopskog čina i dostojanstva bude raščinjen, a osim toga, nije ni postojala instanca koja bi mogla da ga raščini, jer su oni svi bili episkopi podjednakog ranga, i niko od njih nije imao nadležnost niti prvenstvo nad drugima. Ipak, uprkos tome, bili su voljni da žrtvuju svog sabrata ukoliko bi na taj način crkva mogla biti sačuvana od velikih opasnosti koje su joj pretile, pa su rekli da će razrešiti optuženog episkopa pod uslovom da Petar vrati crkvi suspendovana prava i dozvoli im da sami izaberu novog patrijarha umesto preminulog.

Petar nije udovoljio tom zahtevu, već je proizveo novog episkopa isključivo da bi smenio onog koji ga je uvredio. Ovaj je shodno tome bio smenjen, a ostali su bili prisiljeni da se pokore. Niko od njih više se nije usuđivao da otvoreno govori protiv smera koji je car sledio, ali su po ulicama krišom bacani leci u kojima su kritikovani njegovi postupci u pogledu crkve i u kojima je narod podbadan da im se odupre, Petar je raspisao velike nagrade za one koji mu potkažu ljude koji su bacali te letke, ali to nije imalo učinka, pa se na kraju uzbuđenje postepeno stišalo a pobedu je odneo Petar.

Nakon toga je car sproveo mnogo važnih reformi u državnoj administraciji, naročito što se tiče upravljanja provincijama i ubiranja prihoda u njima. Ovaj posao je do tada bio gotovo potpuno u rukama gubernatora, koji su činili ogromne zloupotrebe i mahinacije. Gubernatori su s jedne strane ljuto ugnjetavali narod pri prikupljanju poreza, a s druge obmanjivali cara pri prosleđivanju prihoda u državnu riznicu.

Petar je potpuno reorganizovao poreski sistem. Ustanovio je jednu centralnu kancelariju u prestonici koja je bila nadležna za sve poslove povezane sa ubiranjem prihoda, a zatim je imenovao poreske kolektore za sve provincije carstva; oni je svoje instrukcije trebalo da dobijaju od ministra koji je vodio tu kancelariju. Na taj način je čitav sistem preobražen i učinjen daleko efikasnijim nego pre. Naravno, stari gubernatori, koji su zbog ove reforme ostali bez sredstava za sopstveno bogaćenje putem ugnjetavanja i prevare, gorko su jadikovali zbog ove promene, i oplakivali, poput dobrih konzervativaca, propast koju je taj radikalizam donosio zemlji, ali su bili prinuđeni da se pokore.

Kad god je bilo nečega u privatnom ponašanju i navikama običnog sveta za šta je Petar smatrao da će po svoj prilici stajati na putu ostvarivanja njegovih planova, on nimalo nije oklevao da naredi promenu, i neke od najvećih poteškoća sa kojima je imao da se suoči pri svojim reformama iskrsavale su iz protivljenja ljudi promenama koje je želeo da uvede u odeći koju su nosili i u nekim navikama svakodnevnog života. Ruski narod je imao običaj da nosi duge haljine, slične onima koje i danas nose mnogi orijentalni narodi. Ta odeća je bila neprikladna, ne samo za vojnike već i radnike i svakoga ko se bavio uobičajenim životnim pozivima. Petar je tražio od naroda da promeni tu odeću, pa je u sve delove svoje zemlje poslao uzorke kaputa koji su se nosili u zapadnoj Evropi, naređujući da oni budu izloženi na upadljivim mestima gde su svi mogli da ih vide i tražeći od ljudi da svoju odeću kroje po njima. Međutim, susreo se sa velikim poteškoćama pri navođenju naroda na novi stil odevanja. Na još veće poteškoće naišao je kada je

poželeo da navede muškarce da briju brkove i bradu. Uvidevši da se narod ne obazire na njegov propis i ne brije lice, razrezao je porez na brade, te je svaki plemić koji je hteo da zadrži privilegiju da nosi bradu morao da plati sto rubalja godišnje, dok je, što se tiče seljaka i običnog sveta, svako ko je nosio bradu zaustavljan pri ulasku u kakav grad ili varošicu, i od njega je na trošarini traženo da plati novčić kao namet ili globu.

Na sličan način je pokušao da se reši nesnosne duge odeće. Carinskim službenicima, koji su bili postavljeni na gradskim trošarinama, izdata su uputstva da svakoga ko nosi dugu haljinu zaustave i nateraju ga ili da plati globu od oprtilike pedeset centi ili da klekne pa da mu se onaj deo kaputa ili haljine koji mu se u tom položaju vukao po zemlji odseče parom velikih makaza.

Ipak, narod je bio toliko vezan za stare običaje da je veliki broj ljudi radije plaćao globu nego da pristane na skraćivanje svoje odeće.

Jednom prilikom je car, odustavši za trenutak od sistema strogosti i terora na koji se obično oslanjao pri ostvarivanju svojih ciljeva, odlučio da pokuša da izvrgne ruglu vezanost naroda za stare i apsurdne navike u oblačenju. Slučaj je udesio da se jedan od dvorskih lakrdijaša spremio da se oženi. Njegova buduća mlada bila je veoma lepa, a i inače je bila omiljena kod svih koji su je poznavali, pa je car rešio da od tog venčanja napravi veliku šalu. Stoga je odredio da se venčanje održi u palati, i poslao je pozivnice svim istaknutim velikašima i državnim zvaničnicima, sa suprugama, i svim velikim dvorskim damama, izdajući im naređenja da se pojave obučeni u stilu koji je preovladavao na ruskom dvoru sto ili dvesta godina ranije. Sa izuzetkom nekih vidova oblačenja koji su rašireni u naše vreme, ne može se zamisliti ništa nezgrapnije, nepodesnije i besmislenije od mode koja se tom prilikom vratila u život. Između ostalog, dame su nosile neku vrstu haljine čiji su rukavi bili, kako je ostalo zabeleženo, tri ili četiri metra dugački. Ti rukavi bili su vrlo debeli, i obmotani oko ruke kao neka vrsta nabrekline, pošto je bio običaj da rukavi budu onoliko dugi koliko se moglo namotati između ramena i ručnog zgloba. Takođe, uobičajeni pozdrav između dama i gospode pri susretu u društvu obavljan je uz pomoć tih rukava. Kada bi joj gospodin prišao, dama bi mu naglim i veštım pokretom ruke dobacila kraj svog rukava. Pošto su bili veoma dugački, rukavi su se na taj način mogli baciti preko pola prostorije. Gospodin bi uzeo kraj rukava, koji je, treba da pretpostavimo, predstavljao ruku dame, pa bi ga, nakon što bi ga sa poštovanjem poljubio, ostavio, i zatim bi ga dama ponovo obmotala oko ruke. Ovo bi bilo i suviše besmisleno da se u to poveruje samo kada bi bilo ičega što bi moglo da bude previše besmisleno da bi se u to poverovalo kada se radi o modi.

Mnoštvo običaja i navika, isto kao i modnih stilova, koji su preovladavali u društvenom životu toga doba bilo je nepodesno i apsurdno. Car nije oklevao da ih menja i reformiše na najdespotskiji i najbespogovorniji način. Na primer, visoko plemstvo, ili boljari, kako su se zvali, imalo je običaj da se po gradu ili njegovoj okolini kreće u velikom sjaju, uvek praćeno dugom povorkom svojih slugu i kmetova. I tako, kako su njihovi pratioci uglavnom išli peške, plemići su u kočijama ili, zimi, u saonicama, morali da idu vrlo polagano kako bi pratnja mogla da drži korak sa njima. Tako su ulice bile pune tih monotonih povorki, koje su lagano išle svojim putem, ponekad kroz sneg a ponekad kroz kišu, a ljudi su bili gologlavi, jer nisu smeli da nose kape u prisustvu svojih gospodara, pa su tako bili izloženi surovosti jedne gotovo arktičke klime. A stvar je dodatno pogoršavalo to što plemići nisu imali naviku da se kreću čak ni onom brzinom kojom su njihovi pratioci lako mogli da pešače. Smatrali su da je dostojanstvenije i uzvišenije kretati se polako. Tako, što je aristokratskiji bio velikaš po duhu, i što je veća bila njegova želja da ispolji svoju veličinu na ulici, to se sporije i kretao. Da nije bilo barjaka i velikaškog znamenja, kao i veselih i drečećih boja u koje su mnogi od slugu bili obučeni, te povorke bi nalikovale na kakve posebno svećane sprovode.

Car je odlučio da sve to promeni. Prvo je dao lični primer brzog kretanja ulicama. Kada je izlazio u kočiji ili saonicama, pratilo ga je tek nekoliko ljudi, i oni su bili obučeni u uredne uniforme i jahali su dobre konje, a njegov kočijaš je imao naređenje da tera konje brzim korakom. Boljari su se sporo povodili za tim primerom, ali im je car umnogome pripomogao da se usaglase sa željenom reformom donoseći uredbe kojima se ograničavao broj dokonih pratilaca

koje su smeli da drže oko sebe, i onda, ako se ne bi sami odrekli prekobrojnih, oni su im po njegovoj naredbi oduzimani i slati u vojsku.

Pobuda koja je cara navodila da uvodi sva ta poboljšanja i reforme bila je njegova želja da sopstvenu vlast kao suverena zemlje učini kompaktnijom i efikasnijom, a ne neka stvarna ili iskrena zainteresovanost za dobrobit i sreću naroda. Ipak, na kraju su inovacije koje je na taj način uveo dovele do odličnih rezultata. One su predstavljale početak niza promena koje su toliko razvile snagu i unapredile civilizaciju zemlje da je za vladavine nekoliko narednih vladara Rusija ušla u društvo najnaprednijih evropskih zemalja. Progres koji su ove promene pokrenule traje i dan-danas, i nastaviće se, moguće je, i u predstojećim vekovima.

BITKA KOD NARVE

Čitalac će se možda prisjetiti toga koliko je Petar izražen i dugotrajno žudeo za time da proširi svoju zemlju na zapad, kako bi pod svoju kontrolu stavio neku baltičku morską luku, jer su u vreme kada je on stupio na presto istočne obale Baltičkog mora pripadale Poljskoj i Švedskoj, dok su Rusi u svojim pomorskim dejstvima u velikoj meri bili ograničeni na vode Crnog mora i Kaspijskog jezera, i na reke koje su se u njih ulivale. Takođe ćete se prisjetiti da je kada je, na početku svoje velike turneje, došao u grad Rigu, koji se nalazi u vrhu Riškog zaliva, nekoj vrsti ogranka Baltičkog mora, on bio veoma uvređen odbijanjem guvernera ovoga grada, koji je delovao po naređenjima švedskog kralja, da mu odobri da razgleda tamošnja utvrđenja. Tada je doneo odluku da će Riga i čitava pokrajina čija je ona bila prestonica jednoga dana pripasti njemu. Godinu dana nakon što se vratio sa svojih putovanja, to jest, godine 1699, kada je u njegovoj zemlji ponovo uspostavljen mir po suzbijanju pobune, on je zaključio da je došao čas da svoju odluku sprovede u delo.

Iz tog razloga je, ne želeći da se istovremeno upušta u dva rata, pokrenuo niz pregovora za sklapanje dugotrajnog mira sa Turcima. Kada je ispunio taj cilj, sklopio je savez²⁰ sa poljskim i danskim kraljevstvom da zarate protiv Šveđana. Njegovi planovi bili su tako precizni da je Šveđanima objavljen rat odmah narednog dana nakon što je sklopljen mir sa Turcima.²¹

Švedski kralj je u to vreme bio Karlo XII. On je bio tek dečak, pošto mu je tada bilo svega osamnaest godina, i samo što je bio stupio na presto. Međutim, bio je vladar od izvanrednog talenta i energije, i u svojim budućim ratovanjima protiv Petra i njegovih saveznika istakao se toliko da je stekao veliku slavu, pa je naposljetku zauzeo svoje mesto među najznamenitijim vojnim junacima u istoriji.

Prva ratna operacija bila je opsada grada Narve. Narva je bila luka na Baltiku, a njen položaj, kao i položaj ostalih mesta koja se spominju u ovom poglavlju, može se videti na priloženoj mapi, koja prikazuje opšte obrise tadašnje rusko-švedske granice.

Kao što se vidi na mapi, Narva se nalazi na obali mora, blizu granice, mnogo bliže nego Riga. Petar je očekivao da će osvajanjem ovoga grada dobiti izlaz na more, te da će moći da gradi brodove koji će mu biti od koristi u njegovim docnijim operacijama. Takođe je računao sa time da će mu, kada Narva bude u njegovim rukama, biti otvoren put ka Rigi. U stvari, u istom trenutku kada je on otpočinjao opsadu Narve, njegov saveznik, poljski kralj, napredovao je iz svoje zemlje ka Rigi, i sada je bio spreman da napadne ovaj grad u isto vreme dok je car opsedao Narvu.

U međuvremenu su vesti o ovim pokretima preko kurira stigle do švedskog kralja, kog je prilično ozlojedilo ponašanje Petra, koji je iznenada zaratio protiv njega i napao njegove teritorije. Jedini uzrok spora koji je Petar mogao da navede protiv kralja bio je neučtiv odnos prema njemu guvernera Rige, kada je ovaj odbio da mu dozvoli da razgleda utvrđenja dok je na svojoj turneji prolazio kroz ovaj grad. Istina, Petar se žalio na ovu, kako ju je nazvao, uvredu, i bio je poslao punomoćnike u Švedsku da zatraže satisfakciju. Bila su mu ponuđena izvesna objašnjenja, mada se Petar izjasnio da nije zadovoljan njima. Ipak, ti pregovori još nisu bili obustavljeni, i švedske vlasti nisu imale ni predstavu o tome da će ovi nesporazumi dovesti do rata. Zapravo, opunomoćnici su se i dalje nalazili na švedskom dvoru, nastavljajući sa pregovorima, kada su iznenada stigle vesti da je Petar najednom presekao ovo pitanje tako što je objavio rat i napao švedsku teritoriju. Kralj je odmah sakupio veliku vojsku za koju je obezbedio flotu od dvesta transportnih brodova da je preveze do poprišta zbivanja. Te pripreme su veoma žurno obavljene i flota je otplovila za Rigu.

20 Zapravo, prvo je, 1699. godine, formiran tzv. Severni savez (osim Rusije, Danske i Poljske, u njemu je bila i Saksonija), dok je mir sa Turcima sklopljen naredne godine. (prim. prev.)

21 Rusija je objavila rat Švedskoj 19. avgusta 1700. Veliki severni rat otpočeo je pre toga, pošto ruski saveznici nisu čekali na završetak rusko-turskih pregovora, tako da se Danska povukla iz rata još 8. avgusta, posle švedskog bombardovanja Kopenhaga, dakle i pre nego što je Rusija ušla u njega. (prim. prev.)

Takođe, vesti o ovom ratu izazvale su veliko nezadovoljstvo među zapadnoevropskim vladama. Naročito su, zbog smetnji i prekida koje će rat doneti njihovoj trgovini na Baltiku, bile nezadovoljne holandske vlasti. Odlučili su da caru odmah ulože prigovor protiv politike koju je vodio, a da im se pridruži u ovom prigovoru nagovorili su kralja Vilijama, engleskog vladara. Takođe su, u isto vreme, poslali izaslanika poljskom kralju, apelujući svim sredstvima na njega da odloži svoj nameravani napad na Rigu, kako bi se najpre učinio pokušaj da se spor izgladi mirnim putem. Riga je bila jako važna trgovačka luka, i u njoj se nalazilo mnoštvo bogatih holandskih trgovaca, čije je interese holandska vlada imala veliku želju da zaštiti.

Švedski kralj je sa svojom flotom stigao u Rigu otprilike u isto vreme kada je protest holandske vlade stigao do poljskog kralja, koji se kretao ka njoj da je napadne. Shvativši da, sada kada je tako velika vojska došla da pritekne u pomoć Rigi i da je ojača, nema prevelike nade za uspeh njegovih dejstava protiv ovoga grada, Avgust, kako se zvao poljski kralj, doneo je odluku da nuždu prikaže kao vrlinu, te je povukao svoju vojsku a holandskoj vladi je poslao poruku kako je to učinio shodno njihovim željama.

Švedskom kralju sada, podrazumeva se, nije bilo preostalo da učini ništa drugo nego da iz Rige požuri ka Narvi kako bi napao carevu vojsku.

Međutim, ovom vojskom nije zapovedao lično car. U skladu sa onim što se čini da je bio njegov omiljeni plan u svim njegovim velikim poduhvatima, on nije bio na čelu ovog vojnog pohoda, već je, postavivši drugog čoveka, jednog iskusnog i veštog generala, za odgovornog zapovednika, sam zauzeo podređenu poziciju poručnika. Odista, on se ponosio time što je stupio u svoju vojsku u jednom od najnižih činova i što je napredovao, redovnim putem, kroz sve vojne činove. Čovek koga je Petar postavio za glavnokomandujućeg prilikom opsade Narve bio je jedan nemački oficir po imenu general Kroj²².

General Kroj se u trenutku kada je švedski kralj stigao u Rigu već mnogo nedelja nalazio pred Narvom, ali je malo napredovao u zauzimanju grada. Ovo mesto bilo je snažno utvrđeno, a garnizon, iako relativno slab, branio ga je veoma hrabro. Ruska vojska je bila ulogorena na veoma jakom položaju odmah izvan grada. Čim su vesti o prispeću švedskog kralja stigle do njega, car se vratio u svoju zemlju da ubrza dolazak jedne velike vojske koja je trebalo da im dođe kao pojačanje, dok je, u isto vreme, general Kroj poslao napred svoje jedinice da postave zasede duž puteva i tesnaca kroz koje je kralj Švedske trebalo da prođe na svom putu iz Rige.

Ali sve ove odlične pripreme bile su u potpunosti osujećene silnom energijom i nesvakidašnjom taktičnošću i umešnošću švedskog kralja. Iako je njegova vojska bila mnogo manja od ruske, on je odmah krenuo ka Narvi. Ali, umesto da pođe redovnim putevima, i da tako padne u zasedu koju su mu Rusi bili postavili, on je skrenuo na sporedne i zaobilazne puteve, i tako sasvim izbegao klopke. To je bilo u jeku zime, i putevi kojima je išao, osim što su bili džombasti i zapetljani, bili su još i zakrčeni snegom, i Rusi nisu ni pomišljali na njih, tako da su naposljetku, kada je švedska vojska stigla do njihovih isturenih položaja, bili potpuno iznenađeni. Vojnici sa isturenih položaja počeli su da se povlače, i Šveđani su napredovali dalje, dok su Rusi bežali pred njima i unosili metež u pozadinske položaje. Iznenađenje Rusa, i zbrka koja je iz njega usledila, bilo je veoma pojačano vremenskim uslovima, jer je u to vreme besnela snežna oluja, pa ih je sneg, koji im je duvao u lice, sprečavao da sagledaju brojno stanje neprijatelja koji ih je iznenada napao ili da preduzmu bilo kakve delotvorne mere da ponovo srede svoje redove kada su već jednom poremećeni.

Kada su naposljetku Šveđani, nakon što su na taj način potisnuli isturene položaje, stigli do samog ruskog tabora, bez oklevanja su navalili na njega. Tabor je bio okružen bedemom i dvostrukim šancem, ali su osokoljeni švedski vojnici savladali te prepreke, probijajući sebi put bajonetima i rušeći sve pred sobom. Rusi su bili do nogu potučeni i naterani u bekstvo.

Prilikom bezglavog bekstva poput ovog, pobednička vojska, pomamljena od besa i svih ostalih groznih uzbuđenja bitke, besomučno navaljuje na svoje razbežane i pale neprijatelje i

22 Karlo Jevgenije de Kroj (1651-1703) — feldmaršal i vojvoda iz internacionalne plemićke kuće Kroj. U Petrovu službu stupio 1697. kao glavnokomandujući njegovih snaga u Livoniji. Umro u Talinu, kao švedski ratni zarobljenik. (prim. prev.)

ubija ih bajonetima u ogromnom broju pre nego što njeni oficiri stignu da je zaustave. Dabome, oficiri i ne žele da je zaustave sve dok ne budu sigurni da je neprijatelj tako potpuno nadvladan da je njegovo ponovno sabiranje sasvim nemoguće. U ovom slučaju je dvadeset hiljada Rusa ostalo da leži mrtvo na bojnom polju. Sa druge strane, švedski gubici su iznosili svega dve do tri hiljade.

Osim poginulih, veliki broj vojnika pao je u zarobljeništvo. Među zarobljenicima su bili i general Kroj i svi ostali glavni generali. Vrlo je verovatno da bi, samo da u tom trenutku nije bio odsutan iz vojske, i sam Petar bio uhvaćen.²³

Broj zarobljenika bio je tako veliki da Šveđani nisu bili u stanju da ih sve zadrže, zbog troškova njihove prehrane i problema sa njenim organizovanjem, kao i zbog istih poteškoća sa njihovim utopljanjem u to doba godine. Stoga su odlučili da zadrže samo oficire, a da obične vojnike pošalju kući. Pritom su, osim što su ruske vojnike razoružali, primenili i jedno vrlo neobično sredstvo da ih učine bespomoćnim i nesposobnim da im pri svom povratku pričine bilo kakvu štetu. Isekli su im odeću na takav način da su ovi mogli da se održe da ne padnu samo ukoliko su se obema rukama pridržavali jedni za druge, a vreme je bilo tako hladno — tlo je, štaviše, bilo prekriveno snegom — da su ljudi mogli da se spasu da ne umru samo tako što su svoju odeću rukama držali oko sebe.

U ovom sažaljenja dostojnom stanju zarobljenike je, poput stada ovaca, povela mala grupa švedskih vojnika delom puta, nekih pet-šest kilometara, koji je vodio ka Rusiji, a zatim su ostavljeni da se sami snađu za ostatak puta.

Kada je čuo vesti o ovoj strašnoj propasti, car, reklo bi se, nije bio mnogo uznemiren zbog nje. Rekao je kako je očekivao da će ih Šveđani u početku pobeđivati. „Pobedili su nas jednom“, rekao je on, „i možda će nas pobediti ponovo, ali će nas s vremenom naučiti kako da mi pobeđujemo njih.“

Smesta je počeo da sprovodi najefikasnije i najenergičnije mere za opremanje nove vojske.²⁴ Počeo je da prikuplja regrute u svim delovima carstva. Pozvao je u svoju vojsku mnogo novih stranih oficira, a za potrebe artiljerije, nakon što je iscrpeo sva ostala sredstva koja su mu bila na raspolaganju, naredio je da se sa mnogih crkava i manastira skinu velika zvana i da se od njih izliju topovi.

23 Bitka kod Narve odigrala se 20. novembra, a Petar je otišao iz vojske dva dana pre toga. (prim. prev.)

24 Petru je umnogome olakšalo posao to što je Karlo XII kao svog glavnog protivnika video poljskog kralja Avgusta, inicijatora formiranja Severnog saveza, tako da su Šveđani posle bitke kod Narve ostavili Ruse na miru i okrenuli se sukobu sa poljsko-litvanskom državnom zajednicom. (prim. prev.)

IZGRADNJA SANKT PETERBURGA

Sukob između cara Petra i Karla XII zbog prevlasti nad istočnim obalama Baltičkog mora, čiji smo početak opisali u prethodnom poglavlju, potrajao je više godina. Isprva su Rusi posvuda trpeli poraze od Šveđana, ali ih je naposljetku, baš kao što je Petar predvideo, švedski kralj naučio kako da oni poraze njega.

Zapovednici švedske vojske su bili veoma dovitljivi za lukavstva, a isto tako smeli i energični u akciji, i često su svojom dosetljivošću i hrabrošću sticali prednost nad svojim neprijateljem. Jedan primer za ovo dat je kada smo opisali ono što su smislili da onesposobe svoje neprijatelje na njihovom povratku kući posle bitke kod Narve, kada su im isekli odeću na takav način da ih prisile da im, dok su se kretali putevima, obe ruke budu upotrebljene da se pridržavaju jedni za druge. Drugom prilikom, kada su morali da pređu jednu reku nasuprot ruskih trupa koje su bile postavljene na drugoj strani, izmislili su naročitu vrstu čamca koja im je bila od velike koristi i koja im je omogućila da se bezbedno prebace preko. Ovi čamci imali su ravno dno i bili su četvrtasti, a prednji kraj im je bio zaštićen nekom vrstom zaklona, sačinjenog od dasaka i vrlo visokog. Taj zaklon je bio šarkama pričvršćen za krajnji deo, tako da se mogao podizati i spuštati. Naravno, on je pri prelasku reke bio podignut, i služio je da ljude u čamcu zaštititi od neprijateljskih kuršuma. Ali kad bi čamac stigao do druge obale, zaklon je pušten, pa je tada predstavljao platformu ili most preko koga su vojnici mogli da pohrle na obalu.

U isto vreme, dok su pripremali ove čamce i smeštali ljude u njih, Šveđani su, primetivši da vetar duva sa njihove strane reke prema suprotnoj, na svojoj obali zapalili velike vatre i pokrili ih vlažnom slamom, kako bi se stvorio veliki dim. Vetar je nosio dim na drugu stranu reke, gde je vazduh bio toliko ispunjen njime da Rusi nisu mogli da vide šta se dešava.

Otprilike godinu dana nakon što je izbio rat sreća je, u određenoj meri, počela da se okreće u korist Rusa. Negde u to vreme Petar je stekao vlast nad priličnim delom baltičke obale, i, čim je to učinio, kod njega se rodila ideja da tu položi temelje jednog novog grada, sa namerom da od njega načini pomorsku i trgovačku prestonicu svog carstva. Ovaj plan je sa najvećim mogućim uspehom sproveden u delo izgradnjom velikoga grada Sankt Peterburga. Osnivanje ovoga grada bilo je jedna od najvažnijih stvari koja se dogodila tokom Petrove vladavine. U stvari, to je verovatno bilo nešto daleko najznačajnije što je on uradio, i sasvim je moguće da Petar svoju veliku slavu duguje ovom nezaboravnom poduhvatu više nego bilo čemu drugom što je postigao.

Položaj Sankt Peterburga može se videti na mapi iz prethodnog poglavlja. Na maloj udaljenosti od obale nalazi se jedno veliko jezero, Ladoga. Iz Ladoge izvire jedna mala reka po imenu Neva. Jezero Ladogu vodom snabdevaju mnoge reke koje se u njega ulivaju sa gorja koje se nalazi severno i istočno od njega, a preko Neve se suvišak ovih voda odliva u more.

Okolnosti pod kojima je careva pažnja skrenuta na prednosti ove lokacije bile su sledeće. Tokom ratovanja protiv Šveđana godine 1702, on se zadesio na obali Neve, nešto uzvodno od njenog ušća. Krenuo je nizvodno rekam i primetio da je prilično široka i dovoljno duboka za brodove. Kada je stigao do ušća video je da se tu, na određenoj udaljenosti od obale, nalazi jedno ostrvo koje bi se lako moglo utvrditi, i koje bi, kada se utvrdi, moglo u potpunosti da zaštiti ulaz u reku. Poveo je sa sobom četu naoružanih ljudi i čamcima se prebacio sa njima na ostrvo, sa namerom da ga поближе razgleda. Ime ovog ostrva tada je bilo gotovo sasvim nepoznato, ali je ono danas slavno širom sveta kao mesto gde se nalazi čuvena i neosvojiva tvrđava Kronštad.

U trenutku kada je Petar otišao da razgleda ostrvo na pučini se nalazio jedan švedski brod, koji se približio ostrvu i počeo da puca po njemu čim su mornari koji su se na njemu nalazili videli da su se ruski vojnici iskrcali tamo. Ovo bombardovanje je oteralo Ruse sa obala, ali umesto da se povuku sa ostrva, oni su se sakrili iza nekog stenja. Šveđani su poverovali da su Rusi otišli na drugu stranu ostrva, gde su se ponovo ukrcali u svoje čamce i vratili se na kopno. Iz tog razloga su odlučili da se i sami iskrcaju da razgledaju ostrvo, ne bi li ustanovili šta su to Rusi tu radili.

Stoga su spustili svoje čamce u more, pa se veliki deo Šveđana ukrcao na njih i odveslao na ostrvo. Čim su se iskrcali Rusi su krenuli u juriš na njih iz svoje zasede, pa su ih, posle oštre

borbe, oterali nazad u čamce. Nekoliko ljudi je poginulo, ali su ostali uspeli da se vrate na brod, koji je ubrzo nakon toga podigao sidro i otplovio na otvoreno more.

Petar je sada mogao slobodno, do mile volje, da razgleda ostrvo, ušće reke i sve okolne obale. Ustanovio je da je položaj ovog mesta sasvim prilagođen potrebama jedne morske luke. Ostrvo je moglo da posluži za odbranu ušća reke, ali je voda oko njega bila dovoljno duboka za pristup brodova. Takođe, voda u reci je bila duboka, a strujanja blaga. Istina je da je na mnogim mestima zemlja duž obala reke bila niska i močvarna, ali se taj problem mogao otkloniti pobijanjem šipova za temelje zgrada, što je u tako velikoj meri činjeno u Holandiji.

Kada je Petar otišao da obiđe ovo područje tu nije bilo nikakvoga grada, već svega nekoliko ribarskih koliba blizu isteka reke, a bile su tu i ruševine jedne stare tvrđave nekoliko kilometara uzvodno. Petar je veoma pomno ispitao čitav predeo, i došao do definitivnog zaključka da tu treba podići jedan veliki grad.

Tokom zime je doradivao svoje planove, a narednog proleća je počeo sa njihovim sprovođenjem. Prva zgrada koja je bila podignuta bila je jedna niska jednospratna građevina, sačinjena od drveta, koja je trebalo da posluži kao neka vrsta kancelarije i skloništa za njega dok je nadzirao početak radova koje je zamislio. Ova zgrada je nakon toga dugo čuvana sa velikom pažnjom, kao dragocena relikvija i uspomena na osnivanje grada.

Car je poslao naređenja gubernatorima različitih provincija svoga carstva tražeći od svakog od njih da mu pošalje određenu kvotu zanatlija i radnika koji će pripomoći u izgradnji grada. Njima nije bilo teško da to učine, jer u to doba radnička klasa jedva da je bila u malo boljem položaju od robova, tako da su oni gotovo sasvim stajali na raspolaganju svojih gospodara velikaša. Na isti način je poslao svoje agente u sve najvažnije gradove zapadne Evrope, sa nalogima da tamo objave oglase da traže stolare, zidare, inženjere i ljude svih zanata koji bi mogli biti od koristi pri izgradnji jednoga grada. Ovim ljudima su bile obećane dobre zarade i dobar tretman, kao i to da će imati slobodu da se kad god požele vrate svojim domovima.

Takođe, agenti su u isto vreme pozivali trgovce iz zemalja u kojima su boravili da u novu luku šalju brodove natovarene hranom za ljude koji će se tamo okupiti, oruđem za rad i drugom robom pogodnom da zadovolji potrebe takve jedne zajednice. Trgovcima su bile obećane dobre cene za njihovu robu i puna sloboda da po volji dolaze i odlaze.

Car je isto tako poslao naređenja mnoštvu najistaknutijih boljara i plemića, tražeći od njih da dođu i izgrade sebi kuće u novom gradu. Sa sobom je trebalo da dovedu dovoljan broj slugu i kmetova da se obave svi neophodni grubi radovi, i da ponesu dovoljno novca da se plate strani majstori za kvalifikovani rad. Nisu svi boljari bili srećni zbog ovih poziva. Oni su u Moskvi već posedovali kuće okružene vrtovima i parkovima. Mesto za novi grad bilo je jako daleko na severu, u hladnoj i negostoljubljivoj klimi, i oni su vrlo dobro znali da, čak i ako Petar na kraju uspe da utemelji svoj novi grad, mora proći nekoliko godina pre nego što oni tamo budu mogli ugodno da žive. Ipak, nisu se usudili da ne poslušaju carev poziv.

Kao posledica svih ovih priprema i mera, tokom narednog proleća i leta na mestu novoga grada okupio se ogroman broj ljudi. Ovaj broj je dodatno narastao dolaskom stanovništva mnogih priobalnih gradova i sela koje su Šveđani tokom rata poharali ili razorili. Odmah se počelo sa radovima ogromnih razmera, i u njihovo obavljanje su tokom leta ulagani veliki naponi. Prva stvar za koju se trebalo pobrinuti bila je, naravno, izgradnja tvrđave koja će braniti grad. Takođe je trebalo podići pristaništa i molove, kako bi lađe za dovoz zaliha i namirnica mogle da isporučuju svoju robu. Zemljište je bilo premereno, ulice trasirane, parcele za gradnju dodeljene trgovcima za skladišta i radnje a boljarima za palate i vrtove. Boljari su otpočeli sa gradnjom svojih kuća, dok je car svojeručno položio temelje carske palate.

Ali uprkos svim merama koje je Petar bio preduzeo kako bi osigurao snabdevanje svime što je potrebno za takav jedan poduhvat i kako bi regulisao posao sistematskim planovima i rešenjima, odvijanje radova je u prvo vreme bilo praćeno velikim metežom i zbrkom, a i priličnim ličnim patnjama. Dugo nije bilo nikakvog odgovarajućeg skloništa za radnike. Ljudi su pristizali u ovo područje mnogo brže nego što su barake za njih mogle da budu podizane, tako da su bili prisiljeni da spavaju na močvarnom tlu bez ikakve zaštite od vremenskih prilika. Takođe

je vladala velika oskudica u oruđu i alatima koje je posao zahtevao, u oruđu za obaranje i prevoz stabala, kao i za iskopavanje i nasipanje, tamo gde je bilo potrebno da se izmeni oblik tla. Na primer, pri gradnji utvrđenja, koja su, za prvu priliku, bila sačinjena od zemlje, bilo je neophodno da se kopaju duboke jame i da se podižu veliki nasipi. Istovetan posao, u velikom obimu, bilo je neophodno obaviti i na zemljištu gde je trebalo da bude podignut grad pre nego što je moglo da se otpočne sa gradnjom zgrada. Duž ivice reke trebalo je da budu podignuti nasipi kako bi se kopno zaštitilo od poplava koje su mu pretile kada reka nabuja od kiša. Trebalo je napraviti puteve, raskršćiti šume i obaviti niz sličnih poslova. A opet, kako bi se na poslovima poput ovih uposlilo veliko mnoštvo radnika koji su se tu iskupili bio je potreban ogroman broj alatki, poput pijuka, ašova, lopata i ručnih kolica, ali je njihov broj bio tako ograničen da su ljudi veliki deo zemlje koji je bio potreban za izgradnju brana i nasipa donosili u svojim pregačama, u haljinama svoje odeće ili u vrećama napravljenim od starih prostirača ili od bilo koje druge tkanine koja je mogla da posluži u tu svrhu. Posao je morao da se odvija brzo i bez ikakvog odlaganja, uprkos svim ovim nepovoljnim okolnostima, jer su Šveđani i dalje bili blizu obale sa svojim brodovima, i niko nije znao koliko im treba da priđu i otvore topovsku paljbu na mesto ili čak da se iskrcaju i napadnu radnike usred njihovog posla.

Ono što je u velikoj meri povećalo poteškoće koje su pratile izgradnju ovoga grada bile su česte nestašice hrane. Broj ljudi koje je trebalo prehraniti bio je neizmerno velik, jer, kao posledica veoma efikasnih mera koje je car bio preduzeo da okupi ljude sa svih strana svoje zemlje, tu tokom leta nije bilo manje od trista hiljada ljudi. A kako tada nikakvi kopneni putevi nisu vodili dotle, snabdevanje je nužno moralo da se odvija vodenim putem. Ali prilaz sa baltičke strane je bio gotovo sasvim odsečen od strane Šveđana, koji su tada imali punu prevlast na moru. Brodovi su, međutim, mogli da dođu i iz unutrašnjosti zemlje preko jezera Ladoge, ali kad bi nekoliko dana ili duže vetar duvao sa zapada, ti brodovi bili bi zaustavljeni, i onda bi ponekad dolazilo do nestašice hrane, pa su ljudi trpeli velike muke. Kako bi se što je moguće više zaštitili od opasnosti da u trenucima kada je svako snabdevanje bilo prekinuto dođe do totalne oskudice, ljudi su i pre toga stavljeni na režim slabije ishrane. Istina, car je neprestano slao zahteve da se šalje još hrane, ali je, na kraju krajeva, broj ljudi rastao većom brzinom nego sredstva za njihovu prehranu. Posledica je bila ta da su se mnogi od njih porazboljevali i umrli. Oskudica hrane, udružena sa uticajem umora i izloženosti teškoćama polugladni ljudi koji po čitav dan rade u blatu i po kiši, i koji noću spavaju pod vedrim nebom donela je groznice i dizenteriju, kao i druge slične bolesti koje uvek preovladavaju u logorima i među velikim grupama ljudi izloženih uticajima poput ovih. Ostalo je zabeleženo da je za godinu dana ne manje od sto hiljada ljudi stradalo od ovih uzroka u Sankt Peterburgu.

Nema sumnje da je Petar žalio zbog ovih gubitaka, jer su oni ometali odvijanje posla, ali je, na kraju krajeva, to bio gubitak koji je lako mogao biti nadomešten stalnim slanjem zahteva u provincije za novu radnu snagu. Oni koje su plemići i gubernatori odabirali među kmetovima nisu imali nikakvog izbora i morali su da se povinuju. I na taj način je održavan broj radnika, uprkos zastrašujućoj smrtnosti koja je neprestano pretela da ga smanji.

Da je Petar bio voljan da pokaže malo strpljenja i umerenosti pri sprovođenju svojih planova, vrlo je verovatno da bi većina ovih patnji bila izbegnuta. Da je prve godine poslao mali broj ljudi na gradilište novoga grada i da ih je uposlao na izgradnju puteva, podižući ambare i završavajući druge pripremne poslove, te da je u međuvremenu dao da se kupe i nagomilaju zalihe hrane, kao i dovoljne količine potrebnog alata i oruđa, kako bi naredne godine sve bilo spremno za korisno upošljavanje velikog broja ljudi, moguće je da bi sve prošlo kako treba. Ali strpljenje i umerenost nikada nisu bili osobine Petrovog karaktera. Ono što bi zamislio i odlučio moralo je smesta da se uradi, ma po koju cenu. A reklo bi se da je cena ljudskog života po njegovom mišljenju bila manja nego neka druga. On je bez razmišljanja terao po svome, ne uzimajući u obzir patnje koje je njegova žustrina prouzrokovala, i tako je himna koja je obeležila rađanje novoga grada bila komponovana od jecaja stotine hiljada ljudi koji su umirali u agoniji od gladi, bede i očaja.

Petar je svojim očima gledao ovu patnju, jer je veći deo vremena proveo na licu mesta, neprestano nadgledajući i požurujući radove. Zapravo, priča kaže da je pri planiranju utvrđenja i pri trasiranju ulica grada preuzeo na sebe ulogu glavnog projektanta. Mnoge planove nacrtao je vlastitom rukom; jer, treba znati da je, između ostalih znanja koja je stekao u ranom dobu svog života, Petar bio i prilično dobar praktični crtač.

Kada je bila donesena odluka o opštem planu grada, i kada su određena mesta za carske palate i parkove, za raznorazne javne zgrade za kojima bi se mogla ukazati potreba, kao i za otvorene trgove, pristaništa, tržnice i tome slično, mnoštvo ulica je stavljeno na slobodno raspolaganje svakome ko bi odabrao da u njima sagradi kuću. Veliki broj majstora i zanatlija koji su bili privučeni na mesto događanja carevim ponudama iskoristio je priliku da sebi obezbedi domove, pa su odmah počeli da grade kuće. Mnoštvo zgrada koje su tako sagrađene bile su puke udžerice ili daščare sačinjene od prostih materijala do kojih je bilo najlakše doći i veoma žurno podignute. Bilo je dovoljno da stan pruža sklonište od kiše i to je bilo sve što se od njih tražilo kako bi se ispunili uslovi pod kojima je zemlja dodeljena svome vlasniku. Međutim, broj ovakvih građevina bio je ogroman. Za godinu dana podignuto ih je trideset hiljada. Nema nijednog drugog slučaja u istoriji sveta da je jedan tako veliki grad niknuo tako velikom brzinom poput ovog.

Dok je Petar bio zauzet osnivanjem svog novog grada, švedski kralj je u Poljskoj vodio rat protiv združenih snaga Rusije i Poljske, koje su bile zemlje saveznice i zajednički nastupale. Kada je do njega stigla vest o radovima kojima se Petar baktao na obali Neve, on je rekao: „Pa to je sjajno. On može koliko god hoće da se zanima izgradnjom svoga grada tamo, ali ću ja uskoro, čim budem malo dokon, otići i oduzeti mu ga. A onda, ukoliko mi se grad sviđa, zadržaću ga, a ako ne, spaliću ga do temelja.“

Međutim, Petar je bio rešen da, ukoliko su bilo kakve mere predostrožnosti sa njegove strane to mogle da spreče, kralja Švedske onemogućiti da po volji zauzima njegov grad, ili čak da ometa njegovu izgradnju. Po njegovom naređenju, tokom leta je, na različitim tačkama blizu isteka reke i na obalama mora, podignut veliki broj reduta i baterija.

Na ušću reke bilo je jedno ostrvo koje se nalazilo na pogodnoj poziciji da štiti ulaz. Ostrvo je bilo nekoliko kilometara udaljeno od mesta gde je trebalo da se podigne grad, i ono je zauzimalo sredinu zaliva koji je vodio ka njemu. Na taj način je voda bila sa obe njegove strane, ali je samo na jednoj bila dovoljno duboka da mogu da prođu bojni brodovi. Petar je sad doneo odluku da na obalama ovog ostrva sagradi jedno veliko i jako utvrđenje, postavljajući ga na takvom položaju da su topovi mogli da tuku po kanalu koji je vodio u zaliv. Ovo je isplanirao u kasnu jesen, tako da je zima stigla pre nego što je uspeo da otpočne sa radovima. Međutim, to vreme otpočinjanja radova predstavljalo je suštinu njegovog plana, pošto je smatrao da je led tokom zime mogao veoma da mu pomogne pri postavljanju neophodnih temelja, jer nije bilo predviđeno da utvrđenje stoji na čvrstom tlu, već na jednom peščanom sprudu koji je štrčao iz kopna na onoj strani koja je bila okrenuta ka za plovidbu pogodnom kanalu. Utvrđenje je od kopna trebalo da bude udaljeno otprilike puškomet, gde mu se, budući da je sa svih strana bilo okruženo plitkom vodom, ne bi moglo prići ni kopnom niti morem.

Petar je temelje ovog utvrđenja položio na ledu, tako što je od greda i dasaka sagradio kolosalne sanduke koje je napunio kamenjem. Kada se led u proleće istopio ove konstrukcije su potonule u pesak i formirale stabilan i čvrst temelj na kom je on kasnije mogao da sagradi šta je hteo. To je bio začetak famozne tvrđave Kronštat, koja je kasnije tako dobro ispunila svoju svrhu da je u vreme rata držala moćne evropske mornarice podalje od grada i sprečavala ih da stignu u grad.

Osim ovog velikog utvrđenja, Petar je na različitim delovima ostrva podigao nekoliko odvojenih baterija, kako bi sprečio svaku mogućnost da neprijateljski čamci pridu kopnu.

Švedskog kralja su naposljetku počeli da uznemiravaju izveštaji o Petrovim delatnostima, pa je odlučio da ga na licu mesta napadne i razruši njegove radove pre nego što ovaj dodatno odmakne sa njima. Stoga je naredio admiralu svoje flote da okupi brodove, da otplovi u Finski zaliv i da tamo napadne i uništi naselje koje je Petar pravio.

Admiral je pokušao da to učini, ali je ustanovio da je prekasno. Radovi su bili predaleko odmakli i grad je postao prejak za njega. Dana 4. jula 1704. ruski izviđači, koji su osmatrali obale zaliva, primetili su da se švedski brodovi približavaju. Flota se sastojala od dvadeset dva ratna broda i mnogo drugih lađa. Osim tvrđava i baterija, Rusi su imali i izvestan broj vlastitih brodova ukotvljenih u obližnjim vodama, i kad se flota primakla sa obe strane je otvorena strahovita topovska paljba, a švedski brodovi borili su se protiv ruskih brodova i baterija. Kada se švedska flota približila kopnu onoliko koliko joj je dubina vode to dozvoljavala, Švedani su sa paluba svojih lađa spustili u vodu veliki broj čamaca sa ravnim dnom, koje su u tu svrhu poneli sa sobom, i napunili ih naoružanim ljudima. Plan im je bio da ove ljude iskrcaju na ostrvo i da tamo bajonetima savladaju ruske baterije.

Ali nisu uspjeli u tome. Rusi su ih dočekali tako žestoko da su, nakon uporne borbe, bili prinuđeni da se povuku. Pokušali su da se vrata u svoje čamce, ali su Rusi krenuli za njima, i tada, pošto su bili okrenuti leđima, više nisu mogli da se brane, pa su mnogi poginuli. Čak ni preživeli nisu uspjeli da pobjegnu. Shvativši da neće moći da stignu do čamaca, priličan broj ih je bacio oružje i predao se u zarobljeništvo, nakon čega su, naravno, zarobljeni i njihovi čamci. Pet čamaca je tako palo u ruke Rusa. Posade ostalih su brzo brzom odveslale nazad do brodova, koji su se zatim povukli, tako da je ovaj pokušaj u potpunosti propao. Admiral je izvestio kralja o neuspjehu svog pohoda, a nedugo zatim je učinjen još jedan sličan pokušaj, ali ni on nije bio ništa bolje sreće od prethodnog.

Tada je zavladao mišljenje da je novi grad sposoban da se brani, i od tog vremena je veoma brzo napredovao u bogatstvu i populaciji. Petar je ohrabrivao inostrane majstore i zanatlije da se nastanjuju u gradu nudeći jednima zemlju, drugima kuće a trećima visoke plate. Plemići su zidali elegantne vile u za njih odvojenim ulicama, a sačinjavani su i planovi za mnoge veoma raskošne javne zgrade pa se onda pristupalo njihovoj izgradnji.

Takođe, krenulo se, i to u velikom obimu, i sa brodogradnjom. Položaj grada bio je veoma povoljan za to, pošto su obale reke pružale odlična mesta za izgradnju brodogradilišta, a neophodna drvena grada mogla je u velikim količinama da se dovozi sa obala jezera Ladoge.

Svega nekoliko godina nakon osnivanja grada, Petar je počeo da osniva u njemu literarne i naučne institucije. Mnoge od tih institucija su u međuvremenu postale vrlo poznate, i danas u velikoj meri doprinose *éclat-u*²⁵ koji okružuje ovaj slavni grad i koji ga čini jednom od najveličanstvenijih i najpoznatijih evropskih prestonica.

25 *Éclat* (fra.) - sjaj, blistavost. (prim. prev.)

MAZEPIN USTANAK

Za to vreme rat sa Šveđanima i dalje je trajao. Pokretani su mnogi ratni pohodi, jer se sukob nastavljao iz godine u godinu. Švedski kralj je stalno iznova pokušavao da razori novi grad Sankt Peterburg, ali bezuspešno. Naprotiv, grad je rastao i razvijao se sve više, a zaklon i zaštita koju su utvrđenja oko njega pružala ušću reke i susednim sidrištima omogućavali su caru da sa takvom brzinom odmiče u gradnji novih brodova, i time u uvećavanju i osnaživanju vlastite flote, da je uskoro postao mnogo jači od švedskog kralja u svim susednim vodama, pa ne samo da je bio u stanju da efikasno odbija neprijatelja već je čak izvršio nekoliko uspešnih prepada na švedsku teritoriju duž pograničnih obala.

Ali, dok je car tako rapidno uvećavao svoju moć na moru, švedski kralj se pokazao snažnijim na kopnu. Velikom brzinom proširio je svoja osvajanja u Poljskoj i u susednim zemljama, te je naposletku, u leto 1708. godine, skovao plan da pređe Dnjeper i ugrozi Moskvu, koja je još bila Petrova prestonica. Stoga je pokrenuo svoju vojsku i stigao do obala reke. Recí je prišao na izvesnom mestu, kao da mu je bila namera da se tu prebaci preko nje. Kako bi mu se suprotstavio, Petar je čitavu svoju vojsku okupio na suprotnoj strani reke. Ali kraljeva demonstracija namere da pređe reku na tom mestu nije bila ništa drugo do maska. Tu je ostavio dovoljan broj ljudi da zavara protivnika, dok je većinu svoje vojske krišom, pod okriljem noći, poveo do mesta otprilike pet kilometara uzvodno odatle, gde mu je pošlo za rukom da sa vojskom pređe reku pre nego što su careve snage stigle da posumnjaju u njegove prave namere. Rusi, koji nisu bili dovoljno snažni da mu se suprotstave na otvorenom polju, bili su prisiljeni da se iz istih stopa povuku, ostavljajući neprijatelja u punoj vlasti nad tim područjem.

Petar se sada našao u nimalo povoljnoj poziciji. Poslao je jednog oficira u tabor švedskog kralja da se raspita za uslove pod kojima bi kralj bio voljan da sa njim sklopi mir. Ali Karlo je bio i suviše ponesen svojim uspehom pri prelasku reke, i stavljanjem sebe u poziciju iz koje je mogao da napreduje, ne nailazeći na bilo kakav novi otpor, do samih kapija prestonice, da bi bio voljan da predloži ikakve uslove. Stoga je odbio da uopšte stupi u pregovore, rekavši samo oholim tonom kako će „mirovne pregovore sa svojim bratom Petrom voditi u Moskvi“.

Kada je, međutim, malo zrelije porazmislio, izgleda da je zaključio da bi za njega bilo razboritije da ne krene odmah na Moskvu, tako da se sa svojom vojskom za neko vreme usmerio na jug, ka Krimu i Crnom moru.

Postojao je jedan skriveni razlog koji je švedskog kralja naveo da pode na jug a koji Petar u prvom trenutku nije razumeo. U tom pravcu leži zemlja Kozaka, a njihov tadašnji poglavica bio je čuveni Mazepa, o kome smo već ponešto rekli u ovoj knjizi, i slučaj je udesio da se on bio posvađao sa carem, pa je stoga pokrenuo tajne pregovore sa kraljem Švedske i bio pristao na to da, ukoliko kralj dođe u njegov kraj zemlje, okrene leđa caru i pređe, sa svim Kozacima koji su bili pod njegovom komandom, na Karlovu stranu.

Uzrok Mazepine svađe sa Petrom bio je ovaj: On je jednog dana bio u poseti kod njegovog veličanstva, i Petar je, za trpezom, počeo da se žali na svojeglav i neobuzdan karakter Kozaka, i predložio je Mazepi da sprovede određene reforme u pogledu organizacije i discipline ovog plemena, sa ciljem da ih stavi pod delotvorniju kontrolu. Verovatno su reforme koje je imao na umu bile u neku ruku slične onima koje je sa tolikim uspehom već bio uveo u vojsci koja je bila pod njegovom neposrednijom komandom.

Mazepa se usprotivio tom predlogu. Kazao je kako pokušaj da se takve mere uvedu nikada ne bi prošao kod Kozaka, kako su ti ljudi po prirodi toliko raspušteni i neukrotivi, i toliko sviknuti na sirov i neregularan način ratovanja koji su oni i njihovi očevi tako dugo praktikovali, da se nikada ne bi mogli podvrgnuti ograničenjima koja nameće regularna vojna disciplina.

Petar, koji nikada nije mogao da podnese ni najmanje protivljenje ili suprotstavljanje bilo kojoj od svojih zamisli ili planova, poprilično se razbesneo na Mazepu zbog primedaba koje je ovaj izneo povodom njegovih predloga, i, kao što je imao običaj u takvim slučajevima, prasnuo je na njega koristeći najgrublji i najpoganiji jezik koji se da zamisliti. Nazvao je Mazepu neprijateljem i izdajicom, i zapretio da će dati da ga živog nabiju na kolac. Svakako da nije zaista

mislio to što je rekao, budući da su njegove reči bile tek prazne pretnje diktirane brutalnom silovitošću njegovoga gneva. Uprkos tome, Mazepa se smrtno uvredio. Iz carevog šatora je izašao mrmljajući sebi u bradu reči u kojima se izražavalo njegovo nezadovoljstvo, i nakanjujući se u potaji na osvetu.

Ubrzo nakon toga Mazepa je stupio u maločas spominjanu vezu sa švedskim kraljem, i na kraju je između njih dvojice postignut sporazum po kom je bilo utanačeno da će kralj doći u južni deo Rusije, gde će, podrazumeva se, Kozaci biti poslani da mu prepreče put, a Mazepa će se tada pobuniti protiv cara, i sa čitavom svojom vojskom preći na švedsku stranu. Na taj način će, smatrali su oni, careva vojska biti neminovno poražena, pa je u tom slučaju švedski kralj trebalo da zadrži za sebe ruske teritorije, a Kozaci da se povuku u vlastita utvrđenja i da od tada nastave da žive kao nezavisno pleme.

Činilo se da je ovaj plan veoma dobro zasnovan, ali na nesreću po one koji su ga skovali, nije mu bilo suđeno da se ostvari. Na prvom mestu, car je otkrio i gotovo u potpunosti osujetio Mazepin naum da sa Kozacima prede neprijatelju i pre nego što je kucnuo čas za njegovo ostvarenje. Petar je posvuda imao svoje agente, preko kojih je dobio informacije o Mazepinim potezima koje su navele cara da posumnja u njegove namere. Međutim, nije rekao ništa, već je svoju vojsku rasporedio tako da mu jedna jedinica u koju je mogao da se pouzda uvek bude blizu Mazepe i Kozaka, i to tako da ih razdvaja od Šveđana. Zapovednicima ovih jedinica skrenuta je pažnja da pomno prate Mazepine pokrete, i da budu spremni da deluju protiv njega u najkraćem mogućem roku, ukoliko prilike to budu zahtevale. Ovakvo stanje stvari prilično je osujećivalo Mazepu u njegovim planovima, ali on nije smeo da iznosi nikakve primedbe, jer su trupe koje su bile stacionirane u njegovoj blizini bile tu postavljene naoko zarad saradnje sa njim protiv neprijatelja.

U međuvremenu je Mazepa, čim je stekao utisak da bi bilo mudro da to učini, oprezno obznanio svoje planove najviđenijim ljudima među Kozacima. Izneo im je argumente kako bi im bilo daleko bolje da povrate svoju pređašnju slobodu nezavisnog plemena, umesto da budu potčinjeni jednom takvom despotu kao što je car. Isto tako je pobrojao razne nedaće koje su pretrpeli pod ruskom vladavinom, i uopšte se trudio da kod svojih slušalaca podstakne što je moguće veći animozitet prema Petrovoj vlasti.

Ustanovio je da se kozačke starešine čine prilično radim da saslušaju ono šta on ima da im kaže i da prihvate njegova stanovišta. Neki od njih su zaista i bili takvi, a ostali su se pretvarali da jesu iz straha da se on ne naljuti na njih. Naposletku je pomislio da je kucnuo čas da preduzme nešto u cilju pripreme opšteg mnjenja za ono što je trebalo da usledi, i u tu svrhu je doneo odluku da caru pošalje zvaničnog glasnika sa pritužbama koje je imao da iznese u ime svojih ljudi. Znajući za ovo izaslanstvo, i razumevajući osnove za pritužbe koje je Mazepa hteo da iznese preko njega, ljudi će, smatrao je on, biti stavljeni u takav položaj da će ih, u slučaju nepovoljnog odgovora, a on nije imao nikakvih nedoumica u pogledu toga da će odgovor biti upravo takav, biti mnogo lakše nagovoriti na pobunu koju je planirao.

Mazepa je stoga sročio svoje pritužbe i odredio svog nećaka za izaslanika koji će otići do glavnog štaba i predati ih caru. Ovaj nećak prezivao se Varnarovski. Istog momenta kada je Varnarovski kročio u njegov tabor, umesto da mu odobri audijenciju i da sasluša ono što je ovaj imao da mu saopšti, Petar je naredio da ga uhapse i odvedu u zatvor, kao da je kriv za neku vrstu veleizdaje zbog toga što je došao da uznemirava vladara sa pritužbama i neprilikama u jednom takvom trenutku, dok je zemlja trpela istinsku invaziju stranog neprijatelja.

Čim je čuo da mu je nećak uhapšen, Mazepa je shvatio da je njegova zavera razotkrivena i da ne sme gubiti ni trenutka u njenom ostvarivanju, ili mu neće biti spasa. Iz tog razloga je bez oklevanja pokrenuo čitavu svoju vojsku u marš ka mestu gde se u tom trenutku nalazila švedska vojska, tobože da bi je napao. Prešao je jednu reku koja je ležala između njega i Šveđana, pa je tada, kada se bezbedno prebacio na drugu stranu, izložio svojim ljudima šta smeru da učini.

Njegovi ljudi bili su indignirani ovim predlogom, koji ih je zatekao, budući da je bio potpuno neočekivan. Odbili su da se pridruže pobuni. Usledilo je veliko uzbuđenje i komešanje. Deo Kozaka, oni sa kojima se Mazepa bio prethodno dogovorio, želeo je da pođe sa njim, ali su

ostali bili puni srdžbe i besa. Rekli su kako će zarobiti svog poglavicu, vezati mu i noge i ruke i poslati ga caru. Zaista, vrlo je verovatno da bi ove dve frakcije ubrzo ušle u krvavi sukob oko tela svog poglavice, u kom slučaju bi on vrlo izvesno u toj borbi bio rastrgnut na komade, da oni koji su bili za pobunu nisu utekli pre nego što je njihova opozicija imala vremena da se organizuje. Mazepa i njegove pristalice, ukupno oko dve hiljade ljudi, prešli su u tabor Šveđana. Ostali, predvođeni zapovednicima koji su ostali verni Petru, uputili su se do najbliže jedinice ruske vojske i stavili se pod komandu tamošnjeg ruskog generala.

Odmah nakon toga, u ruskom taboru je sazvan ratni savet sa ciljem da se Mazepi održi suđenje. On je, podrazumeva se, proglašen krivim, i osuđen je na smrt, gde su samu egzekuciju imale da prate još i brojne sramne kazne. Ova presuda, međutim, nije mogla biti izvršena nad Mazepom lično, pošto je on bio bezbedan u švedskom taboru, van domašaja svojih osuditelja. Zato su napravili drvenu lutku koja ga je predstavljala, i sproveli kazne na ovoj zameni.

Kao prvo, obukli su lutku tako kako se Mazepa oblačio, i stavili joj imitacije medalja, gajtana i drugih odlikovanja koje je on imao običaj da nosi. Ovu lutku su izneli pred logor, u prisustvu generala i svih visokih oficira, a na lice mesta bili su dovedeni i obični vojnici. Pojavio se jedan dobošar koji je pročitao presudu, a zatim krenuo da je izvršava, i to sledećim redosledom. Prvo je Mazepinu plemićku povelju pocepao na komade, koje je bacio u vazduh. Posle toga je sa lutke strgao medalje i odlikovanja, bacio ih na zemlju i pogazio nogom. Zatim je i samoj lutki zadao udarac od koga se ona prevrnula i ostala da leži u prašini. Potom je došao dželat, koji je lutku, stavivši joj uže oko vrata, odvukao do mesta gde su bila podignuta vešala, a onda ju je i obesio.

Odmah nakon ove predstave, Kozaci su, u skladu sa svojim običajem, izabrali sebi novog poglavicu umesto Mazepe. Novoizabrani poglavica stupio je pred cara da mu položi zakletvu vernosti i da mu se pokloni.

BITKA KOD POLTAVE

U međuvremenu, dok su se među Rusima odigrali opisani događaji, švedski kralj se polako probijao ka jugozapadu, u samo srce ruske teritorije. Careva vojska, koja nije bila dovoljno jaka da mu pruži bitku, postepeno se povlačila pred Karlom, ali je pri povlačenju uništavala i razarala sve što bi joj se našlo na putu, kako švedskoj vojsci ne bi ostalo ništa što bi mogla da iskoristi. Takođe su rušili mostove i preprečivali puteve svime što im se našlo pri ruci, kako bi što je moguće više omeli napredovanje Šveđana, kad već nisu mogli da ga potpuno zaustave.

Šveđani su, ipak, polako napredovali dalje. Slali su furažere na veoma udaljena mesta da nabave krmu za konje i hranu za ljude. Kada bi naišli na srušeni most, kretali su zaobilaznim putem i prelazili reke na gazu. Kada bi im se na putu isprečila kakva prepreka, uklanjali su je ukoliko su mogli, a ukoliko nisu, probijali su novi put.

Ponekad bi ih, u takvim slučajevima, put odveo preko močvarnih mesta gde nije bilo čvrstog tla, i onda bi vojnici sekli ogromne količine grmlja i drveća koje je raslo u okolini, i od njihovog granja pravili svežnjeve. Ove snopove granja polagali bi gusto po površini močvare, a zatim ih poravnavali uz pomoć slobodnih grana, i tako su pravili puteve dovoljno čvrste da vojska prede preko njih.

Stvari su se odvijale na taj način sve dok, na kraju, dalji napredak kralja Karla nije bio zaustavljen i dok se ratna sreća nije skroz okrenula protiv njega u jednoj velikoj bici koja je vojevana kod mesta zvanog Poltava. Ova bitka, koja je, nakon tako duge borbe, na kraju naprečac okončala rat između kralja i cara, u to je vreme, podrazumeva se, privukla opštu pažnju, jer su Karlo i Petar bili najveći vladari i vojskovođe svoga doba, i borbu za prevlast koja se tako dugo odvijala između njih dvojice pratio je sa velikim interesovanjem, kroz sve faze, čitav civilizovani svet. Bitka kod Poltave bila je, jednostavno rečeno, jedan od onih velikih završnih sukoba kojima su, nakon duge borbe, odlučene sudbine imperija. Ona je, naravno, u ogromnoj meri zaokupila pažnju čovečanstva, i zauzela je svoje mesto među najčuvenijim bitkama iz istorije.

Poltava je grad koji se nalazi u srcu ruske teritorije petsto ili šeststo kilometara severno od Crnog mora. On je smešten na jednoj maloj reci koja teče na jugozapad i uliva se u Dnjepar. Poltava je u to doba bila važna vojna postaja, pošto su se u njoj nalazili arsenali sa velikim količinama hrane i municije koji su stajali na raspolaganju Petrovoj vojsci. Švedski kralj je doneo odluku da zauzme ovaj grad. Primarni razlog iz kog je želeo da dođe u posed ovoga grada bio je da zadovolji potrebe svoje vojske uz pomoć zaliha koje su tu bile uskladištene. Grad je bio snažno utvrđen, i branio ga je jedan garnizon, ali je kralj smatrao da će uspeti da ga zauzme, te je došao do zidina, pomno ga opkolio sa svih strana i otpočeo opsadu.

Vojskovođa koji je komandovao najvećom jedinicom ruskih snaga blizu ovog mesta bio je Menšikov, i odmah nakon što je švedski kralj opseo Poltavu, Menšikov je krenuo ka gradu ne bi li ga oslobodio. Potom je usledio dugi niz manevara i parcijalnih bitki između dve vojske, gde su Šveđani imali dvostruki zadatak da u isto vreme napadaju grad i da se brane od Menšikova, dok je Menšikov, sa druge strane, bio zaokupljen, prvo, stalnim napadima na Šveđane i što je moguće većim ometanjem njihovih opsadnih dejstava, i, drugo, dopremanjem pomoći u grad.

U ovom sukobu Menšikov je, uzev sve ukupno, bio uspešniji. Jedne noći mu je pošlo za rukom da deo svoje vojske sprovede kroz poltavske gradske kapije i da ojača tamošnju posadu. To je kralja Švedske razbesnelo i učinilo ga odlučnijim i spremnijim nego ikada da stegne opsadu. Tako razdražen, jednog dana je, u očajničkom pokušaju da zauzme jedan istureni deo utvrđenja, prišao zidinama tako blizu da se izložio hicu sa bedema, pa je bio ozbiljno ranjen u petu.

Ova rana ga je zamalo onesposobila. Ona ga je prinudila da se povuče u svoj šator i da se zadovolji izdavanjem naredjenja drugima sa svoje ležaljke ili nosila, gde je, bespomoćan, ležao i trpeo velike bolove, i bio u stanju velike mentalne uznemirenosti. Njegova teskoba se umnogome

uvećala nekoliko dana posle toga prispećem vesti koju su u logor doneli izviđači, da u pomoć Poltavi pristiže Petar na čelu vrlo velike vojske.

U stvari, vesti su bile te da se ova velika vojska nalazi sasvim blizu. Kralj je shvatio da je sada on sam u opasnosti da bude opkoljen. A nije mogao da gaji neku posebnu nadu da će se iz opasnosti izbaviti povlačenjem, jer je iza njega bila široka i duboka reka Dnjepar, koju je već bio prešao kad je dolazio da opsedne Poltavu, i ako ga Rusi napadnu pri pokušaju njenog prelaska, znao je vrlo dobro da će mu čitava vojska biti razbijena.

Ležao je nespokojan na ležaljci u svom šatoru, a mučili su ga s jedne strane bol od rane u petu a s druge mentalna teskoba i briga zbog položaja u kom se nalazio. Noć je proveo u velikoj nedoumici i mucu. Na kraju je, pred jutro, doneo očajničku odluku da napadne Ruse u njihovom logoru, ma koliko da mu je vojska sada po broju bila inferiorna u odnosu na njihovu.

Iz tog razloga je poslao kurira svom feldmaršalu²⁶, glavnom zapovedniku švedske vojske izuzimajući njega samog, da ga pozove da dode u njegov šator. Feldmaršala su probudili iz sna, pošto još nije bio svanuo dan, i on se odmah uputio u kraljev šator. Kralj je ležao na svojoj ležaljci, smiren i tih, i, držeći se veoma pribrano i spokojno, izdao je maršalu naređenje da podigne vojsku na oružje i da sa prvim zracima sunca izađe da napadne cara u njegovim šančevima.

Feldmaršal je bio zapanjen ovim naređenjem, jer je znao da su Rusi sada daleko superiorniji po broju u odnosu na Šveđane, pa je verovao da bi jedina nada za kralja bila da se brani tu gde jeste, u logoru, ili da u suprotnom pokuša sa povlačenjem. Međutim, znao je da mu ne preostaje ništa drugo nego da poslušati kraljeva naređenja. Stoga je saslušao instrukcije koje je kralj imao da mu izda, rekao kako će ih sprovesti u delo, a zatim napustio kraljev šator. Kralj je tada napokon zaspao nemirnim snom, i odspavao sve do svanuća.

Kada se probudio, ceo logor je već bio u pokretu. I Rusi, u čijim redovima se takođe oglasio poziv na oružje, bili su na nogama i spremali se za bitku. Sam car nije bio njihov vrhovni komandant Kao što će se čitalac prisjetiti, on se dičio time što je stupio u armiju u najnižem rangu i što je redovnim putem, korak po korak, napredovao kroz činove, kao što bi to bio slučaj sa bilo kojim drugim oficijom. Do tada je stekao čin generalmajora, i premda je, *kao car*, preko svojih ministara izdavao naređenja vrhovnim zapovednicima svojih armija, dajući im generalna uputstva šta da čine, ipak *lično*, u logoru i na bojnopolju, primao je naređenja od svojih pretpostavljenih, i ponosio se i dičio time što se, u skladu sa pravilima službe, potčinjava autoritetu svoga pretpostavljenoga.

Međutim, reklo bi se da on u vojničkom logoru nije uvek u potpunosti ostavljao po strani svoju carsku ulogu, jer je u ovom slučaju, kada su se vojnici postrojili, a pre nego što je bitka počela, seo na konja i projahao duž njihovih linija, ohrabrujući ljude i obećavajući im, kao njihov vladar, da će ih nagraditi u srazmeri sa srčanošću koju individualno pokažu u predstojećoj bici.

I kralj Švedske je takođe podignut sa svog ležaja, smešten na nosila i na isti način pronesen duž linija vlastite vojske pred sam početak bitke. Ljudima je rekao da treba da napadnu neprijatelja brojnijeg od sebe, ali da moraju da se prisete da je kod Narve osam hiljada Šveđana nadvladalo stotinu hiljada²⁷ Rusa u njihovim sopstvenim šančevima, i da ono što su učinili jednom, mogu i da ponove.

Bitka je počela u rano jutro. U početku je bila jako zamršena zbog mnogih marševa, kontramarševa i manevara, u kojima su učestvovala različite divizije ruske i švedske vojske, kao i poltavski garnizon. Na pojedinim mestima i u pojedinim trenucima pobjeda je bila na jednoj strani, a u drugima na drugoj. Kralj Karlo je na svojoj nosiljci odnesen u najveću bojnu vrevu, gde mu se, posle izvesnog vremena, od borbe krv toliko uzrujala da je počeo da navaljuje da ga posednu na konja. Adutanti su mu stoga doveli konja i obazrivo ga posadili na njega, ali je bol od rane bio toliko da se onesvestio, tako da su ponovo morali da ga stave na nosila. Ubrzo nakon

26 Karl Gustav Renšeld (1651-1722) švedski feldmaršal i drugokomandujući u vojsci Karla XII. Zvali su ga „Parmenionom severnog Aleksandra“. Posle Bitke kod Poltave ostao u ruskom zarobljeništvu do 1718. (prim. prev.)

27 Zapravo, kod Narve je osam i po hiljada Šveđana porazilo trideset pet hiljada ruskih vojnika. (prim. prev.)

toga topovsko đule pogodilo je nosila i raznelo ih u paramparčad. Kralj je bačen na zemlju. Oni koji su to videli pretpostavili su da je mrtav i prenerazili su se. Neprijatelj ih je i pre toga bio maltene nadjačao, a sada su se u potpunosti obeshrabrili i počeli su da uzmiču i beže kud koji.

Međutim, đule koje je pogodilo nosiljku nije povredilo kralja. Njega su njegovi oficiri odmah podigli sa zemlje i odneli ga van domašaja neposredne opasnosti. On se iz sve snage bunio protiv toga, insistirajući na tome da ga puste da pokuša da okupi svoje ljude, ali su ga oficiri ubrzo ubedili da je, barem za sada, sve izgubljeno i da mu je jedina nada da se što je pre moguće prebaci preko reke, a odatle preko granice u Tursku, gde bi bio bezbedan od potere i gde bi mogao da porazmisli o tome šta bi mu bilo najbolje činiti.

Kralj je naposljetku preko volje popustio pred ovim ubeđivanjima, te je odnesen sa poprišta bitke.

U međuvremenu je i car bio izložen velikoj opasnosti u bici, i, poput švedskog kralja, nekoliko puta se za dlaku spasao. Njegov šešir bio je prostreljen metkom koji bi ga, samo da je prošao centimetar niže, pogodio pravo u glavu. Pod generalom Menšikovom bila su ustreljena tri konja. Ali uprkos tim opasnostima, car je stalno hitao u žarište borbe, i nalazio se na čelu svojih ljudi kada su Šveđani konačno potisnuti i oterani sa bojnog polja. U stvari, on je bio među prvima koji su se dali u poteru za njima, a kada je stigao do mesta gde je, rastrgana na komade, ležala kraljevska nosiljka, izrazio je veliku zabrinutost za sudbinu svog neprijatelja i činilo se da sažljeva nesreću koja ga je zadesila, baš kao da mu je Karlo bio prijatelj. On se oduvek veoma divio hrabrosti i vojničkoj umešnosti koje je švedski kralj pokazivao u svojim vojevanjima i imao je obzira prema njegovoj zloj sreći sada kada ga je zadesila propast. Poverovao je da je kralj zasigurno poginuo, pa je svojim ljudima izdao zapovest da pretraže čitavo bojno polje u potrazi za njegovim telom, te da ga, kada ga pronađu, odbrane od bilo kakvog dodatnog sknavljenja i nagrđivanja i da se pobrinu za njega kako bi mogla da mu bude priređena dostojna sahrana.

Naravno, telo nije pronađeno jer je kralj bio živ i, ne računajući staru ranu na peti, nepovređen. Njega je sa poprišta bitke odnelo nekoliko vernih pristalica koji su ga poneli na rukama kada mu se nosiljka rasprsla u paramparčad. Čim su ga tako izneli van domašaja neposredne opasnosti, na brzinu su mu napravili druga nosila kako bi ga na njima poneli dalje. On sam se jako protivio tome. Imao je veliku želju da proba da sakupi svoje ljude i da, ukoliko je to moguće, sačuva svoju vojsku od totalne propasti. Ali ubrzo je uvideo da bi to bilo uzaludno. Njegova vojska bila je u opštem metežu, a njegove razbijene bataljone, koji su bežali kuda je koji znao, žestoko su gonili Rusi, koji su, u svojoj pobjedničkoj pomami, ubijali sve koje su mogli da stignu, dok su ostali navrat-nanos bežali u panici i užasu koji se nikako nisu dali kontrolisati.

Podrazumeva se, neki su uspeli da se spasu, ali je veliki broj zarobljen. Mnogi oficiri, razdvojeni od svojih vojnika, tumarali su okolo u potrazi za kraljem, pošto nisu znali oko koga ili čega drugog da se okupe. Nakon što su pretrpeli mnoge teške nedaće i veliku zimu u skrovištima u kojima su pokušali da se sakriju, veliki broj njih su pronašli njihovi neprijatelji i zarobili ih.

U međuvremenu su oni koji su se neposredno starali o kralju nagovarali njegovu veličanstvo da im dopusti da ga najvećom brzinom izvedu iz zemlje. Najbliži put za bekstvo bio je da se ide na zapad do turske granice, koja, kao što je već rečeno, nije bila mnogo udaljena, premda su se na tom putu nalazile tri reke koje je trebalo preći: Dnjepar, Bog i Dnjestar. Kralj nikako nije želeo da poslušava ovaj savet. Otkako je ušao u Rusiju, Petar mu je nekoliko puta slao belu zastavu izražavajući želju da sklopi mir i predlažući veoma razumne uslove za Karla. Na sve te predloge Karlo je uzvraćao istim odgovorom kao i na prvi, a to je da neće biti spreman da pregovara sa carem sve dok ne stigne u Moskvu. Karlo je sada rekao kako će, pre nego što sasvim napusti ovu zemlju, poslati glasnika u ruski logor da kaže kako je sada voljan da sklopi mir pod uslovima koje mu je Petar ranije izneo, ukoliko Petar i dalje pristaje na njih.

Na to da se nada da će ovaj predlog možda imati uspeha Karla je navela činjenica da je deo njegove armije koji nije ratovao kod Poltave i dalje bio čitav, a nije imao sumnje da će značajan broj ljudi uspeti da pobjegne iz Poltave i da mu se priključi. Zapravo, ni broj onih koji su se u tom

trenutku nalazili neposredno oko njega nije bio mali, jer su svi koji su pobjegli iz bitke učinili svaki mogući napor da ustanove gde se kralj nalazi i da mu se pridruže, i toliko rasturenih grupica mu je došlo da je ubrzo pod svojom komandom imao jednu do dve hiljade ljudi. Naravno, to je bio tek mali ostatak njegove vojske. Ipak, on je osećao da ne oskudeva u potpunosti u sredstvima i resursima da nastavi borbu u slučaju da Petar odbije da sklopi mir.

Iz tog razloga je poslao, sa mirovnim predlogom, jednog trubača u Petrov logor, ali mu je Petar preko njega odvratio da je pristanak njegovog veličanstva na mirovne uslove koje je on ranije predložio došao prekasno. Kako je rekao, stanje stvari se sada u potpunosti izmenilo, i pošto se Karlo drznuo da prodre u rusku zemlju ne uzevši u obzir posledice svoje brzopletosti, sada mora sam da porazmisli o tome kako će odatle da se izvuce. Što se njega tiče, dodao je, njemu je ptica uletela u mrežu i on će učiniti sve što je u njegovoj moći da ona tu i ostane.

Nakon potrebnih konsultacija među oficirima koju su bili sa kraljem, na kraju je donet zaključak da je za sada beskorisno razmišljati o bilo kakvom daljem otporu, i kralj je, naposljetku, teška srca pristao da bude prenesen do turske granice. On je bio previše bolestan od posledica svoje rane da bi bio u stanju da jaše, a udaljenost je bila prevelika da bi ga poneli u nosiljci. Stoga su za njega spremili jednu kočiju. Bila je to kočija koja je pripadala jednom od generala i koju su prilikom bekstva uspeli da sačuvaju. Maršruta koju su odabrali vodila je kroz zemlju gde jedva da je bilo ikakvih puteva, i u kočiju koja je trebalo da vozi kralja upregnuto je dvanaest konja.

Vremena za gubljenje nije bilo. Rastrojena gomila oficira i običnih vojnika koja je uspela da utekne sa bojnog polja i pridruži se kralju organizovana je u neku vrstu vojne jedinice i krenula je u marš, bolje reći bekstvo. Kraljeva kočija, praćena gardom koju je bilo moguće skupiti, išla je napred, a za njom su sledili ostaci vojske. Neki od vojnika su jahali, drugi su išli peške, dok su treći, bolesni ili ranjeni, prevoženi na malim seoskim kolima koja su s velikom mukom bila prikupljena.

Ova žalosna povorka sporo se kretala kroz zemlju, tražeći, naravno, najzabačenije i najzabitije puteve kako bi izbegla poteru, a ipak progonjena stalnim strahom da bi neprijatelj svakoga časa mogao da se pojavi. Svi vojnici su u velikoj meri patili od gladi i od raznih drugih nedaća svojstvenih stanju u kom su se nalazili. Umor i oskudica su mnoge iscrpeli u toj meri da nisu mogli da nastave dalje, te su bili ostavljeni pored puta da padnu neprijatelju u ruke, ili da stradaju od gladi i iznurenosti, dok su oni kojima je i dalje bilo preostalo dovoljno snage očajnički grabili napred, ali su i oni bili u tek malo manje žalosnom stanju nego oni koji su ostali iza njih.

Kada se ova ekspedicija naposljetku približila turskoj granici, kralj je poslao napred jednog glasnika da od paše koji je komandovao pograničnom vojskom zatraži dozvolu za sebe i svoje ljude da na putu ka vlastitoj zemlji prođu kroz tursku teritoriju. Imao je svaki razlog da veruje da će paša odobriti njegov zahtev, jer su Turci i Rusi dugo bili neprijatelji, i on je vrlo dobro znao da su u ovom ratu simpatije Turaka bile sasvim na njegovoj strani.

Nije se prevario u svojim očekivanjima. Paša je veoma ljubazno primio njegovog glasnika, ponudio ga hranom i zadovoljio sve njegove potrebe. Štaviše, rekao je kako kralju neće dati samo dopust da uđe i prođe kroz tursku teritoriju, već da će mu pružiti pomoć pri prelasku reke koja je predstavljala prirodnu granicu između Rusije i Turske. To je bilo stvarno neophodno, jer se u tom trenutku Šveđanima približavao jedan veliki bataljon ruske vojske koji je bio poslat u poteru za njima, tako da je postojala opasnost da budu sustignuti i pobijeni ili pohvatani pre nego što stignu da pređu reku. Glavni cilj koji je car imao u vidu kada je poslao odred svoje vojske u poteru za beguncima bio je zarobljavanje samog kralja. O toj nameri je razgovarao sa švedskim oficirima koji su bili kod njega u zarobljeništvu, rekavši im šaljivo, jer je posle bitke bio u odličnom raspoloženju: „Imam veliku želju da vidim svog brata kralja, i da uživam u njegovom društvu, tako da sam poslao ljude da mi ga dovedu. Videćete se sa njim za nekoliko dana.“

Jedinica koju je u tu svrhu bio poslao je polako pristizala begunce, i u tom trenutku im je bila već sasvim blizu, tako da je paša, saznajući za to, shvatio da postoji preka potreba za njegovom pomoći. Stoga je smesta poslao naređenje svim brodovima koji su se nalazili na reci

da se istog trena upute ka mestu gde je švedski kralj želeo da pređe. Ubrzo se tu našao značajan broj brodova, tako da se bez oklevanja otpočelo sa prelaskom. Kralj i njegova straža bezbedno su prevezeni preko, kao i veliki broj oficira i običnih vojnika. Ali, ipak, brodova je bilo tako malo da se sve to odvijalo sporo, tako da su Rusi, koji su jurili najvećom mogućom brzinom, stigli na obale reke na vreme da prekinu prebacivanje pre nego što je sva vojska prešla na drugu stranu, pa im je palo u ruke otprilike pet stotina ljudi. Svi su oni zarobljeni, a kralj je doživeo poniženje da sa suprotne obale, koje se sam bezbedno dokopao, isprati njihovo zarobljavanje.

Odmah nakon toga kralj je odveden u Bender²⁸. veći grad ne mnogo udaljen od granice, gde je, za prvo vreme, bio bezbedan, i gde se zadržao nekoliko nedelja kako bi imao vremena da se oporavi. Petar je bio prinuđen da se za neko vreme zadovolji odlaganjem užitka koji je očekivao da će mu priuštiti društvo njegovog brata.

Onaj deo švedske vojske koji je ostao u Rusiji je ubrzo nakon toga bio opkoljen ruskim snagama tako velikim da je švedski glavnokomandujući bio prisiljen da kapitulira i da svoje vojnike preda u ratno zarobljeništvo. Na taj način je, sve u svemu, veliki broj zarobljenika, kako oficira tako i običnih vojnika, pao Petru u ruke. Ovi ljudi bili su poslani u različite delove carstva, gde su pomešani sa stanovništvom, a sve sa ciljem kako bi se trajno naselili u zemlji i kako bi se posvetili zanatima i zanimanjima kojima su se bavili i u svojoj domovini. Oficiri su tretirani sa velikom ljubaznošću i velikim obzirom. Petar ih je često pozivao za svoju trpezu, i razgovarao sa njima na veoma neusiljen i prijateljski način o navikama i običajima koji su vladali u njihovoj vlastitoj zemlji, naročito onima povezanim sa veštinom ratovanja. Ipak, njima je bilo uskraćeno da nose oružje i bili su dobro čuvani.

Jednog dana, kad su neki od tih oficira večerali sa Petrom u njegovom šatoru i kad je među njima već neko vreme tekao razgovor o organizaciji i disciplini švedske vojske, gde je Petar izrazio veliko divljenje prema vojničkom talentu i umeću koje su oni pokazali u dotadašnjim rusko-švedskim ratovima, on je naposljetku sipao sebi vina i nazdravio „svojim učiteljima u veštini ratovanja“. Jedan od prisutnih oficira upitao ga je ko su ti kojima je njegovo veličanstvo ukazalo počast jednom tako krupnom titulom.

„Gospodo, to ste vi, švedski generali“, odgovorio je car. „Vi ste ti koji ste bili moji najbolji učitelji u veštini ratovanja.“

„Ali“, uzvratilo je oficir, „zar nije vaše veličanstvo malo nezahvalno kada se prema učiteljima kojima toliko duguje odnosi tako strogo?“

Petar je bio toliko zadovoljan dosetljivošću i duhovitošću toga odgovora da je naredio da se oficirima vrate njihove sablje. Pričalo se da je čak otpasao svoju sopstvenu sablju i poklonio je jednom od generala.

Međutim, možda treba dodati da se navika da prekomerno pije, koju je Petar stekao, reklo bi se, u ranom dobu, do tada bila već sasvim učvrstila, tako da se on na svojim gozbama često potpuno obeznanjivao od pića i nije neverovatno da se u toj prilici iznenadna careva plemenitost javila u dobroj meri zahvaljujući zanosu od rakije koju je tom prilikom pio.

Iako su im mačevi vraćeni, sami oficiri su i dalje zadržani kao zarobljenici sve dok ne bude dogovorena njihova razmena. Međutim, kako bi se o njima vodila odgovarajuća briga, car ih je rasporedio kod svojih generala, zaduživši svakog ruskog oficira da se stara o po jednom švedskom oficiru istog čina, odobravajući, naravno, svakome od njih novčanu naknadu za izdržavanje i ishranu svog štićenika. Ruski generali su bili ponaosob odgovorni za čuvanje svojih zarobljenika, ali nadzor u takvim slučajevima nikada nije striktan, jer je običaj da zatvorenici daju časnu reč da neće pokušavati da pobjegnu, nakon čega im se, uz razumna ograničenja, dopušta puna lična sloboda, tako da oni žive više kao gosti i prijatelji svojih čuvara nego kao njihovi zarobljenici.

28 Grad u današnjoj pridnjestrovskoj Moldaviji. Karlo je u Bender prispeo sa svega hiljadu i po vojnika od četrnaest hiljada koliko ih je imao pre Poltave, te se ova bitka smatra jednim od najkatastrofalnijih poraza u istoriji ratovanja. Švedski kralj je ostao u egzilu u Benderu pet godina, i tek tada su Turci uspeli da mu isposluju povratak u domovinu. (prim. prev.)

Švedski kralj se susreo sa mnogim neobičnim avanturama i prošao je kroz veoma ozbiljne poteškoće pre nego što je stigao u svoje kraljevstvo, ali bilo bi strano predmetu ove povesti da ovde pričamo o tome. Što se tiče Mazepe, on je uspeo da se sa švedskim kraljem prebaci preko granice. Car je ponudio izuzetno izdašnu nagradu onome ko ga, mrtvog ili živog, vrati nazad u Rusiju, ali Mazepa nikada nije uhvaćen.²⁹ Umro je docnije u Carigradu u dubokoj starosti.³⁰

Jedna od najinteresantnijih i najosobenijih posledica do kojih je bitka kod Poltave dovela bilo je Petrovo unapređenje u pogledu njegovog čina u vojsci. Nakon ozbiljnog razmatranja, odgovarajuće vlasti donele su odluka da je on, zbog srčanosti i hrabrosti koje je pokazao na bojnopolju, i zbog opasnosti kojoj se izložio kad mu je šešir bio pogođen metkom, zaslužio da napreduje za jedan čin, te je tako postao generalpotpukovnik.

Tako se okončala velika švedska invazija na Rusiju, što je bio događaj koji je zemlji za vreme Petrove vladavine doneo najveću i, zapravo, gotovo jedinu ozbiljnu opasnost od nekog stranog izvora.

29 Petar Tolstoj, carski poslanik u Konstantinopolju, nudio je velikom veziru trista hiljada srebrnih talira da mu isporuči Mazepu, ali ovaj nije pristao. (prim. prev.)

30 Mazepa je umro u Benderu, nepuna tri meseca nakon bitke kod Poltave. Imao je sedamdeset godina. (prim. prev.)

CARICA KATARINA

Petar Veliki je preuzeo stvarnu vlast otprilike 1690. godine, a umro je, kao što ćemo detaljnije videti u nastavku ove knjige, 1725. Njegova vladavina je, dakle, trajala trideset pet godina. Na dugotrajne ratove između Rusije i Švedske otišao je manje-više ceo rani deo njegove vladavine. Bitka kod Poltave, kojom je odbijena švedska invazija na Rusiju, odigrala se 1709, gotovo dvadeset godina nakon što je car stupio na presto.

Tokom tog perioda u kom je bio okupiran bitkom na život i smrt sa švedskim kraljem, na pozornici se pojavila jedna sa njim povezana žena, koja će kasnije postati jedna od najslavnijih ličnosti svetske istorije. Ta žena bila je carica Katarina. Karakter te žene, čudesni i fantastični događaji iz njenog života, kao i velika slava njenih poduhvata, učinile je jednom od najglasovitijih ličnosti u istoriji. Ipak, ovde možemo samo u kratkim crtama da se pozabavimo onim delom njenog života koji je bio povezan sa Petrovom istorijom.

Katarina je rođena u jednom malom selu blizu grada Marijenburga u Livoniji³¹. Roditelji su joj živeli vrlo skromno, i oboje su umrli dok je bila još sasvim mala, ostavljajući je bez sredstava i bez prijatelja³². Županijski crkvenjak, koji je predavao u maloj školi koju je ona možda i pohađala, jer joj je tada bilo četiri ili pet godina, sažalio se na nju i primio je da živi sa njim u njegovoj kući. To je učinio vrlo rado, jer je Katarina bila bistro dete, puno života i okretno, ali, u isto vreme, i prijatne i poslušne naravi, tako da ju je bilo lako vaspitavati.

Nakon nekog vremena koje je Katarina provela u crkvenjakovoj kući, izvesni dr Gluk³³, koji je bio pastor u Marijenburgu, zadesio se u poseti kod županijskog crkvenjaka, video je i čuo njenu priču. Gluku su se jako svideli detetova spoljašnost i ponašanje, pa je crkvenjaku predložio da joj dopusti da pređe da živi kod njega. Crkvenjak se složio sa tim, pošto su njegovi prihodi bili veoma mali, tako da je njegovoj porodici dodatak ma i jednog tako malog deteta predstavljao poveliko opterećenje za kućni budžet. Osim toga, znao je da će i za Katarinu biti daleko korisnije, i doneti joj mnogo bolje izgleda za uspeh u životu, ako bude odgajena u pastоровoj porodici u Marijenburgu a ne u njegovom skromnom domu u malom selu. Tako je Katarina prešla da živi kod sveštenika.

Tu je ubrzo, svojom zaslugom, postala velika ljubimica. Bila je vrlo inteligentna i živahna, i željna da nauči sve čemu je sveštenikova žena bila voljna da je nauči. Takođe se iz petnih žila upinjala da na svaki mogući način bude korisna, i u kućnim poslovima, kao i u svim ostalim svojim dužnostima, pokazivala je jednu vrstu ženske energije koja je bila sasvim izuzetna za nekoga njenih godina. Već je bila naučila da čita na svom maternjem jeziku u crkvenjakovoj školi, ali sada se u njoj rodila ideja da nauči nemački jezik. Sa velikom istrajnošću i velikim uspehom posvetila se ovom zadatku, i čak je uznapredovala toliko da je mogla da čita na ovom jeziku, sve svoje slobodno vreme počela je da troši na čitanje nemačkih knjiga koje je našla u sveštenikovoj biblioteci.

Godine su prolazile i Katarina je izrasla u mladu ženu, i tada se jedan mladić, niži oficir u švedskoj armiji, jer sve se ovo dešavalo u vreme kada je Livonija bila pod švedskom vlašću, zaljubio u nju. Priča kaže da je jednog dana, na ovaj ili onaj način, pala u ruke dvojici švedskih vojnika, od kojih bi verovatno doživela užasno zlostavljanje da je ovaj oficir, koji je baš tada naišao, nije spasao i poslao je zdravu i čitavu doktoru Gluku. Oficir je bio izgubio jednu ruku u nekoj od bitaka, i bio je prekriven ožiljcima od drugih rana, ali je to bio jedan veoma plemenit i hrabar čovek, i svi koji su ga poznavali imali su vrlo lepo mišljenje o njemu. Kada je ponudio Katarini da se uda za njega, zahvalnost ju je snažno ponukala da prihvati njegovu ponudu, ali je

31 Livonija (u prevodu, „zemlja lavova“) istorijska oblast u istočnom Pribaltiku. Ime su joj dali nemački vitezovi krstaši po analogiji sa imenom Livonci (ugrofinski narod koji je u to vreme nastanjivao pribaltičku oblast). Posle Oktobarske revolucije severni deo pripao je Estoniji, a južni Letoniji. (prim. prev.)

32 Pravo ime Jekatarine I bilo je Marta Samuilovna Skavronska. Roditelji su joj umrli, od kuge, u godini njenog rođenja, 1684. (prim. prev.)

33 Osim kao poočim Jekatarine I, pastor Gluk je u istoriji ostao upamćen i kao čovek koji je preveo Bibliju na letonski jezik. (prim. prev.)

rekla kako mora da zatraži sveštenikovo odobrenje, jer je, prema njenim rečima, on bio njen otac i ona nikada ne bi donela neku važnu odluku bez njegovog pristanka.

Nakon što se podrobno raspitao o oficirovom karakteru i izgledima, sveštenik je rado dao svoj pristanak, tako da je Katarinino venčanje bilo gotova stvar.

Ali, ne lezi vraže, ti događaji su se odigrali nedugo nakon što je izbio rat između Švedske i Rusije, tako da je gotovo odmah nakon Katarinine svadbe (neki izvori kažu istog dana, dok drugi tvrde da je to bilo sutradan) ruska vojska iznenada napala Marijenburg, zauzela grad i porobila veliki broj njegovih stanovnika. I sama Katarina bila je među ovim sužnjima. Prema priči, u zbrci i metežu ona se sa ostalima sakrila u jednu pećnicu, ali su je ruski vojnici tu našli i odveli kao vredan plen.

Ne zna se sa izvesnošću šta se desilo sa njenim mladoženjom. Van svake sumnje, kada je dat znak da se neprijatelj približava, on je bio pozvan da odmah zauzme svoj položaj, ali je kružilo mnoštvo priča u pogledu toga šta je kasnije bilo sa njim. No, jedna stvar je izvesna, a to je da ga njegova mlada nevesta više nikada nije videla.

Kada se našla razdvojena od muža i zatvorena kao bespomoćna zatočenica zajedno sa gomilom drugih nesrećnih i očajnih zarobljenika, Katarina je bila obuzeta žalošću zbog tužnog obrta sudbine koji ju je zadesio. Ne samo da je imala dobar razlog da oplakuje sreću koju je izgubila već je preživljavala veoma uznemiravajuće i sumorne slutnje u pogledu onoga što joj je budućnost donosila, jer je Rusima, kada su uzimali u zarobljeništvo mlade i lepe žene koje su zaticali u osvojenim gradovima, glavna namera bila da ih pošalju u Tursku i da ih tamo prodaju u roblje.

Ipak, Katarini je bilo suđeno da izbegne tu groznu sudbinu. Dok je razgledao zarobljenike, na jednog od ruskih generala veliki utisak je ostavio njen izgled, kao i osobit izraz žala i očajanja koji se ogledao u njenom držanju. Pozvao ju je k sebi i postavio joj neka pitanja, pa je ostao više impresioniran njenom inteligencijom i zdravim razumom o kojima su posvedočili njeni odgovori nego što je prethodno bio očaran njenom lepotom. Umirio je njena strahovanja, obećavši joj da će se lično pobrinuti za nju. Odmah je naredio svojim poverljivim ljudima da je odvedu u njegov šator, gde su bile neke žene koje su mogle da je uzmu pod svoje okrilje i zaštite je.

Te žene su obavljale razne kućne poslove za generala. Katarina je smesta počela da se interesuje za te poslove, i da daje sve od sebe kako bi pomogla ženama, pa joj je naposljetku, kao što navodi jedan od pisaca koji je opisao ove događaje, „general, stekavši uverenje da je Katarina sasvim dorasla zadatku da vodi njegovu domaćinstvo, dao neku vrstu vlasti i nadzora nad ostalim sluškinjama, koje su je ubrzo veoma zavolele zbog načina na koji se ophodila prema njima i organizovala im poslove. Sam general je rekao kako se nikad niko nije tako dobro starao o njemu kao Katarina.

„Ispalo je da je jednog dana knez Menšikov, koji je bio generalov neposredno nadređeni oficir i patron, video Katarinu, pa je, zapazivši nešto sasvim nesvakidašnje u njenom držanju i ponašanju, upitao generala ko je ona i pod kojim uslovima služi kod njega. General mu je ispričao njenu priču, pobrinuvši se, u isto vreme, da oda priznanje Katarininim zaslugama. Knez je rekao da on sam ima jako lošu poslugu, i da mu je potreban neko baš takav u njegovoj blizini. General je odgovorio da i suviše duguje njegovoj visosti knezu da bi mu uskratio bilo šta što bi zatražio. Odmah je naložio da mu pošalju Katarinu, kojoj je rekao da je to knez Menšikov, kome je potrebna sluškinja poput nje, te da je knez u stanju da joj bude mnogo bolji prijatelj od njega, generala, koji oseća suviše naklonosti prema njoj da bi sprečio da joj se ukaže takva jedna počast i da je zadesi takva dobra sreća.

„Katarina je odgovorila s najdubljom učtivošću, koja je pokazala, ako ne njeno pristajanje na predloženu promenu, ono bar njeno ubedenje da u tom trenutku nije bilo u njenoj moći da odbije ponudu koja joj je iznesena. Ukratko, knez Menšikov ju je poveo sa sobom, ili je ona otišla kod njega istog tog dana.“

Katarina je ostala u kneževoj službi godinu ili dve, a zatim je premeštena iz kneževog kućanstva u carevo kućanstvo gotovo na isti način na koji ju je prethodno general ustupio knezu. Car ju je zapazio jednog dana kad je bio na ručku kod kneza, i toliko mu se svideo njen izgled,

kao i ono što mu je knez ispričao o njenom karakteru i životnom putu, da je poželio da je ima za sebe, i koliko god da je knez možda bio i nerad da se rastane od nje, vrlo dobro je znao da nema drugog izbora nego da da svoj pristanak. I tako je Katarina prešla u carevu poslugu.

Ubrzo je stekla veliki uticaj na cara, i s vremenom se i privatno udala za njega. Do tog privatnog venčanja došlo je 1707. Nekoliko narednih godina venčanje nije bilo javno obelodanjeno, ali se ipak dobro znalo kakav je Katarinin položaj, a njen upliv na dvoru, kao i njen lični uticaj na muža, neprestano su se povećavali.

Katarina je ponekad pratila cara u njegovim vojnim pohodima, i jednom prilikom se on, smatra se, upravo zahvaljujući njoj spasao od neposredne opasnosti. Dogodilo se to godine 1711. Car je tada bio u ratu sa Turcima, i bio je prodro na tursku teritoriju sa jednom malom ali veoma kompaktnom i dobro organizovanom armijom. Turci su mu poslali u susret jednu veliku vojsku, pa se na kraju, nakon brojnih vojnih pokreta i manevara, car našao okružen turskim snagama koje su bile triput brojnije od njegovih. Rusi su utvrdili svoj logor a Turci su ih napali. Neka dva ili tri dana zaredom pokušavali su da probiju ruske linije odbrane, ali bez uspeha, i onda je na kraju veliki vezir, zapovednik turske vojske, shvativši da ne može silom da naterane prijatelja da napusti svoje šančeve, rešio da to učini glađu, pa je sa svih strana opkolio ruski logor tako da ni ptica nije mogla da proleti. Car je tada pomislio da je sa njim gotovo, jer je imao vrlo male zalihe namirnica, a činilo se da nema načina da se izbavi iz stupice u kojoj se našao. Kako je imala hrabrosti da ga prati na ovom pohodu, uprkos njegovom ekstremno opasnom karakteru, Katarina je bila uz svoga muža u logoru, i priča kaže da ga je ona izvukla iz pogibeljnog položaja tako što se dosetila da podmiti vezira.

Način na koji je to izvela bio je sledeći. Dogovorila se sa carem da ovaj iznese veziru mirovnu ponudu po kojoj bi mu vezir, pod određenim uslovima, dozvolio da se povuče sa celokupnom vojskom. Katarina je onda u potaji načinila za vezira jedan izuzetno vredan poklon, koji se sastojao od dragog kamenja, skupocenih dekoracija i drugih sličnih dragocenosti koje su joj pripadale, a koje je, kao što je tada bio običaj, bila ponela sa sobom na ovaj pohod, a bila je tu i jedna velika svota novca. Pošlo joj je za rukom da taj poklon pošalje veziru u isto vreme kada mu je stigla i careva mirovna ponuda. Veziru se poklon, naravno, veoma svideo, i odmah se složio sa uslovima mira, i tako su car i čitava njegova vojska izbegli propast koja se bila nadvila nad njih.

Vezir je kasnije bio pozvan na odgovornost zbog toga što je tako lako ispustio neprijatelja koji mu je praktično bio u šaci, ali se on branio najbolje što je mogao rekavši kako su uslovi pod kojima je sklopio mir bili najbolji koji su se mogli postići, dodajući, licemerno, kako „nam Bog nalaže da oprostimo svojim neprijateljima kada nas zamole za to i kada se bace na kolena pred nas“.

U međuvremenu su godine prolazile, a car i Katarina živeli su veoma srećno zajedno, iako veza koja je postojala između njih, premda su svi znali za nju, nije bila otvoreno i javno priznata. S vremenom su izrodili nekoliko dece, i to je, zajedno sa skromnim ali ipak odanim i efikasnim načinom na koji se Katarina posvetila svojim obavezama supruge i majke, ojačalo sponu koja ju je vezivala sa carem, pa je na kraju, godine 1712, Petar doneo odluku da je, novim i javnim venčanjem, i pred svetom postavi na položaj na koji ju je privatno i neoficijelno već bio postavio.

Međutim, oni se nisu ponašali kao da car sada treba da se venča sa Katarinom po prvi put, već je proslava trebalo da bude u čast venčanja obavljenog pre nekoliko godina. Stoga je, u pozivnicama koje su bile odaslate, izraz koji je korišćen da se označi prilika povodom koje je društvo trebalo da se okupi bio „da se proslavi staro venčanje njegovog veličanstva“. Mesto gde je ceremonija trebalo da se održi bio je Sankt Peterburg, jer je tada bilo prošlo već dosta godina otkako je ovaj grad sagrađen.

Bila je to jedna nesvakidašnja ceremonija, pa su i pripreme za nju bile takve. Car se pojavio obučen u uniformu admirala flote, dok su, umesto državnih ministara i visokih plemića, najistaknutije zvanice bili ostali mornarički oficiri, te su i najdostojanstvenija mesta bila dodeljena njima. Takav raspored je, nema sumnje, napravljen delom zarad toga da bi se odala

počast mornarici, koju je car tada formirao, i kako bi se u očima nacije povećao značaj onih koji su imali veze sa njom. Pošto Katarinini roditelji nisu bili živi, bilo je potrebno odrediti ljude koji će umesto njih „predati mladu“. Ova počast ukazana je viceadmiralu i kontraadmiralu. Oni su predstavljali mladino oca, dok su Petrova snaja³⁴, carica udovica, i supruga viceadmirala flote predstavljale majku.

Za deveruše su bile određene dve Katarinine kćerke. Međutim, njihova uloga na venčanju nije bila ništa drugo do počasna, pošto su devojčice bile vrlo male, budući da je jedna imala pet a druga svega tri godine. One su se samo nakratko pojavile tokom obreda, a onda su ih, kada su se umorile, odveli, a njihova mesta zauzele su dve mlade dame sa dvora, careve nećake.

Sam obred venčanja obavljen je u sedam sati ujutro, u jednoj maloj crkvi koja je pripadala knezu Menšikovu, i to pred malim brojem svedoka, pošto nije bio prisutan niko ko nije imao neku zvaničnu ulogu. Veliki svatovi bili su pozvani da se okupe u carevoj palati kasnije toga dana. Nakon što je obred bio obavljen u crkvi, car i carica su odatle otišli u Menšikovljevu palatu, gde su ostali sve dok nije došlo vreme da krenu ka carevoj palati. Tada je formirana grandiozna povorka, i venčani par je uz veliku paradu sproveden ulicama do vlastite palate. Pošto je bila zima, svatovi su se vozili u saonicama a ne u kočijama. Te saonice bile su elegantno iskićene, a svaku je vuklo po šest konja. Povorku je pratio muzički orkestar, sastavljen od truba, talambasa i drugih vojnih instrumenata. Zabava u palati bila je jako raskošna, a veselje je uveče okončano balom. Takođe, čitav grad bio je te noći osvetljen vatrama od baklji i lomača.

Tri godine nakon ove javne proslave braka carica je rodila sina. Petar je zbog toga bio van sebe od radosti. Istina, on je već imao jednog sina od prve žene, kog su zvali carevićem i čiji će karakter i turobna povest biti predmet narednog poglavlja. Ali ovo mu je bio prvi sin od Katarine. Ona mu je pre toga radala jedino kćerke. Katarina je ovog dečaka rodila u trenutku kada su problemi koje je car imao sa svojim najstarijim sinom bili na samom vrhuncu, i kada je pomišljao da se okane svake nade da će ga odvratiti od njegovih poroka i načiniti od njega dostojnog naslednika krune. Te okolnosti, koje će biti detaljnije objašnjene u idućem poglavlju, pridale su veliki politički značaj rođenju Katarininoj sina, i taj događaj je na Petrov zahtev obeležen uz velika javna slavlja. Ta slavlja su potrajala osam dana, a na bebinom krštenju kumovi su bili dvojica kraljeva, kralj Danske i kralj Prusije. Ime koje su dali detetu bilo je Petar Petrovič.

Krštenje je proslavljeno uz najveću pompu, i bilo je praćeno gozbama i veseljima najnesvakidašnjijeg karaktera. Među drugim neobičnostima bile su tu i dve ogromne pite, jedna koja je poslužena u sobi gospode i druga u sobi dama, jer su, u skladu sa drevnim ruskim običajem, u takvim prilikama polovi na gozbama bih' razdvajani, pa su stolovi za dame i gospodu bili postavljeni u različitim dvoranama. Iz pite za dame, kada su je rasekli, izašao je jedan mladi patuljak, jako nizak, a obučen u veoma laganu i fantastičnu odeću. Patuljak je sa sobom iz pite izneo i nekoliko vinskih čaša i bocu vina. Sa čašama i bocom u rukama on je obilazio što pijući u zdravlje dama, koje su ga svuda dočekivale cikom pomešanog iznenađenja i smeha. Isto je bilo i u sobi za gospodu, osim što se kod njih nije radilo o patuljku već o patuljici.

Rođenje ovog sina stvorilo je novu i veoma snažnu vezu između Petra i Katarine, i veoma uvećalo uticaj koji je ona i pre toga imala na njega. Uticaj koji je ona tako vršila bio je veoma veliki, a osim toga on je, uglavnom, bio veoma blagotvoran. Jedino je ona mogla da priđe caru u napadima razdraženosti i besa u koje je često padao kada mu nešto nije bilo po volji, i ponekad, kada su njegov bes i jarost bili toliki da niko drugi nije smeo da se usudi ni da mu priđe blizu, Katarina je znala kako da ga utiša i umiri i da ga postepeno urazumi. Imala je takođe veliki uticaj na njega i u pogledu nervne bolesti, grčevitog trzanja glave i lica, od koje je patio. Zaista, govorilo se da je umirujući i zagonetan uticaj njenog blagog negovanja na ublažavanje tih groznih spazama i oslobađanje carskog pacijenta od bolova koje su oni izazivali, izrodio prvo osećanje ljubavi koje je on osetio prema njoj i koje ga je navelo da je, na kraju, učini svojom ženom.

34 Žena pokojnog cara Ivana. (prim. prev.)

Uticaj koji je imala na svoga muža Katarina je često koristila u plemenite svrhe. Jako veliki broj ljudi koji su s vremena na vreme pobuđivali carevo nezadovoljstvo bio je, njenim posredovanjem, spasen od nezaslužene smrti, a ponekad od patnji koje su bile čak i užasnije nego smrt. Ona je na mnoge načine umekšavala strogosti Petrovog karaktera i olakšavala težak teret njegovog carskog despotizma. Svi su bili veoma začuđeni uticajem koji je ona stekla nad nasilnom i okrutnom naravi svoga muža i podjednako zadovoljni time što je ona svoju moć koristila u dobre svrhe.

Međutim, između Katarine i njenog vladara nije uvek vladao savršeni mir. Katarina je ponekad bila prinuđena da podnosi velika iskušenja. Jednom prilikom car je utuvio sebi u glavu, sa razlogom ili bez njega, da oseća ljubomoru. Predmet njegove ljubomore bio je jedan njegov dvorjanin po imenu Delakroa. Reklo bi se da Petar nije imao nesumnjivog dokaza koji bi opravdao njegove sumnje, jer na ovu temu nije rekao ništa otvoreno, ali je odmah naredio da se, pod nekim drugim izgovorom, ovom dvorjaninu odrubi glava i da se ona postavi na jedan stub na velikom moskovskom javnom trgu. Zatim je na taj trg odveo Katarinu, koju je provodao po čitavom mestu kako bi mogla da iz različitih uglova vidi odsečenu glavu. Katarina je savršeno razumela šta sve to znači, ali je, iako zabezegnuta i preplavljena žalošću i stravom od ovog užasnog prizora, uspela da sačuva potpunu samokontrolu, pa ju je Petar na kraju pustio da se vrati u svoje odaje, gde je briznula u plač i dugo nije mogla da se uteši niti smiri.

Sa izuzetkom povremenih nastupa poput ovoga, car je pokazivao veoma veliku vezanost za svoju suprugu, i ona je sa njim, kao odana i verna supruga, proživela gotovo dvadeset pet godina, zapravo od vremena njenog privatnog venčanja do smrti njenog supruga. U tom periodu ona je neprestano učestvovala ne samo u njegovim ličnim i privatnim već takođe i u njegovim državnim zanimanjima i nastojanjima. Pravila mu je društvo na njegovim putovanjima i svojim savetima mu pomagala u svim državnim poslovima. U svim političkim pitanjima, kako spoljnim tako i unutrašnjim, on se umnogome oslanjao na njen sud, i tražio je njen savet u svim stvarima u vezi sa pregovorima sa stranim državama, sa slanjem i primanjem izaslanstava, sklapanjem ugovora sa njima, pa čak, kada bi se ukazala prilika, i sa odlučivanjem o ratu ili miru.

Pa ipak, uprkos visokim državičkim sposobnostima koje je Katarina pokazala savetujući svog muža i pomažući mu, obrazovanje koje je dobila dok je bila kod pastora u Marijenburgu bilo je tako nesavršeno da nikada nije naučila da piše, tako da, i za života svog muža i posle njegove smrti, kad god su prilike tražile od nje da stavi potpis na neko pismo ili kakav drugi dokument, ona nije ni pokušavala da sama napiše svoje ime već je uvek upošljavala jednu od svojih kćerki da to učini za nju.

Na kraju je Petar, pred kraj svoje vladavine, nemajući tada više nijednog sina kome bi mogao da poveri upravljanje svojim carstvom kada njega više ne bude, svečano krunisao Katarinu kao imperatorku, sa namerom da je načini naslednicom prestola. Ali pre nego što opišemo to krunisanje treba prvo da prikažemo okolnosti koje su do toga dovele, tako što ćemo ispriповедati neveselu istoriju Alekseja, Petrovog najstarijeg sina.

PRINC ALEKSEJ

Čitalac će se sigurno prisetiti da je Petar imao sina od prve žene, o čijem rođenju je bilo reči u prvom delu ove knjige. Taj sin se zvao Aleksej, i njemu je sudbina predodredila da postane protagonista najgroznije tragedije. Priča o toj tragediji predstavlja jedno vrlo sumorno i turobno poglavlje u istoriji vladavine njegovog oca.

Aleksej je rođen godine 1690. U prvom delu njegovog života njegov otac je pokazivao veliko interesovanje za njega, i načinio je od njega centar mnogih svojih ambicioznih nada i planova. Podrazumeva se, on je očekivao da će Aleksej biti njegov naslednik na carskom prestolu, pa je posvećeno radio na tome da ga osposobi za obaveze koje će se svaliti na njega kada se jednom nade na tom visokom položaju. Dok je bio dete otac je bio veoma ponosan na njega kao svog sina i naslednika, i dok je rastao on se nadao da će Aleksej naslediti njegovu vlastitu ambiciju i energiju, i mnogo se trudio da pobudi u njemu plemenite nazore primerene njegovoj poziciji, i da mu omogući da stekne znanje o umeću ratovanja.

Ali Aleksej nije imao sklonosti za te stvari i, ma šta pokušavao, njegov otac nije mogao da ga navede da se iole zainteresuje za njih. On je bio lenj i malodušan, i ništa nije moglo da ga podstakne na bilo kakav napor. Svoje vreme provodio je u indolentnosti i poročnim užicima. Te navike su imale za posledicu slabljenje njegovog zdravlja i sve veći rast njegovog gnušanja prema obavezama koje je po želji svoga oca trebalo da preuzme na sebe.

Car je na svaki mogući način pokušavao da promeni karakter svog sina i da probudi u njemu nešto makar nalik časnoj ambiciji. U tu svrhu vodio je Alekseja sa sobom na putovanja u strane zemlje i predstavljao ga vladarima istočne Evrope, pokazivao mu njihove prestonice, objašnjavao mu različite vojne sisteme koje su ove sile primenjivale i upoznao ga sa glavnim ličnostima na njihovim dvorovima. Ali sve to nije bilo ni od kakve koristi. Alekseja ništa nije moglo podstaći da se zainteresuje za bilo šta osim za isprazna uživanja i poroke.

Na kraju je, kada je Alekseju bilo dvadeset godina, tj, godine 1710, njegov otac smislio da isproba kakvo će dejstvo na njega imati brak. Zato je svom sinu rekao da izabere sebi ženu. A nije nemoguće da mu ju je i on sam izabrao. U svakom slučaju, biće da se on tu podosta pitao, jer je Aleksej bio sasvim nezainteresovan za čitavu stvar, i pristao je na to jedino iz poslušnosti prema očevim zapovestima.

Mlada dama koja mu je bila izabrana za nevestu bila je jedna poljska princeza, koja se zvala Šarlota Kristina Sofija, kneginja od Volfenbutela, i bračni ugovor, kojim su se strane obavezivale jedna drugoj, sastavljen je uz sve dolične formalnosti.

Dve godine nakon što je sačinjen ovaj bračni ugovor proslavljeno je i venčanje. Alekseju su tada bile dvadeset dve godine, a kneginji osamnaest. Međutim, svadba uopšte nije bila vesela. Aleksejev karakter nije se bio popravio nakon veridbe, i njegov otac je i dalje bio jako nezadovoljan njime. Petar se jednom prilikom tako naljutio da je zapretio da će mu, ukoliko njegov sin ne promeni svoje rdave navike i ukoliko ne počne da pokazuje određeno interesovanje za izvršavanje svojih dužnosti, obrijati glavu i poslati ga u manastir, drugim rečima, da će napraviti kaluđera od njega.

Koliko je sama kneginja bila upoznata sa činjenicama u pogledu karaktera svog muža nemoguće je reći, ali su svi ostali jako dobro znali za njih. Car je bio u jako lošem raspoloženju. Kneginjin otac je želeo da se priredi velelepno venčanje, ali car nije pristao na to, tako da je obred obavljen na veoma jednostavan i nerazmetljiv način, u jednom od poljskih provincijskih gradova, a kad je završen, Aleksej se sa svojom nevestom vratio u zemlju svoga oca.

Aleksejevo venčanje sa poljskom kneginjom je održano godinu dana pre nego što će se njegov otac javno venčati sa svojom drugom ženom, caricom Katarinom.

Kao što je Petar i naslutio, obećanja da će se popraviti koja je Aleksej dao prilikom svog venčanja uopšte se nisu ispunila. Nakon što se sa svojom suprugom nakratkoo zadržao u Poljskoj, gde se vladao podnošljivo dobro, krenuo je nazad za Rusiju, povevši ženu sa sobom. Ali čim se ponovo našao među svojim starim pajtašima vratio se rdavim navikama, i ubrzo je počeo da se prema ženi odnosi sa najvećim zanemarivanjem, pa čak i sa okrutnošću. Ostavio je

za nju odvojene odaje na jednom kraju palate, dok je on sam zauzeo drugi kraj, gde je mogao slobodno i bez ikakvog suzdržavanja da čini sve što mu je bilo po volji. Ponekad bi prošlo i po nedelju dana a da uopšte ne vidi svoju ženu. Kupio je jednu robinjicu, po imenu Afrosinija, doveo je u svoj deo palate i živeo sa njom tu na najbesramniji način, dok je njegova zapostavljena žena, daleko od svojih prijatelja, sama i gotovo slomljenog srca, provodila vreme gorko tužeći nad svojom žalosnom sudbinom i postepeno je uništavala svoj život u tuzi i suzama.

Ona nije dobila čak ni sve što joj je bilo potrebno za iole pristojan život. Njene odaje bile su zapuštene, trošne i neuslovne za život. Krov je prokišnjavao, a zimi se hladan vetar probijao kroz loše postavljene prozore i vrata. Aleksej se nije obazirao na te stvari, već je, ostavljajući svoju ženu da trpi, provodio vreme u piću i bančenju sa Afrosinijom i ostalim svojim drugovima u poroku.

Za sve to vreme careva pažnja bila je u tolikoj meri zaokupljena poslovima carstva da nije mogao da se na pravi način umeša. Ponekad bi prekoreo Alekseja zbog njegovog nemarnog i nemoralnog ponašanja i strogo mu zapretio, ali je jedini učinak tih prigovora bio taj da bi Aleksej, odmah nakon što bi otac otišao od njega, došao u odaje svoje žene i napao je na najpogrdniji način, zasipajući je žestokim i primitivnim psovkama zato što se, prema njegovim rečima, žalila, ili, kako je on to zvao, „pričala priče“, i time dala povoda njegovom ocu da ga grdi. Kneginja bi to poricala. Svečano se klela da nije iznosila nikakve žalbe. Međutim, Aleksej joj nije verovao, nego bi ponovio svoje pogrde, a zatim bi sav besan izašao.

Takvo stanje trajalo je neke tri-četiri godine. Za to vreme kneginja je rodila jedno dete, kćerku, a naposljetku je došao čas kad je trebalo da rodi i sina. Ali čak ni približavanje jednog tako teškog trenutka u životu svake žene nije probudilo nikakvo osećanje nežnosti ili samilosti kod njenog muža. Njegovo zanemarivanje i dalje se nastavilo. Nikakve odgovarajuće pripreme nisu obavljene i kneginja nije dobila odgovarajuću negu tokom porođaja. Posledica je bila ta da joj se, nekoliko dana posle rođenja deteta, pojavila groznica od koje je svenula tako naglo da za nju ubrzo više nije bilo nade.

Kada je shvatila da joj je smrt blizu, zamolila je da pozovu cara da dođe kod nje da je vidi. Petar je tada bio bolestan, tako da je bio maltene prikovan za krevet, ali je ipak, neka mu to posluži na čast, udovoljio ovoj njenoj molbi. Jedan ležaj, možda bolje reći nosiljka, položen je za njega na neku vrstu kolica, i on je tako prenesen do palate gde je kneginja ležala. Ona mu se vrlo usrdno zahvalila na tome što je došao da je vidi, a onda ga je gorljivo zamolila da se obaveže da će njenu decu, kao i sluge koje je dovela sa sobom iz svoje domovine i koje su joj ostale lojalne kroz sva njena iskušenja, primiti pod svoju zaštitu i brigu. Poljubila je decu i rastala se od njih na najdirljiviji način, a zatim ih je stavila caru u naručje. Car ih je vrlo srdačno prihvatio. Potom se oprostio od njihove majke i otišao, povevši decu sa sobom.

Sve to vreme, prostorija u kojoj je kneginja ležala, predsooblje i svi prilazi toj sobi, bili su ispunjeni kneginjinim slugama i prijateljima, koji su oplakivali njenu nesrećnu sudbinu tako duboko da nisu bili u stanju da kontrolišu svoju bol. Klečali su ili ležali ničice, i neprestano upućivali molitve nebu da poštedi život njihove gospodarice, a njihove molitve mešale su se sa suzama, jecajima i gorkim jadikovkama.

Lekari su pokušavali da ubede kneginju da uzme neke lekove koje su doneli sa sobom, ali je ona bočice sa lekovima bacila iza kreveta preklinjući doktore da je više ne muče, već da je puste da umre na miru pošto više nema volje za životom.

Nakon toga poživela je još nekoliko dana, provevši većinu tog vremena u molitvi, a onda je umrla.

U trenutku smrti kneginji je bilo tek malo više od dvadeset godina. Njena tužna i nesrećna sudbina pokazuje nam još jednom ono što, nažalost, prečesto imamo prilike da vidimo dokazano primerom, da je još nešto osim muževljevog visokog svetovnog položaja potrebno da omogući nevesti da sa iole pouzdanja gleda u budućnost i u svoje izgleda na sreću dok na dan venčanja prima čestitke od svojih prijatelja.

Smrt njegove žene nije imala nikakvog pozitivnog uticaja na Alekseja. Otac mu je na sahrani očitao bukvicu zbog njegovih rđavih navika i izričito mu saopštio da će ga, ukoliko se

smesta ne popravi i ne počne da živi više u skladu sa svojim položajem i svojim obavezama, isključiti iz nasljedstva prestola, pa makar zbog toga bude bilo neophodno da se pozove neki stranac da mu bude naslednik.

Ono što je car tom prilikom imao da saopšti svome sinu dao mu je napismeno, a izrazi koje je koristio bili su jako strogi. Pismo je počinjalo potankim nabranjem dugotrajnih i jalovih carevih nastojanja da kod svog sina podstakne nešto nalik na časnu ambiciju i da ga navede da promeni svoje navike, a završavalo se sledećim rečima:

„Koliko li sam te samo puta prekoreo zbog svojeglavosti tvog karaktera i izopačenosti tvoje naravi! Koliko li sam te samo puta, čak, kažnjavao zbog njih! A sada, koliko li je samo godina prošlo otkad sam se okanuo da ti ih uopšte više spominjem! Ali sve je to bilo beskorisno. Moji prekori nisu urodili plodom. Samo sam gubio vreme i uzalud se trudio. Ti čak ne pokušavaš da se popraviš, i sve tvoje zadovoljstvo izgleda da se iscrpljuje u lenjosti i nedelatnosti.

„Uzevši, dakle, sve ove stvari u obzir, i do kraja porazmislivši o njima, pošto vidim da nisam u stanju da te bilo kakvim motivima navedem da činiš ono što treba da činiš, došao sam do zaključka da ti izložim, napismeno, ovu svoju konačnu odluku, odlučivši, ipak, da sačekam još malo pre nego što je i sprovedem, kako bih te još jednom iskušao da vidim hoćeš li se popraviti ili nećeš. Ako nećeš, čvrsto sam rešen da te isključim iz linije nasljedstva.

„Da ne smatraš možda, pošto nemam drugog sina osim tebe, da to neću zaista i učiniti, već da to kažem samo da bih te zaplašio? Možeš računati sa time da ću zasigurno uraditi ono što kažem, jer, kada ne štedim sebe zarad dobrobiti svoje zemlje i naroda, zašto bih štedeo tebe, koji nećeš ni prstom da mrdneš da bi postao dostojan njih. Mnogo radije bih preneo ovu svetu dužnost na nekog vrlog neznanca nego na bezvrednog sina.

(Potpisano vlastitom rukom njegovog veličanstva),

„Petar.“

Čitalac će, na osnovu izbora reči u ovim završnim pasusima (a to je još očiglednije kada se pročita celo pismo) primetiti da najvažniji osnov za Petrovo nezadovoljstvo svojim sinom nisu bile njegova nemoralnost i poročnost, nego njegova lenjost i nesposobnost. Da se on pokazao delatnim i energičnim mladim čovekom, punim vojničkog elana i ambicije da vlada, verovatno bi, u svom privatnom životu, mogao da bude poročan i nevaljao koliko mu god volja, opet nikada ne bi izazvao očevo nezadovoljstvo. Ali sam Petar bio je tako pun ambicije i energije, a povrhu toga bio je skovao tako opsežne planove za uzdignuće carstva, od kojih su mnogi mogli biti tek započeti za njegovog života, dok je njihovo potpuno ostvarenje moralo zavisiti od energičnosti i talenta njegovog naslednika, da je svim srcem želeo da od svog sina načini jednog od prvorazrednih vojskovođa svoga vremena; i sada je bio izgubio svako strpljenje za njega kada ga je video kako glupo propušta izvanrednu priliku koja je bila pred njim i odbacuje sva svoja preimućstva kako bi provodio vreme u dokolici i uživanju, na taj način osujećujući neke od najomiljenijih i najdalekosežnijih planova svoga oca, kojima je pretila opasnost da ostanu nedovršeni.

Opravdanje koje je Aleksej izneo za svoje ponašanje bilo je ono isto koje rđavi mladići često nude za svoju lenjost i prestupe, to će reći njegovo loše zdravlje. Sada ćemo navesti njegov odgovor na očevo pismo. On je napisan tek dve ili tri nedelje nakon što je Aleksej dobio očevo pismo, a u tom međuvremenu je, kao što je rečeno u prethodnom poglavlju, carica Katarina rodila sina. Upravo ovaj novorođeni sin je taj na koga Aleksej aludira u svom pismu:

„Milostivi moj gospodaru i oče,

„Pročitao sam pismo koje mi je vaše veličanstvo dalo 27. oktobra 1715, nakon sahrane moje pokojne supruge.

„Nemam da odgovorim ništa drugo do da ako je želja Vašeg veličanstva da me liši ruske krune iz razloga moje nesposobnosti, Vaša će volja biti ispunjena. Ja to čak i usrdno zahtevam od Vašeg veličanstva, pošto sebe ne smatram kadrim da vršim vlast. Pamćenje mi je jako oslabilo, a bez njega je nemoguće voditi poslove. Moj um i telo umnogome su oronuli od bolesti kojima sam bio izložen, što me čini nesposobnim da vladam tolikim narodom, kom je neophodno potreban energičniji čovek nego što sam ja da ga vodi.

„Iz tog razloga ne mogu nastojati na tome da nasleđim rusku krunu nakon Vas, Bog neka Vas poživi, pa sve i da nemam brata, koga sada imam, a Bog neka i njega poživi. Niti ću ubuduće polagati pravo na presto, za šta, svečanom zakletvom, pozivam sebi za svedoka Boga, u potvrdu čega pišem i potpisujem ovo pismo svojom vlastitom rukom.

„Svoju decu poveravam Vama u ruke, a što se mene samog tiče, do kraja svog života ne tražim ništa više nego što mi je potrebno za puko preživljavanje, ostavljajući sve ostalo Vašem sudu i dobroj volji.

„Vaš najponizniji sluga i sin,

„Aleksej.“

Car nije odmah odgovorio na gore navedeno pismo svog sina. Tokom jeseni i zime te godine bio je veoma zauzet državnim poslovima, a pored toga, i zdravlje mu je bilo prilično slabo. Pa ipak, na kraju je, negde polovinom juna, napisao svom sinu sledeće reči:

„Sine moj,

„Kako me je bolest do sada sprečavala da te obavestim o odlukama koje sam doneo u vezi sa odgovorom kojim si uzvratio na moje prethodno pismo, Šaljem ti sada svoj odgovor. Primećujem da ti tamo govoriš o pravu nasledstva kao da je meni potreban tvoj pristanak da učinim u tom pogledu ono što apsolutno zavisi od moje vlastite volje. Ali kako to da ne spominješ svoju hotimičnu lenjost i nesposobnost, kao i averziju koju vazda izražavaš prema državnim poslovima, o kojima ja govorim mnogo iscrpnije nego o tvom slabom zdravlju, mada je ono jedina stvar na koju se ti osvrćeš? Takođe sam izrazio svoje nezadovoljstvo tvojim celokupnim vladanjem i načinom života u nekoliko poslednjih godina. Ali o ovome od tebe ni reči, mada ja mnogo insistiram na tome.

„Na osnovu svega ovoga zaključujem da moje očinske opomene i saveti nemaju nikakvog dejstva na tebe. Iz tog razloga sam odlučio da ti napišem ovo pismo, i ono će biti poslednje.

„Ne nalazim da ti na bilo koji način priznaješ da imaš obavezu prema ocu koji ti je podario život. Jesi li mu ikad, otkako si došao u zrelo doba, pomogao u njegovim nastojanjima i naporima? Izvesno je da nisi. Svet zna da nisi. Sa druge strane, ti osuđuješ i mrziš sve dobro što sam uspeo da učinim u svom životu, po cenu vlastitog zdravlja, iz ljubavi koju sam gajio prema svom narodu i prema njegovom boljitku, i imam sve moguće razloge da verujem kako ćeš to uništiti u slučaju da me nadživiš.

„Ne mogu da ti dozvolim da nastaviš sa takvim životom. Ili promeni svoje vladanje i potruđi se da zavrediš pravo da me naslediš, ili položi monašku zakletvu. Ne mogu biti zadovoljan tvojim sadašnjim ponašanjem, pogotovu što osećam da mi zdravlje popušta. Dakle, čim primiš ovo moje pismo pošalji mi svoj odgovor napismeno, ili mi ga saopšti lično. Ukoliko to ne učiniš, bez oklevanja ću postupiti prema tebi kao prema zlotvoru. (Potpisano)

„Petar.“

Na ovo pismo Aleksej je sutradan uzvratio sledećim odgovorom:

„Najmilostiviji gospodaru i oče,

„Juče ujutro sam primio Vaše pismo od 19. ovog meseca. Slabo zdravlje ne dozvoljava mi da vam napišem duži odgovor. Posvetiću se monaškom životu, i molim za Vaš blagoslovljeni pristanak da to učinim.

„Vaš najponizniji sluga i sin,

„Aleksej.“

Nema sumnje da su žalbe koje je Aleksej izneo na račun svog zdravlja imale određenog osnova. Njegov telesni sastav nije bio snažan, i on je svojim prepuštanjem porocima u velikoj meri oslabio svoje kako mentalne tako i fizičke moći. Ipak, njegovo toliko opravdavanje samog sebe po ovom osnovu bilo je prvenstveno izgovor koji je trebalo da mu kupi vreme i spreči njegovog oca da donese bilo kakvu izričitu odluku, a sve to kako bi još izvesno vreme mogao nesmetano da nastavi sa svojim lenjim i poročnim životom. Doista, njegova nesposobnost da se posveti studijama i obavezama koje je njegov otac od njega zahtevao bila je uglavnom posledica njegovog neprestanog pijanstva zbog kog se sve vreme nalazio u nekoj vrsti beslovesne omamljenosti.

Ali ni krivica nije bila samo na njemu. Njegov otac se prema njemu odnosio veoma grubo i strogo, i verovatno je, u početku, premalo uzimao u obzir nejakost njegovog telesnog sastava. Nijedan od njih dvojice nije bio iskren u onome što je rekao o Aleksejevom prelasku u kaluđere. Preteći mu da će ga poslati u manastir, Petar je želeo samo da ga zaplaši, a kada je rekao kako želi da ide u kaluđere, Aleksej je samo imao nameru da obmane oca i da poštedi sebe njegovog daljeg dodijavanja. Vrlo dobro je znao da bi poslednja stvar koju bi njegov otac mogao da poželi bila ta da on postane monah,

Osim toga, Aleksej je bio okružen velikim brojem drugova i savetnika, od kojih su mnogi bili razvratni i raspusni poput njega, ali među kojima je bilo i onih koji su bili mnogo lukaviji i dalekovidiji od njega, i on je u svemu što je tokom svađe sa ocem govorio i preduzimao delao po njihovom savetu. Među tim ljudima bilo je i nekoliko sveštenika koji su, poput ostalih, iako sveštenici, bili razvratni i raspusni ljudi. Ti sveštenici, i drugi Aleksejevi savetnici, rekli su mu da može potpuno bezbedno da se pretvara da pristaje na očev plan da ga pošalje u manastir, jer njegovom ocu nikada neće pasti na pamet da tu pretnju sprovede u delo. Osim toga, sve i da dođe do toga, to mu neće doneti nikakvu štetu, jer će zaveti koje će položiti, iako potpuno neopozivi u slučaju običnih ljudi, u njegovom slučaju prestati da važe umre li mu otac i on ga nasledi na prestolu. A u međuvremenu, on je, po njihovim rečima, mogao da nastavi sa svojom dokolicom i uživanjem i da živi kao što je uvek živeo.

Mnogi ljudi koji su na ovaj način stali na Aleksejevu stranu, i ohrabivali ga da se suprotstavlja svome ocu, pri tome su se vodili dubljim razlozima. Oni su pripadali stranci koja se protivila inovacijama i poboljšanjima koje je Petar uvodio, i koja je u prošlosti od princeze Sofije načinila svoga vođu i centar okupljanja opozicije Petrovoj politici. To se gotovo uvek dešava tako da kada, u jednoj monarhističkoj zemlji, postoji stranka suprotstavljena politici koju vladar vodi, nezadovoljnici pokušavaju da, ukoliko je moguće, nađu sebi vođu i starešinu u nekom od pripadnika same kraljevske ili carske porodice, a ukoliko mogu da na svoju stranu prevedu onoga ko treba da nasledi krunu, tim bolje. U tom cilju u njihovom je interesu da podstaknu zavadu u vladarskoj porodici, ili da, ukoliko zametak svađe, potekao iz nekog porodičnog ili drugog razloga već postoji, razdor prošire što je moguće više i da se koriste njime da od imena i uticaja od kralja otuđenog princa ili princeze naprave svoju tačku okupljanja i centar delovanja.

Upravo tako je bilo i u ovom slučaju. Stara moskovitska stranka, kako su je zvali, odnosno stranka koja se suprotstavljala Petrovim reformama i promenama, kao i inostranim uticajima koji su bili uvedeni u carstvo, okupila se oko Alekseja. Neki od njih počeli su tajno da kuju zavere za svrgavanje Petra, dovođenje Alekseja na presto i uspostavljanje starog poretka stvari. Petar je znao za sve to, i strahovi koje su te glasine probudile kod njega povećali su njegovu uznemirenost smerom kojim je Aleksej išao, kao i razjarenost koju je protiv njega osećao. Odista, postojao je razlog da se veruje kako je i sam Aleksej, ukoliko je on uopšte imao ikakvo političko mišljenje, prihvatio poglede nezadovoljnika. To je bilo i prirodno, jer je stari poredak bio mnogo bolje prilagođen željama i prohtevima jednog sebičnog i raspusnog despota, koji je svoj visok položaj i moć vrednovao samo kao sredstvo za neograničeno prepuštanje čulnosti i poroku koje su oni omogućavali. Ovo verovatno Aleksejevo predubeđenje prema očevoj politici reformi bilo je upravo ono na šta je Petar aludirao u svom pismu kada je govorio o Aleksejevoj želji da osujeti njegove mere i poništi sve što je on do tada učinio.

Kada je primio Aleksejevo pismo u kom ga je ovaj obavestio da je spreman da stupi u kaluđerski život kad god njegov otac to poželi, Petar je neko vreme bio u nedoumici šta da učini. Nije imao nameru da drži Alekseja za reč, jer kada je pretio da će od njega napraviti kaluđera mislio je samo da ga zaplaši. Stoga, nakon što je primio ovaj odgovor, neko vreme nije činio ništa, već je samo davao oduška svom besu beskorisnim kletvama i mrmljanjima.

Petar je u to vreme bio okupiran veoma bitnim državnim poslovima koji su proisticali iz ratova koje je vodio sa nekim stranim narodima i važnim pregovorima koji su se odvijali sa drugima. Nedugo nakon što je primio kratko poslednje navedeno pismo od Alekseja, dužnosti su ga pozvale da na neko vreme napusti Rusiju i otputuje u srednju Evropu. Pre nego što je krenuo

na put svratio je da vidi Alekseja da bi se pozdravio sa njim i kako bi mu još jednom izložio ono što je nazivao svojom konačnom odlukom.

Kada je čuo da mu otac dolazi, Aleksej je legao u krevet, u kom ga je i dočekaao kao da je zaista veoma bolestan.

Petar ga je upitao šta je odlučio. Kao i ranije, Aleksej mu je odgovorio da želi da stupi u manastir, i da je spreman da to učini bilo kad. Otac ga je dugo i revnosno odgovarao od te odluke. Vatreno mu je predočavao koliko bi od jednog mladog čoveka poput njega, u najboljim godinama i sa takvim izgledima pred sobom, bilo glupo da dignu ruke od svega i da se do kraja svojih dana zatvori u turobni asketizam monaškog života, i pokušao je da ga ubedi koliko bi za njega bilo bolje da promeni svoj način ponašanja, da se sa puno energije posveti izvršavanju svojih sinovskih i prinčevskih obaveza i da se pripremi za sjajnu sudbinu koja ga je očekivala na ruskom prestolu.

Na kraju je car rekao da će mu dati još šest meseci da porazmisli o tome, i onda je, oprostivši se od njega, otišao.

Čim mu je video leđa, Aleksej je ustao iz postelje i otišao na gozbu sa nekoliko svojih pajtaša. Nema sumnje da ih je tokom pijanke zabavljao pričom o onome što se odigralo tokom njegovog razgovora sa ocem, i koliko je gorljivo car iznosio argumente protiv toga da on učini ono čime mu je prvobitno zapretio da će ga naterati da učini.

Cara su njegovi poslovi pozvali u Kopenhagen. Dok je bio tamo primio je jedno ili dva pisma od Alekseja, ali u njima nije bilo ničega što bi pokazalo bilo kakvu promenu u njegovim namerama, te mu je, pred kraj leta, car napisao još jedno pismo u sledećem veoma strogom i odlučnom tonu:

„Kopenhagen, 26. avgust 1716.

„Sine moj,

„Tvoje prvo pismo od 29. juna, kao i naredno od 30. jula, stiglo je do mene. Pošto u njima govoriš samo o stanju svoga zdravlja, šaljem ti ovo pismo da ti kažem da sam, kad smo se opraštali, zatražio od tebe da mi saopštiš svoju odluku u pogledu stvari oko moga naslednika. Tada si mi odgovorio, na svoj uobičajeni način, da smatraš sebe nesposobnim da me naslediš iz razloga svoje fizičke i mentalne nemoći, i da ćeš se radije povući u manastir. Zatražio sam od tebe da još jednom o svemu ozbiljno porazmisliš i da me onda pismom obavestiš šta si odlučio. Očekivao sam to pismo ovih sedam meseci, ali od tebe nisam čuo ni reči u vezi sa time. Imao si dovoljno vremena da sve dobro razmotriš, i stoga, čim dobiješ moje pismo, odluči se, ovako ili onako.

„Ako rešiš da se posvetiš svojim dužnostima, i da se dokažeš sposobnim da postaneš moj naslednik, tražim od tebe da odmah napustiš Peterburg i dođeš kod mene u roku od nedelju dana, kako bi stigao ovde na vreme da prisustvuješ početku rata. Ali ako se, sa druge strane, odlučiš za monaški život, obavesti me *kada* ćeš, *gde* i *kog dana* sprovesti u delo svoju odluku, kako bih mogao da budem miran i da znam šta da očekujem od tebe. Pošalji mi svoj konačni odgovor preko istog kurira koji će ti doneti moje pismo.

„Posebno vodi računa da me obavestiš o datumu kada ćeš krenuti iz Peterburga, ukoliko doneseš odluku da dođeš kod mene, ili, ukoliko ne, kada ćeš tačno položiti svoj zavet. Ponavljam ti još jednom da bezuslovno insistiram na tome da se odlučiš za nešto, i da ću u suprotnom zaključiti da samo gledaš da dobiješ na vremenu kako bi mogao da ga trošiš na svoje uobičajeno lenstvovanje.

„Petar.“

Kada uzmemo u obzir da je Aleksej tada bio čovek od skoro trideset godina, i sam otac porodice, lako možemo da zamislimo da je jezik poput ovog bio podesniji da ga razjari i da ga učini još nevaljanijim, nego da ga privede njegovoj dužnosti. Zapravo, njega je on oterao u neku vrstu gotovosti na sve, i on se probudio iz svoje uobičajene lenjosti i tuposti u tolikoj meri da je skovao, zajedno sa svojim rđavim savetnicima, plan da u potpunosti pobegne od očeve kontrole tako što će kradom napustiti zemlju i potražiti utočište pod zaštitom neke strane sile. Način na

koji je sproveo u delo ovaj plan, kao i posledice do kojih je on na kraju doveo, biće isripovedani u narednom poglavlju.

ALEKSEJEV BEG

Kada je Aleksej primio pismo od svog oca poslato iz Kopenhagena, u kom mu je poručeno da se smesta pridruži svome ocu u tom gradu, ili da u protivnom napravi definitivnu i konačnu izbor u pogledu manastira kom će pristupiti, on je, kao što je natuknuto u prethodnom poglavlju, smesta doneo odluku da iskoristi priliku da se sasvim oslobodi očeve kontrole. Pod izgovorom pokoravanja očevom nalogu da dođe u Kopenhagen, mogao je da obavi sve neophodne pripreme da napusti zemlju a da ne izazove sumnju, a onda je, kada se nade sa druge strane granice, mogao da ide kud god mu se prohte. Odlučio je da pobegne na neki strani dvor, sa namerom da se tamo stavi pod zaštitu kakvog vladara ili moćnika koji bi, iz osećanja rivalstva prema njegovom ocu ili sa nekim drugim motivom, mogao biti voljan da potpomogne njegovu stvar.

Smesta je počeo da se priprema za bekstvo. Kakva je bila prava istina u pogledu ovih priprema nikada se neće sa sigurnošću utvrditi, jer su glavni izvor informacija bila priznanja koja je izneo lično Aleksej kada je vraćen u domovinu. Ali on je ovim priznanjima napravio takvu konfuziju, prvo priznajući malo, zatim malo više, pa potom protivrečeći sebi, onda potvrđujući, kada su dokazi posvedočili protiv njega, ono što je pre toga poricao, da je gotovo nemoguće razlučiti istinu iz njegovih zbrkanih i kontradiktornih tvrdnji. Međutim, suština je bila sledeća:

Na prvom mestu, on je odlučio da brižljivo sakrije svoj naum od svih osim od dvojice ili trojice bliskih prijatelja i savetnika koji su ga od samog početka i nagovarali na to. Imao je nameru da sa sobom povede svoju konkubinu Afrosiniju, kao i izvestan broj domaćih slugu i druge posluge, ali nikome od njih nije rekao kuda ide. Stavio im je do znanja da ide u Kopenhagen da se pridruži ocu. Strahovao je da će, ukoliko bilo ko od njih sazna njegovu pravu nameru, ona, a naći će se već načina, prestati da bude tajna.

Što se tiče Afrosinije, bio je više nego svestan da ona zna da on ne namerava da je vodi u Kopenhagen, pošto mu se tamo nalazio otac, tako da ju je obmanuo u pogledu svog pravog nauma i naveo je da bez podozrenja pođe sa njime rekavši joj da će je povesti sa sobom samo jedan deo puta. Ona je, prema njegovim rečima, na njegovom putu za Kopenhagen trebalo da ga prati samo do Rige, grada na obalama Baltika. Aleksej je tim manje bio voljan da se poverava Afrosiniji iz razloga što ona nikada nije od svoje volje bila njegova družbenica. Bila je Finkinja, ratna zarobljenica koju su zbog njene lepote zadržali da je prodaju u ropstvo. Kada je došla u Aleksejev posed on ju je silom naterao da se pokorava njegovoj volji. Ona je bila robinja, tako da za nju nije bilo nikakve svrhe da se opire ili žali. Priča kaže da ju je Aleksej naterao da mu se preda tek kada je izvukao nož i zapretio joj da će je na licu mesta ubiti ako bude pravila bilo kakve probleme. Dakle, iako se čini da je on na kraju postao izuzetno vezan za nju, Aleksej nikada nije osećao da je ona istinski i svesrdno na njegovoj strani. Zbog toga je ovom prilikom sakrio svoje prave namere i rekao joj kako će je samo donekle povesti sa sobom, posle čega će je vratiti u Sankt Peterburg. Tako se Afrosinija spremala da pođe sa njim ne razbijajući mnogo glavu drugim stvarima.

Novac koji mu je bio potreban Aleksej je pribavio pozajmljujući, pod izgovorom da ide kod oca u Kopenhagen, značajne svote od različitih članova vlade i prijatelja svoga oca. Pokazivao im je pismo koje mu je otac napisao, što je, po njihovom mišljenju, bilo dovoljno ovlašćenje za njih da mu daju novac. Na taj način je pozajmio različite svote od različitih ljudi, čime je došao do vrlo velikog novca. Najveći pojedinačni iznos koji je dobio bile su dve hiljade dukata, koliko mu je pozajmio knez Menšikov, plemić koji je uživao ogromno Petrovo poverenje i koga je ovaj ostavio da bude vrhovni zapovednik u njegovom odsustvu. Knez je, takođe, dao Alekseju i nekoliko saveta u pogledu organizacije njegovog puta, verujući sve vreme da ovaj zaista putuje u Kopenhagen.

Glavni Aleksejev podstrekač i savetnik u ovoj stvari bio je čovek po imenu Aleksandar Kikin. Kikin je bio mornarički oficir visokog ranga, direktno odgovoran vladi, i car je imao veliko poverenje u njega. Ali Kikinova naklonost bila je na strani stare moskovitske stranke, i on je polagao nade u revoluciju kojom bi se ta stranka ponovo vratila na vlast. On u to vreme nije bio u Sankt Peterburgu, već je bio otišao napred da se pobrine da Alekseju nađe utočište. Aleksej

je trebalo da se sastane sa njim u Liepaji, ili Libauu, kako glasi nemačko ime ovoga grada koji se nalazi na obalama Baltičkog mora, između Sankt Peterburga i Kenigsberga³⁵, na maršruti kojom bi Aleksej morao da se kreće da je stvarno želeo da ode u Kopenhagen. Aleksej je preko pisama bio u vezi sa Kikinom, i Kikin je utanačio i organizovao sve pojedinosti ovog plana. Namerno se držao na rastojanju od Alekseja da bi otklonio svaku sumnju.

Kada je napokon sve bilo spremno, Aleksej je krenuo iz Sankt Peterburga, povevši sa sobom Afrosiniju i još nekoliko pratilaca, i otputovao u Liepaju. Tamo se sastao sa Kikinom, pa su jedan drugom srdačno čestitali na uspehu koji je do tada pratio njihove planove.

Aleksej je pitao Kikina kakvo mu je utočište našao i Kikin mu je odgovorio da je postigao dogovor da se Aleksej skloni u Beč. Rekao je kako je, pod izgovorom da ima da obavi nekakav od cara mu poveren državni posao, lično otišao u Beč, gde se video i posavetovao sa nemačkim carem, te da je car pristao da prihvati i zaštititi Alekseja, i da ga ne isporuči ocu sve dok ne postigne neraskidiv i zadovoljavajući dogovor sa njim.

„Tako da imaš da produžiš“, nastavio je Kikin, „do Kenigsberga i Gdanjska, i onda ćeš, umesto da nastaviš ka Kopenhagenu, skrenuti sa puta i zaputiti se prema Beču, a kada dođeš tamo nemački car će ti dati neko bezbedno mesto da se skloniš. Kada budeš u Beču, ukoliko tvoj otac sazna gde si i pošalje nekoga da te ubedi da se vratiš kući, ni po koju cenu ga ne smeš poslušati, jer, nakon što si na ovaj način napustio zemlju, ne smeš gajiti nikakve iluzije da tvoj otac neće dati da ti se odrubi glava, samo ako se još jednom nađeš u njegovoj vlasti.“

Kikin je smislio veliki broj lukavstava kako bi otklonio sumnju sa sebe i sa onih koji su zaista učestvovali u ovoj spletki i preusmerio je na nedužne osobe. Između ostalog, nagovorio je Alekseja da napiše nekoliko pisama različitim ljudima u Sankt Peterburg, među njima i knezu Menšikovu, zahvaljujući im na savetima i pomoći koje su mu pružili da krene na ovaj put, a ti saveti i pomoć su bili iskreno dati, pod pretpostavkom da on zaista ide svom ocu u Kopenhagen. Pisma zahvalnosti, međutim, koja mu je Kikin izdiktirao bila su napisana u dvosmislenom i tajanstvenom stilu, budući da su bila vešto sročena tako da kod Petra, ukoliko mu dođu do ruku, probude sumnju da su ti ljudi bili upoznati sa Aleksejevim planovima i da su mu pružili svesnu pomoć pri bekstvu. Kada su pisma napisana Aleksej ih je predao Kikinu, koji je, u slučaju nužde, trebalo da ih u nekom budućem trenutku pokaže Petru pretvarajući se da ih je presreo. Računao je da će na taj način otkloniti sumnju sa sebe i preusmeriti je na nedužne ljude.

Kikin je takođe pomogao Alekseju da iz Liepaje napiše pismo svome ocu u kom ga je obaveštavao da je krenuo iz Sankt Peterburga i da je na svom putu za Kopenhagen stigao do toga grada. Međutim, pismo nije datirano u Liepaji, gde se Aleksej tada nalazio, nego u Kenigsbergu, koji je bio nešto bliži Kopenhagenu, i bilo je otpremljeno iz tog grada.

Kada je, dakle, Aleksej sve utanačio sa Kikinom, spremio se da ponovo nastavi svoje putovanje. Trebalo je prvo da ode do Kenigsberga, a zatim do Gdanjska, gde je, umesto da se ukrca na brod koji bi ga, u skladu sa planom njegovog oca, prevezao u Kopenhagen, trebalo da se uputi ka Beču. Prema tome, to je bilo mesto gde je njegova pobuna protiv očevih zapovesti zapravo trebalo da otpočne. On je imao određenih bojazni o tome da li će moći da stigne do tamo. Pitao je Kikina šta da radi u slučaju da njegov otac pošalje nekoga da ga sačeka u Kenigsbergu ili Gdanjsku.

„Ta, za početak ćeš morati da im se pridružiš“, rekao je Kikin, „i da se praviš da si presrećan zbog toga što si ih sreo, a potom ćeš, kada padne noć, morati da nađeš načina da im pobegneš, bilo sam samcijat, bilo sa samo jednim slugom. U tom slučaju bi morao da ostaviš za sobom svoj prtljag i sve ostalo.“

„Ili, ako ne uspeš da to izvedeš“, produžio je Kikin, „pretvaraj se da si bolestan, i ako budu poslata dvojica da te sačekaju, možeš da pošalješ jednog od njih napred, sa svojim prtljagom i pratiocima, obećavajući mu da ćeš ti sam poći kasnije, kad se oporaviš, sa ovim drugim, i tada ti može poći za rukom da ovog drugog podmitiš, ili da ga na neki drugi način nagovoriš da pobegne sa tobom, i tako ćeš otići do Beča.“

35 Danas se ovaj grad zove Kalinjingrad i nalazi se u baltičkom delu Rusije. (prim. prev.)

Aleksej nije imao prilike da pribegne nekoj od ovih smicalica, jer mu niko nije ni bio poslat u susret. Putovao je bez ikakvih smetnji i stigao u Gdanjsk, mesto gde je put skretao prema Beču. Sada je bilo neophodno reći nešto Afrosiniji i ostalim pratiocima da bi im se objasnila ta promena pravca, pa im je rekao kako je primio pismo u kome mu otac nalaže da, pre Kopenhagena, ode u Beč povodom nekog državnog posla koji je tamo trebalo obaviti. I tako su oni, kada je skrenuo sa svog puta, pošli sa njim ne izražavajući nikakvu sumnju.

Dakle, Aleksej je produžio do Beča, gde se obratio nemačkom caru za zaštitu. Nemački car ga je primio, saslušao njegove žalbe upućene na Petrov račun, jer je Aleksej, kao što se moglo i očekivati, svu krvicu za njihovu svađu svalio na svog oca, i, prethodno ga nakratko ugostivši na nekoliko različitih mesta, obezbedio mu na kraju tajno skrovište u tirolskoj tvrđavi.

Aleksej se tu sakrio i prošlo je dosta vremena pre nego što je njegov otac ustanovio šta se uopšte dogodilo sa njime. Na kraju je Petar saznao da mu se sin nalazi u zemlji nemačkog cara, te je vlastitom rukom napisao veoma urgentno pismo caru, opisavši mu Aleksejevo rđavo ponašanje u pravom svetlu i zatraživši od njega da prestane da pruža utočište jednom tako neposlušnom i buntovnom sinu i da ga odmah pošalje kući. Poslao je dvojicu opunomoćenika kao nosioce ovog pisma i da Alekseja vrate ocu u slučaju da nemački car donese odluku da im ga isporuči.

Nemački car je preneo sadržaj ovog pisma Alekseju, ali ga je Aleksej zamolio da ne usliši zahtev njegovog oca. Rekao je kako je problem nastao isključivo kao posledica strogosti i bezdušnosti njegovog oca, i da će mu, ako ga nemački car pošalje nazad, zbog očeve nasilnosti život biti u opasnosti.

Nakon dugih pregovora i odlaganja, car je dozvolio Petrovim opunomoćenicima da posete Alekseja u mestu gde se sklonio, a svrha te posete bila je da se vidi mogu li oni da ga nagovore da se vrati kući sa njima. Opunomoćenici su doneli Alekseju pismo koje je njegov otac napisao vlastitom rukom, predočavajući mu, oštrim izrazima, neprikladnost i nemoralnost njegovog ponašanja, kao i gnusobu zločina koji je počinio protiv svoga oca otvorenom pobunom protiv njegove vlasti, i preteći mu, ukoliko istraje u svojoj pokvarenosti, Božjim sudom, jer je Bog u Bibliji zapretio da će neposlušnu decu kazniti večnom smrću.

Ali nijedan od ovih apela nije imao nikakvog efekta na tvrdoglavog Alekseja. Opunomoćenicima je preneo da se neće vratiti sa njima, a povrh toga je rekao kako mu je nemački car obećao da će ga štititi i da će se, ukoliko otac nastavi da ga progona na ovaj način, odupreti silom i da će, uz pomoć koju će mu car pružiti, zaratiti protiv oca, svrgnuti ga sa vlasti i popeti se na presto umesto njega.

Nakon toga je ponovo usledio jedan dug period pregovora i odugovlačenja, tokom kojeg su se odigrali mnogi događaji koji bi bili zanimljivi za pripovedanje, samo da nam vreme i prostor to dopuštaju. Aleksej je premeštan sa jednog mesta na drugo, sa ciljem da se izbegne svaki pokušaj koji bi njegov otac mogao da učini da ga se ponovo dočepa, bilo nasiljem bilo lukavstvom, te je na kraju prebačen u Italiju, u Napulj, gde se sklonio u zamak Svetog Elma.

U međuvremenu je Petar postajao sve uporniji i navalentniji u zahtevima caru da mu isporuči sina, i reklo bi se da je naposletku car, uvidevši da spor postaje zaista ozbiljan, a i uverivši se, osim toga, uz pomoć argumenata koje mu je Petar predočio, da je Aleksej mnogo više kriv nego što je on pre toga pretpostavljao, bio nameran da promeni svoj stav, te je sada počeo da savetuje Alekseja da se vrati kući. Aleksej je bio prilično uznemiren kada je shvatio da ga car, na kraju krajeva, neće podržati u njegovoj pobuni, te je naposletku, nakon mnogih pogađanja, rasprava i odugovlačenja, doneo odluku da se, kada već nužda to nalaže, popravi i da se vrati kući. Otac mu je napisao više pisama, obećavajući mu bezuslovan oprost ukoliko se vrati, i preteći mu na najozbiljniji i najodlučniji način ukoliko se ne vrati. Aleksej je na poslednje od tih pisama, kada je već bio rešio da se vrati, napisao sledeći ponizan i pokoran odgovor. Napisan je u Napulju, u oktobru 1717.

„Milostivi moj gospodaru i oče,

„Preko gospode Tolstoja i Rumanrova primio sam najmilosrdnije pismo Vašeg veličanstva u kome me, isto kao i usmenim putem, najdobrostoivije uveravate da će mi u slučaju povratka biti

oprošteno za to što sam pobjegao bez Vašeg dopuštenja. Sa suzama u očima najusrdnije Vam se zahvaljujem i priznajem da sam nedostojan svake milosti. Bacam Vam se pred noge, preklinjem za Vašu milost i usrdno Vas molim da mi oprostite moja nedela, za koja potvrđujem da zaslužujem najstrožu kaznu. Ali ja se uzdam u vaša dobrotiva jemstva, te ću, pokoravajući se Vašoj volji, iz istih stopa krenuti, sa ovim ljudima koje mi je Vaše veličanstvo poslalo, iz Napulja da se pridružim Vašem veličanstvu u Sankt Peterburgu.

„Vaš najponizniji i najnedostojniji sluga koji ne zaslužuje da se nazove vašim sinom,

„Aleksej.“

Nakon što je napisao i otposlao ovo pismo, Aleksej se predao Tolstoju i Rumanrovu, i pod njihovim nadzorom krenuo natrag u Rusiju, da tamo bude isporučen u očeve ruke, jer se Petar tada nalazio u Rusiji, u koju se vratio istog momenta kada je čuo za Aleksejev beg.

SUDENJE

Čim je Aleksej prispeo u zemlju, njegov otac je izdao jedan proglas, u kom je izneo dugačak i potpun prikaz sinovljevih prekršaja i prestupa, kao i strpljivih i istrajnih ali uzaludnih pokušaja koje je on učinio da ga popravi, i u kom je objavio svoju odluku da ga isključi iz redosleda za nasledstvo prestola kao u potpunosti i nepopravljivo neopozivu. Ovaj proglas predstavlja jedan od najneobičnijih dokumenata koje istorija beleži. Završava se time što se Alekseju uskraćuju sva njegova prava kao sina i baštinika svoga oca, što se za naslednika umesto njega određuje njegov mlađi brat Petar, Katarinin mali sin, i napokon time što se na Alekseja baca očinska kletva ukoliko u budućnosti bude pretendovao, ili na bilo koji način polagao prava, da nasledi presto kog je bio lišen.

Ovaj proglas je objavljen čim je Petar saznao da je Aleksej stigao u zemlju pod paskom oficira koji su bili određeni da ga dovedu, a pre nego što ga je uopšte i video. Aleksej je nastavio svoj put ka Moskvi, gde se car tada nalazio. Kada je stigao u Moskvu, isto veče je otišao u palatu, gde je imao jedan dugačak razgovor sa ocem. Bio je strašno uznemiren i zaplašen besom koji je njegov otac pokazao, i pokušao je sasvim iskreno da ga umiri izrazima pokajanja i obećanjima da će se popraviti. Ali sada je već bilo prekasno. Carev gnev je bio probuđen i ništa ga više nije moglo smiriti. Rekao je kako je doneo najčvršću odluku da, kao što je već objavio u svom proglasu, razbaštini sina, i da će neophodni koraci za donošenje formalnog i punovažnog akta o razbaštinjavanju biti preduzeti narednog dana.

Mora se priznati da uzrujanost i bes koji su se sada manifestovali kod Petra nisu bili sasvim neopravdani, jer se smer kojim je Aleksej bio krenuo pokazao kao sredstvo za izlaganje njegovog oca jednoj velikoj i groznoj opasnosti, naime, opasnosti od pobune među njegovim podanicima. Petar nije čak ni znao da je jedna takva pobuna već bila isplanirana, da je zrela za izvođenje, te da ona, uprkos tome što je uspeo da se ponovo dokopa Alekseja i da ga vrati kući, može da izbije svakog časa.

Naravno, Aleksejevo ime bilo bi geslo i tačka okupljanja jedne takve pobune, da su planovi za nju postojali, a Petar je imao mnogo osnova za bojazan da se intenzivno radi na njenom organizovanju i da je ona spremna da se sprovede u delo. Odmah se dao na posao da istera na čistac čitavu stvar, odlučujući, međutim, da na prvom mestu onemogući samog Alekseja da čini bilo kakvu dalju štetu time što će mu jednom i zauvek uskratiti svako pravo da nasledi krunu.

U skladu sa tim je, narednog jutra, pre svanuća, gradski garnizon stavljen pod oružje, a oko palate je bio postavljen jedan gardijski puk kako bi se osigurale sve kapije i prilazi palati. U isto vreme su poslata i naređenja glavnim državnim ministrima, plemićima i savetnicima da dođu u veliku dvoranu dvorca, a episkopima i sveštenstvu da se okupe u Patrijaršiji. Svi su znali da je prilika zbog koje se okupljaju bila ta da prisustvuju Petrovom razbaštinjavanju princa prestolonaslednika, kao posledici njegovih poroka i zlodela, i odazivajući se na ovaj poziv, svi su bili ispunjeni nekom vrstom svečanog straha, poput ljudi koji se okupljaju da bi prisustvovali nekom pogubljenju.

Kada je kucnuo određeni čas oglasilo se veliko zvono, i Aleksej je uveden u dvoranu gde su bili okupljeni plemići, vezan kao zatvorenik, a bio mu je oduzet i mač. Car je stajao u gornjem delu dvorane, okružen glavnim državnim zvaničnicima. Aleksej je doveden pred njega. Prilazeći ocu predao mu je jedno pismo, a zatim je pao na kolena pred njim, očigledno preplavljen žaljenjem i sramom.

Car je uručio papir jednom od svojih oficira koji je stajao tik uz njega, a zatim je upitao Alekseja šta je to što traži od njega. Aleksej je u odgovoru zamolio oca da se smiluje na njega i da mu poštedi život. Car je rekao da će mu poštedeti život i oprostiti mu sva njegova izdajnička i buntovna dela, pod uslovom da on iznese iscrpno i kompletno priznanje, ne izostavljajući i ne prećutkujući ništa, svega što je vezano sa njegovim skorašnjim bekstvom iz zemlje, objašnjavajući u potpunosti sve detalje plana koji je bio skovan i otkrivajući imena svih svojih savetnika i saučesnika. Ali ukoliko to priznanje ne bude iscrpno i kompletno, ukoliko zataška ili

prikrije bilo šta, ili ukoliko prećuti makar i jedno jedino ime čoveka koji je imao udela u ovoj aferi ili bio upućen u nju, onda se obećanje oprosta poništava i prestaje da važi.

Car je takođe rekao da se Aleksej mora odreći prava na krunu, te kako ovo odricanje mora potvrditi svečanom zakletvom i svojeručnim potpisom izjave sa tim sadržajem. Aleksej, koji se činio preplavljen kajanjem i jadom, svečano je pristao na sve to i izjavio kako je spreman da iznese iscrpno i kompletno priznanje.

Car je potom pitao sina ko ga je to savetovao i pomagao mu u njegovom skorašnjem bekstvu iz države. Aleksej se činio neradim da na ovo pitanje odgovori okružen svim tim ljudima, pa je tihim glasom rekao ocu nešto što ostali nisu mogli da čuju. Zbog onoga što mu je rekao otac ga je odveo u susednu sobu, gde je nasamo porazgovarao sa njim nekoliko minuta, a zatim su se obojica vratili u veliku dvoranu. Pretpostavlja se da je dok su bili odsutni Aleksej ocu odao imena nekih od onih koji su ga podstakli na to da se sakrije od njega i pomogli mu u tome, jer su odmah nakon toga na tri različite strane poslata trojica kurira, koji su, reklo bi se, poneli sa sobom naredenja da se uhapsu ljudi koji su bili na taj način optuženi.

Čim su se Aleksej i njegov otac vratili u dvoranu, princu je predat na potpisivanje dokument kojim se odricao prava na nasledstvo prestola. Aleksejevi potpis i pečat pridodati su ovom dokumentu uz sve odgovarajuće formalnosti. Onda je car sačinio jednu deklaraciju u kojoj su navedeni razlozi koji su naveli njegovo veličanstvo na to da razbaštini svog starijeg sina i da umesto njega za svog naslednika odredi svog mlađeg sina, Petra. Nakon što je to obavljeno, od svih prisutnih zvaničnika je zatraženo da se svečano zakunu nad jevanđeljem i da potpišu pisanu izjavu, koja je prethodno bila pripremljena u više primeraka, čiji je smisao bio da oni priznaju legalnost i obavezujuću važnost careve odluke da liši krune svog sina Alekseja i da umesto njega za svog naslednika odredi svog drugog sina Petra, da potvrđuju da je Petar pravi i zakoniti naslednik, da se obavezuju da će ga svojim životima braniti od svakoga ko bi mu se suprotstavio i da se zariču da neće, ni pod kakvim izgovorom, stati na Aleksejevu stranu ili mu pomagati da se ponovo dokopa prava na nasledstvo.

Celo društvo se zatim uputilo u Patrijaršiju, gde su bili okupljeni episkopi i druga sveštena lica, i tamo je sveštenstvo položilo istu zakletvu i potpisalo istu deklaraciju. Zakletva je nakon toga zatražena i od svih oficira vojske, gubernatora provincija i drugih zvaničnih lica širom carstva.

Kada su ove ceremonije u palati i u Patrijaršiji bile završene, društvo se rasturilo. Aleksej je zatvoren u jednu od moskovskih palata, i nikome nije bio dozvoljen pristup do njega osim onima koje je car odredio da ga drže pod nadzorom.

Neposredno nakon toga otpočelo se, formalno i zvanično, sa radnjama na punoj istrazi čitave afere. Niz pitanja je stavljen na papir i predat Alekseju, kako bi on mogao da napismeno da promišljene odgovore na njih. U Moskvi su sazvani veliki istražni i isledni sudovi, a u tu svrhu su sa raznih strana carstva bili pozvani visoki kako crkveni tako i svetovni dostojanstvenici. Dolazak ovih ljudi izazvao je veliko uzbuđenje, i oni su se, dolazeći iz dana u dan u sudske većnice i odlazeći iz njih, kretali ulicama uz toliko pompe i parade da su privlačili velike gomile gledalaca. Istog momenta kada bi bila otkrivena imena ljudi koji su bili upleteni u Aleksejevo bekstvo ili za koje se sumnjalo da su bili saučesnici u njemu, slati su žandari da ih uhapsu. Neki su bili odvođeni iz svojih postelja u ponoć, bez ikakvog upozorenja, i zatvarani u tamnice jedne velike moskovske tvrđave. Kada su ispitivani, ukoliko su pokušavali da uzvraćaju okolišnim odgovorima ili da zadržavaju informacije za koje su sudije smatrale da ih poseduju, odvođeni su u mučionicu i stavljeni na muke.

Jedan od prvih koji je uhapšen bio je Aleksandar Kikin, koji je bio Aleksejev glavni poverenik i savetodavac u svim njegovim postupcima. Kikin je bio preduzeo velike mere opreza kako bi se sačuvao od toga da se sazna za njegovo posredovanje u ovoj stvari, ali ga je odao Aleksej u odgovorima koje je dao na prvi niz pitanja koja su mu bila postavljena. Kikin je bio svestan te opasnosti, te je, kako bi sačuvao sebi neku šansu da se spase u slučaju da ga Aleksej uplete svojim svedočenjem, bio potkupio jednog carevog paža da ga smesta obavesti u slučaju da se pokrene postupak za njegovo hapšenje.

Taj paž se zvao Baklanovski. On je bio prisutan u trenutku kad je car pisao nalog za Kikinovo hapšenje, i stajao je, kao što mu je bio običaj, iza careve stolice, kako bi bio pri ruci da prenese poruku ili da usluži svoga gospodara. Bacio je pogled preko carevog ramena i video nalog koji je car pisao. Odmah je našao izgovor da napusti careve odaje, te je žurno otišao do poštanske postaje odakle je poslao hitno pismo Kikinu u Peterburg da ga upozori na opasnost.

Međutim, primetivši njegovo odsustvo, car je poslao nekoga da ga prati, te je na taj način njegova poruka na poštanskoj stanici otkrivena, ali ne pre nego što je njegovo hitno pismo krenulo. Odmah je poslata još jedna hitna poruka sa nalogom za Kikinovo hapšenje, i oba kurira su u Peterburg stigla gotovo u isto vreme. Ipak, onaj koji je nosio upozorenje malo je zakasnio. Kada je stigao, kuća primaoca bila je okružena stražom od pedeset grenadira, a žandari su bili u Kikinovoj sobi i izvlačili ga iz kreveta. Odmah su ga stavili u okove i odveli, jedva mu dopustivši da se oprostí od svoje žene.

Paž je, naravno, uhapšen i takođe poslat u zatvor. Isto tako je bio uhapšen i jedan broj drugih ljudi, od kojih su mnogi zauzimali veoma visoke položaje.

Aleksej je stigao u Moskvu u februaru, i gotovo čitav februar i mart protekli su u tim hapšenjima i sudskim postupcima protiv zatvorenika. Naposletku, pred kraj marta, veliki broj njih, među kojima i Kikin, bio je osuđen na smrt i pogubljen na najstrašniji način na jednom velikom javnom trgu u centru Moskve. Jedan je živ nabijen na kolac, to jest, veliki kolac mu je kroz telo zabijen u zemlju, i on je ostavljen da tako umre. Drugi su bili polomljeni na mučilištu. Jedan, neki episkop, bio je spaljen. Glave najvećih krivaca bile su kasnije odsečene i postavljene na stubove na četiri ugla jednog skvera koji je bio ograđen u tu svrhu, dok je na kolac nabijeno telo ostalo da stoji u sredini skvera.

Paž koga je Kikin bio podmitio nije osuđen na smrt. Život mu je pošteđen, možda zbog njegove mladosti, ali je bio strogo kažnjen bičevanjem.

Za sve to vreme Aleksej je ostao u svom zatvoru, i stalno iznova je bio podvrgavan isleđivanjima i unakrsnim ispitivanjima, kako bi se od njega izvukla ne samo cela istina u pogledu njegovih vlastitih motiva i namera koje su ga ponukale na bekstvo već i informacije koje su mogle da dovedu do ostvarenja planova i namera stranke koja se u Rusiji suprotstavljala Petrovoj vlasti i koja je nameravala da iskoristi Aleksejevo ime i položaj za ostvarenje svojih intriga. Aleksej je bio obećao da će dati iscrpno i kompletno priznanje, ali to nije učinio. U odgovorima na nizove pitanja koja su mu bila postavljena priznavao je samo ono za šta je smatrao da je već poznato, dok je ostalo pokušavao da sakrije. Međutim, u kratkom vremenu je mnogo stvari koje je on isprva porekao ili izvrdao bilo u potpunosti dokazano svedočenjima datim na suđenjima drugim zatvorenícima koja smo već spominjali. Tada je Aleksej optužen za izostavljanja ili izbegavanja u svom priznanju za koja se na taj način saznalo, pa je od njega zatraženo objašnjenje, na šta je on izneo nova priznanja, potvrđujući novootkrivene činjenice i pravdajući sebe što ih nije ranije spomenuo govoreći kako je bio zaboravio na njih ili kako se plašio da ih obelodani iz straha da će povrediti osobe koje bi njima bile obuhvaćene. Na taj način je nastavio da protivreći samom sebi i da se sa svakim novim priznanjem sve više zapetljava sve dok, na kraju, njegov otac i sve sudije koje su bile sazvane da istraže slučaj nisu prestali da veruju u bilo šta što bi on rekao i dok nisu izgubili gotovo svako saosećanje za njega u njegovoj nevolji.

Istraga je potrajala više meseci. Sve u svemu, njen ishod bio je taj da je u potpunosti dokazano kako je u Rusiji postojala jedna uticajna stranka koja se suprotstavljala carevim reformama i inovacijama, a naročito uvođenju evropske civilizacije u zemlju, koja je želela da sprovede revoluciju i da se okoristi svađom između Alekseja i njegovog oca kako bi potpomogla svoje planove. Aleksej je bio suviše otupeo od stalnog pijanstva da bi uzeo bilo kakvo aktivnije ili inteligentnije učešće u tim planovima, ali je manje ili više bio svestan njih, a ponude koje je iznosio da stupi u manastir i da se odrekne svakog prava na presto bile su krajnje neiskrene, pošto je njegov jedini cilj bio da pomoću njih zamaže oči svome ocu i dobije na vremenu. Priznao je da je mrzeo svoga oca i želeo njegovu smrt, a kada je pobegao u Beč njegova namera je bila da ostane tamo sve dok ne bude mogao da se vrati i preuzme carsku krunu od svog oca.

Ipak, svečano se zakleo da njegova namera nikada nije bila da za očevo života sam preduzme bilo šta u svrhu ostvarivanja tog cilja, iako je na kraju, kada je ta činjenica bila sasvim lepo dokazana drugim svedočenjima, priznao da bi se, u slučaju da je u Rusiji podignut ustanak u njegovo ime, i u slučaju da je bio pozvan da to učini, pridružio pobunjenicima.

Veliki deo informacija koje su bacile svetlo na planove Alekseja i zaverenika u Rusiji koji su bili u vezi sa njim pribavljen je na osnovu onoga što je Afrosinija obelodanila. Kao što je već bilo reči, nju je Aleksej uzeo kao robinju i prisilio je, protiv njene volje, da se veže sa njim i da podeli njegovu sudbinu. On se njoj nikada nije poveravao, ali ju je, s vremena na vreme, navodio da čini ono što je on želeo govoreći joj laži koje su mu u tu svrhu služile. Kao posledica toga, nju za njega nije vezivalo nikakvo poštenje ili ljubav, i osećala je slobodu da bez ikakvog zazora odgovori na sva pitanja koja su joj sudije postavljale. Njeno svedočanstvo bilo je po mnogo čemu od velikog značaja i izuzetno je doprinelo da se čitava stvar rasvetli.

ALEKSEJEVA OSUDA I SMRT

Ispitivanja i istrage opisani u prethodnom poglavlju potrajali su nekoliko meseci. Sa njima se otpočelo u februaru, a nisu bile okončane sve do juna. Tokom sveg tog vremena Aleksej je držan u strogo čuванom zatvoru, osim kada je izvođen pred svoje suce zarad raznoraznih saslušanja i unakrsnih ispitivanja kojima je bio podvrgnut, a kako je istina u pogledu njegovih planova sve više izlazila na videlo, i kako se sve više uvećavala opasnost u pogledu ishoda, tako je on postepeno tonuo u stanje očaja i gotovo nezamislivog užasa.

Sudovi pred kojima mu je suđeno nisu bili redovne sudske instance u zemlji. To su, naprotiv, bila dva velika saziva svih najviših oficijelnih velikodostojnika, kako crkvenih tako i državnih, koji su okupljeni posebno za ovu svrhu, ne da *presude* ovaj slučaj, jer je, u skladu sa prastarim običajima Ruskog carstva, to bila isključiva i ekskluzivna nadležnost cara, već da caru pomognu u njegovoj istrazi i da mu onda, ukoliko to od njih bude zatraženo, daju savet u vezi sa presudom. Jedan od tih saziva sastojao se od crkvenih vlasti, arhiepiskopa, episkopa i ostalih crkvenih dostojanstvenika. Drugi je bio sačinjen od velikaša, državnih ministara, oficira vojske i mornarice sa visokim činom i drugih visokih civilnih i vojnih zvaničnika. Ta dva saziva sastajala su se i većala u odvojenim sudnicama, i sprovodila vlastite istrage u vezi sa osobama upletenim u aferu, koje su, jedna za drugom, izvođene pred njih, i to po carevom nalogu, iako je, a niko nije imao nikakve zablude u pogledu toga, konačna odluka bila isključivo u njegovim rukama.

Na kraju se, u mesecu junu, kada su svi ostali slučajevi bili već rešeni, i kada se steklo mišljenje da je dokazni postupak u vezi sa Aleksejem završen, car formalno obratio svakom od ovih veća ponaosob zatraživši njihov sud i savet u pogledu toga šta mu je činiti sa sinom.

U svom obraćanju arhiepiskopima i episkopima, naveo je da, iako vrlo dobro zna da je u njegovim rukama apsolutna vlast da sudi sinu za njegova nedela, i da donese odluku u skladu sa vlastitom voljom i ćefom, ne tražeći bilo čiji savet, ipak, „pošto su“, kako je rekao, „ljudi ponekad manje oštromni u stvarima koje ih se tiču nego u onima koje ih se ne tiču, tako da se čak i najveštiji lekari ne izlažu riziku da sebi samima prepisuju lekove, već kada se loše osećaju zovu u pomoć druge“, tako je i on, imajući strah od Boga pred očima i plašeći se da ga ne uvredi, doneo odluku da sporno pitanje između njega i njegovog sina iznese pred njih, kako bi oni ispitali Božju Reč u vezi sa ovim pitanjem i dali, napismeno, svoje mišljenje kakva bi u jednom ovakvom slučaju Božja volja bila. Takođe je rekao kako želi da mišljenje do koga dođu potpiše, svojeručno, svako od njih pojedinačno.

Slične reči upotrebio je i u svom obraćanju velikom veću istaknutih svetovnih ličnosti, pozivajući ih takođe da daju svoje mišljenje u vezi sa tim šta treba da se uradi sa Aleksejem. „Usrdno vas molim“, rekao je na završetku svog obraćanja, „da razmotrite stvar, da je ispitajte ozbiljno i sa pažnjom, i da kažete šta smatrate da naš sin zaslužuje, ne ulagujući nam se i ne misleći da nama neće biti pravo ukoliko vaš sud bude bio taj da on ne zaslužuje više od blage kazne, jer, kunemo vam se Bogom Svevišnjim i strašnim sudom, od nas po ovom pitanju nemate čega da se plašite.

„Isto tako ne treba da dozvolite da činjenica što je sin vašeg vladara taj kome treba da izreknete presudu ima bilo kakvog uticaja na vas, već sprovedite pravdu bez obzira na to o kome se radi, tako da nam savesti, vaše i moja, budu mirne kada izađemo Bogu na istinu.“

Većajući o odgovoru koji će dati caru, klerikalni saziv je smatrao da bi bilo uputno postupati sa velikim oprezom. Oni nisu bili baš sasvim voljni da jasno i otvoreno preporuče da Alekseju bude izrečena smrtna kazna, dok su, u isto vreme, želeli da potvrde svoj pristanak i na najstrože zakonske mere, ukoliko bi car naginjao ka njima. Stoga su se klonili toga da izraze bilo kakvo vlastito pozitivno uverenje, već su se zadovoljili time da u Bibliji, i u Novom i u Starom zavetu, potraže užasne optužbe protiv neposlušne i buntovne dece koje se tamo nalaze, kao i prikaze grozних kažnjavanja koja su u jevrejskoj istoriji nad njima izvršena. Svoj izveštaj počeli su formalnim priznanjem da sam Petar ima apsolutnu vlast da odluči o slučaju svoga sina u skladu sa vlastitom suverenom voljom i ćefom, da oni nemaju nikakvu jurisdikciju nad tim slučajem i da ne mogu dopustiti sebi slobodu da izreknu presudu niti da kažu ma šta što bi moglo da na bilo

koji način sputa ili ograniči cara da uradi ono što on prosuđuje da je najbolje. Ali ipak, budući da je car milostivo zatražio njihov savet kako bi dobio određena uputstva pre nego što donese odluku, oni će u daljem tekstu navesti delove iz Svetog pisma za koje bi se moglo smatrati da se odnose na ovaj predmet i da ukazuju na volju Gospodnju u pogledu činjenja jednog vladaoca i oca u jednom takvom slučaju.

Zatim su naveli tekstove i odlomke iz Biblije. Neki od tih tekstova bili su žigosanja buntovne i neposlušne dece, poput: „Oko koje oca se naruga,/ i matere neće da poslušaju, ključavaće ga gavrani s potoka,/ i ješće ga orlići od orla“³⁶, i jevrejski zakon koji predviđa da, „ko bi imao sina neposlušnog i nepokornog, koji ne sluša oca svoga ni matere svoje, a koga oni i kazniše, pa opet ne sluša, neka ga uzmu otac i mati i dovedu k starešinama grada svoga, i neka kažu starešinama grada svoga: Evo sina našega koji je neposlušan i nepokoran, koji ne sluša glasa našega i pravi nered i opija se. I svi će ga ljudi grada njegova kamenovati, i on će poginuti.“³⁷

Navedeni su bili i drugi odlomci koji su se odnosili na stvarne slučajeve iz jevrejske istorije kada su sinovi bili kažnjavani smrtnom kaznom za zločine počinjene protiv svojih roditelja, poput Avesalomovog slučaja i ostalih.

Smer i težnja svih tih izvadaka iz Biblije bio je da se opravda najstroži mogući tretman prema nesrećnom krivcu. Međutim, episkopi su na kraju svog saopštenja dodali da su ove citate naveli iz pokornosti prema zapovesti svoga vladara, ne kako bi izrekli osudu, niti doneli odluku ili se na bilo koji drugi način postavili kao autoritativna vlast po spornom pitanju, već jedino da bi samog cara upoznali sa duhovnom poukom i uputstvima koje u vezi sa ovim slučajem daje Božja Reč. Kako su rekli, nikako ne bi bilo u skladu sa njihovom dužnošću da bilo koga osude na smrt, jer je Isus Hristos poučavao svoje učenike da se ne vode duhom gneva, već duhom krotkosti. Oni nemaju vlast da nekoga osude na smrt niti da traže njegovu krv. To je, kada nema druge, u nadležnosti svetovne vlasti. Njihovo je da sklanjaju ljude da se pokaju za svoje grehe i da im za njih daju oprost uz pomoć Isusa Hrista, našeg Spasitelja.

Stoga oni, predajući svoj izveštaj njegovom carskom veličanstvu, čine to samo kako bi on mogao da učini ono što se njemu samom čini ispravnim. „Ukoliko odluči da kazni svog posrnulog sina“, rekli su oni, „u skladu sa njegovim zlodelima, i na način srazmeran golemosti njegovih zločina, može da se pozove na ovde navedene reči i primere iz Starog zaveta. Ukoliko, sa druge strane, želi da se smiluje na svog sina, ima primer Isusa Hrista, koji je izrekao parabolu o bludnom sinu kog je otac primio i oprostio mu kada se ovaj vratio i pokajao, koji je ženu uhvaćenu u preljubi pustio da ide, iako je Mojsijev zakon propisao da se takve žene kamenuju, i koji je rekao kako se raduje milosrđu a ne žrtvama.“³⁸

Dokument se završavao sledećim rečima:

„Srce cara je u Božjoj ruci, i on može da odabere stranu ka kojoj će ga Božja ruka usmeriti.“

Što se tiče drugog veća, onog sastavljenog od plemića i senatora, kao i drugih visokih civilnih i vojnih dostojanstvenika, pre nego što su dali svoj sud oni su zatražili da Aleksej još jednom bude izveden pred njih kako bi im dao dodatna objašnjenja i kako bi videli da li se i dalje drži priznanja koje je dao. Na tim saslušanjima Aleksej je potvrdio ono što je pre toga bio rekao i priznao slobodnije nego prethodni put da je kriv za izdajničke namere. Reklo bi se da je u tom trenutku njegov duh bio već potpuno skršen, i čini se da je on smatrao da mu je jedina nada da umakne smrti ležala u najponiznijim i najkukavnijim priznanjima i najsmernijim molbama za oprost Takođe, u tim svojim poslednjim priznanjima obuhvatio je i neke ljude koji do tada nisu bili optuženi. Jedan od njih bio je neki sveštenik po imenu Jakov. Aleksej je rekao kako se jednom prilikom ispovedao tom svešteniku i, među ostalim grehovima koje je spomenuo, rekao kako priželjkuje smrt svoga oca. Prema Alekseju, sveštenik mu je odgovorio sledećim rečima: „Bog će ti oprostiti zbog toga, jer svi mi“, misleći pritom na sveštenike, „takođe to želimo“. Sveštenik je iz istih stopa uhapšen, ali je, prilikom ispitivanja, porekao da je pravio takve komentare. Istražitelji su ga stavili na muke, i na spravama za mučenje iznudili od njega

36 *Poslovice*, 30:17. Navedeno prema prevodu Luja Bakotića. (prim. prev.)

37 *Ponovljeni zakoni*, 21:18-21. Navedeno prema prevodu Luja Bakotića. (prim. prev.)

38 Parabola o bludnom sinu: *Luka*, 15:11-32; brakolomnica: *Jovan*, 8; reči o milosrđu: *Matej*, 12:7.

priznanje da je izgovorio te reči. Da li ih je on i zaista izgovorio, ili je to priznao samo da bi okončao mučenje, nemoguće je reći.

Zatražili su od njega da im kaže imena ljudi koje je čuo da naglas izražavaju želju da car umre, ali je on rekao kako ne može da se seti. Čuo je to od nekoliko ljudi, ali nije mogao da se seti ko su oni bili. Rekao je da je Aleksej bio veoma omiljen među narodom i kako su oni ponekad pili u njegovo zdravlje imenujući ga nadom Rusije.

Car je takođe personalno pribavio konačno i opšte priznanje krivice od svog sina, koje je poslao senatu dan pre nego što je njegova presuda trebalo da bude donesena. To priznanje je pribavio tako što je Tolstoja, činovnika najvišeg ranga na njegovom dvoru i čoveka koji je čitavim tokom ove afere bio glavni posrednik u njegovim odnosima i korespondenciji sa sinom, poslao kod Alekseja sa sledećim pismenim instrukcijama:

„G. Tolstoju, članu Tajnog veća:

„Otidite kod mog sina danas popodne i zapišite odgovore koje će vam dati na sledeća pitanja:

„I. Iz kog je razloga uvek bio tako neposlušan prema meni i odbijao da učini ono što sam tražio od njega, ili da prione na bilo kakav koristan posao, uprkos svem grehu i sramoti koje je na sebe navukao tako čudnim i neobičnim kursom?

„II. Zbog čega me se tako malo plašio i zašto nije zazirao od posledica koje njegova neposlušnost neizbežno mora proizvesti?

„III. Šta ga je navelo na to da poželi da pribavi za sebe krunu na drugi način nego poslušnošću prema meni i nasleđivanjem mene po prirodnom redosledu nasleđivanja?

„Takođe ga ispitajte o svemu ostalom što je u bilo kakvoj vezi sa ovom stvari.“

Tolstoj je otišao kod Alekseja u zatvor i pročitao mu ova pitanja. Aleksej je u odgovor na njih napisao izjavu koju je Tolstoj odneo caru a koja je glasila ovako:

„I. Iako sam bio i te kako svestan da je neposlušnost prema ocu, kao i odbijanje da se učini ono što mu je po volji, jedan jako čudan i neobičan kurs, a osim toga i greh i sramota, ja sam ipak bio zaveden u to, ponajpre kao posledica toga što su me od najranijeg doba podizale guvernanta i njene devojke, od kojih nisam naučio ništa osim dokolice, razbibrige i bogomoljstva, ka kojima sam i od prirode bio sklon.

„Osoba kojoj sam bio poveren nakon što sam otrgnut od svoje guvernante nije mi dala nimalo bolja uputstva za život.

„Zabrinuvši se naknadno za moje obrazovanje i zaželevši da se usredsredim na ono što dolikuje sinu jednog cara, otac mi je naložio da izučim nemački jezik i druge nauke, što sam ja dočekao veoma nerado. Prionuo sam na njih na jedan veoma nehajan način, i samo sam se pretvarao da uopšte bilo šta radim kako bih dobio na vremenu, dok mi namera nije bila da bilo šta naučim.

„A kako je moj otac, koji je tada često bio sa vojskom, većinu vremena bio odsutan, naložio je njegovoj svetlosti, knezu Menšikovu, da me drži na oku. Dok bi ovaj bio sa mnom ja sam morao da se bacam na posao, ali, čim bi nestao iz vidokruga, ljudi sa kojima bih bio ostavljen, primećujući da me interesuju jedino bogomoljstvo i nerad, druženje sa sveštenicima i monasima i bančenje sa njima, ne samo da su me ohrabivali da zapostavljam svoj posao već su sa zadovoljstvom radili isto što i ja. Kako su ti ljudi bili u mojoj okolini od mog najranijeg detinjstva, stekao sam naviku da se povinujem njihovim uputstvima i da u svemu ispunjavam njihove želje, te su na taj način, postepeno, otuđivali moja osećanja od mog oca, tako da sam, malo-pomalo, došao do toga da sam se užasavao ne samo vojnih poslova i drugih delatnosti svoga oca već i njega lično, zbog čega je kod mene neprestano postojala želja da budem što dalje od njega. Kada je bio sa mnom, Aleksandar Kikin je naročito ulagao veliki trud da me što više privoli ovakvom načinu života.

„Imajući sažaljenja prema meni, i želeći da me ipak učini dostojnim položaja za koji sam bio pozvan, otac me je slao u strane zemlje, ali, kako sam već bio zašao u muževno doba, to nije pomoglo da promenim svoj način života.

„Uistinu, moja putovanja bila su od određene koristi za mene, ali ona nisu bila dovoljna da se iskorene poročne navike koje su kod mene već bile uzele toliko maha.

„II. Rđava narav bila je ta koja me je sprečavala da se plašim očevih ukora zbog svog neposluha. Ja sam ga se stvarno plašio, ali taj strah nije bio sinovski. Samo sam tražio načina da ga se klonim i nikako nisam bio zainteresovan da mu učinim po volji, već samo da izbegnem, na svaki mogući način, ono što je od mene zahtevao. Ove reči ću sada otvoreno potkrepiti jednim očiglednim primerom.

„Kada sam se, na kraju jednog od svojih putovanja, vratio iz inostranstva ocu u Sankt Peterburg, on mi je postavio određena pitanja o mojim studijama i, između ostalog, pitao me da li sam zaboravio ono što sam naučio i ja sam mu rekao da nisam. Zatim je zatražio da mu donesem neke od svojih nacrti i planova. Tada sam, strahujući da će mi naložiti da nacrtam nešto tu u njegovom prisustvu, što nisam bio u stanju da učinim pošto ništa nisam znao o tome, potražio načina da povredim ruku tako da apsolutno ništa ne mogu da uradim sa njom. Zato sam napunio pištolj i, uzevši ga u levu ruku, naslonio ga o šaku desne sa namerom da pucam kroz nju. Tane mi je, međutim, promašilo ruku, ali ju je barut oprljio dovoljno da je ozledi i onesposobi. Tane se zarilo u zid moje sobe, i još se može videti tamo.

„Primetivši da mi je ruka povređena, otac me je pitao kako je do toga došlo. Ispričao sam mu neku neodređenu priču, a istinu sam zadržao za sebe. Po ovome se može videti da sam se plašio svog oca, ali da to nije bio strah doličan sinu.

„III. Što se tiče moje želje da se dokopam krune na drugi način a ne poslušnošću prema svom ocu i nasleđivanjem redovnim putem, čitav svet lako može shvatiti razlog. Jer, kada sam jednom skrenuo sa pravog puta i odlučio da ni u čemu ne oponašam svog oca, ja sam, prirodno, potražio načina, pa makar i najnezakonitijeg, da dođe do smene vlasti. Priznajem da sam čak bio spreman da do vlasti, ako bi to bilo nužno, dođem uz stranu asistenciju. Da je nemački car bio spreman da održi svoje obećanje da će mi ishodovati rusku krunu, makar i uz upotrebu oružane sile, ja ne bih prezao ni od toga da do nje dođem.

„Na primer, da je car zatražio da mu, u zamenu za njegovu pomoć, kasnije ustupim ruske trupe da se bore protiv bilo kog od njegovih neprijatelja, ili da je zatražio velike novčane svote, ja bih učinio sve što bi on izvoleo da zatraži. Povrh toga, razdelio bih poklone njegovim ministrima i generalima. Jednostavno, ne bih smatrao da je bilo koja cena previsoka da bih došao do onoga što sam želeo.“

Aleksej je, dakle, dao ovo priznanje Tolstoju, ovaj ga je odneo caru, koji ga je, opet, poslao velikom svetovnom veću, da mu pomogne da formira svoje mišljenje.

Savet se nedelju dana bavio razmatranjem ovog slučaja, a zatim je sastavio i potpisao svoju odluku.

Dokument koji su sačinili počinjao je njihovim priznanjem da oni sami nemaju nikakvog izvornog prava da presuđuju po ovom predmetu, pošto, saglasno drevnom ustrojstvu carstva, lično car ima jedinu i isključivu sudsku nadležnost u svim sličnim slučajevima, nemajući nikakve obaveze bilo kakve vrste prema svojim podanicima, ali su oni, i pored toga, pošto je car smatrao celishodnim da im se obrati, preuzeli odgovornost na sebe, i sada su, nakon što su pomno ispitali i razmotrili stvar, spremni da izreknu presudu.

Zatim su rekli da su, nakon što su pomno saslušali i pažljivo uzeli u obzir sve dokaze, kako usmene tako i pisane, koji su bili izneseni pred njih, uključujući tu i priznanja samog Alekseja, ustanovili da je on kriv za veleizdaju i pobunu protiv svog oca i suverena i da zaslužuje smrt. „I to“, reklo je veće u nastavku, „premda mu je, kako pre njegovog povratka u Rusiju tako i posle njega, njegov otac car više puta obećao oprost ako ispuni određene uslove, gde su pritom ovi uslovi bili pojedinačno i izričito naznačeni, naročito onaj koji je predviđao da on mora izneti puno priznanje svih svojih namera i navesti imena svih osoba koje su sa njima bile upoznate ili bile zadužene za njihovo sprovođenje. Ove uslove, a naročito poslednji, Aleksej nije ispunio, nego je pritvornim i okolišnim odgovorima uzvratilo na pitanja koja su mu bila postavljena i prikrio ne samo imena velikog broja najbitnijih ljudi koji su u zaveru bili umešani nego i najvažnije namere i smeranja zaverenika, čime se stvorio utisak da je odlučio da sačuva za sebe

prilikom da u budućnosti, kada mu se ukaže povoljna prilika, obnovi svoje planove i sprovede u delo svoj rđavi naum protiv svog suverena i oca. Time se pokazao nedostojnim oprostom koji mu je otac prethodno obećao i izgubio svako pravo na njega.“

Presuda ovog saveta završavala se sledećim rečima: „Mi, kao podanici i sluge, ovu osudu izričemo sa srcima punim jada, dok nam iz očiju teku potoci suza, i imamo u vidu da, budući da smo podanici i sluge, nije na nama da donosimo presude od tolikog značaja, a naročito nije na nama da izričemo osudu protiv sina najmoćnijeg i najmilostivijeg cara i našeg gospodara. Međutim, kako je to bila njegova volja da mi presudimo po ovom pitanju, mi ovde iznosimo svoje stvarno mišljenje i izričemo ovu osudu sa savešću tako čistom i hrišćanskom da smatramo da za nju možemo da odgovaramo pred strašnim, pravednim i pravičnim sudom Boga Svevišnjega.

„Da završimo, ovu svoju presudu i osudu predajemo vrhovnoj vlasti i volji, na milostivu ocenu njegovog carskog veličanstva, našeg najmilostivijeg monarha.“

Ovaj dokument su potpisali na najzvaničniji način svi članovi veća, gotovo stotinu ljudi. Među potpisima bila su imena najviših državnih činovnika, savetnika, senatora, gubernatora, generala i drugih ljudi od visokog civilnog i vojnog ranga. Kada mu je na taj način formalno bila potvrđena verodostojnost, dokument je uz puno ceremonije bio poslat caru.

Nakon kraćeg perioda velike neizvesnosti i zabrinutosti, tokom kog je, reklo bi se, pretrpeo prilične duševne patnje, car je potvrdio presudu veća, pa je zatim određen dan na koji je Aleksej imalo da bude izveden pred sud kako bi, u skladu sa presudom, smrtna kazna mogla i zvanično da mu bude izrečena.

Dan koji je bio određen bio je 6. jul, gotovo dve nedelje nakon što je presuda suda bila dostavljena caru. Ovaj vremenski razmak ukazuje na žestoku duševnu borbu koja se u caru vodila između njegovog ponosa i vladarske časti, osećanja koja su ga gonila da na najodlučniji i najstroži način kazni buntovnika protiv svoje vlasti, i onoga što je još bilo preostalo od njegove očinske ljubavi za svog sina. Znao je vrlo dobro da nakon svega što se zbilo nikada ne može doći do bilo kakvog istinskog i iskrenog pomirenja, i da će, sve za života njegovog sina, njegovo ime biti geslo otpora i pobune, te da će samo njegovo bivstvovanje predstavljati snažan i stalan podstrek za izdajničke planove koje su protivnici civilizacije i napretka uvek bili skloni da kuju. Stoga je naposljetku odlučio da smrtna kazna treba ako ništa drugo da bude izrečena. Kakva mu je bila namera u pogledu njenog stvarnog izvršenja, nikada nećemo saznati.

Kada je osvanuo određen dan sazvano je veliko zasedanje sudskog veća i Aleksej je doveden iz tvrđave u kojoj je bio utamničen i po poslednji put izveden pred sudije. Pratila ga je mnogobrojna straža. Kada je posednut na optuženičku klupu, pozvan je da ponovi priznanja koja je izneo, a zatim mu je pročitana osuda na smrtnu kaznu, u formi u kojoj je prethodno bila poslata caru. Potom je vraćen u zatvor.

Aleksej je bio preplavljen strahom i jadom zbog svoje kazne, i sledećeg jutra je caru saopštena vest da je, nakon što su ga preko noći u razmacima spopadali grčevi, doživeo apopleksični napad. Oko podneva je stigla druga poruka, u kojoj je rečeno kako je Aleksej u određenoj meri došao sebi, ali da se ipak čini kako ga životne snage napuštaju i da lekari smatraju da mu je život u velikoj opasnosti.

Car je poslao po svoje glavne ministre da dođu kod njega, i sa velikom teskobom i nemirom je čekao sa njima dalje vesti.

Na kraju je došao treći glasnik koji je rekao da preovladava mišljenje da nema izgleda da će Aleksej preživeti večer i da čezne za time da vidi svog oca. Car je iz istih stopa rekao ministrima da pođu sa njim i krenuo iz palate prema tvrđavi u kojoj je Aleksej bio zatočen. Ušavši u sobu u kojoj mu je sin ležao na samrti, bio je veoma ganut, dok je Aleksej, briznuvši u plač, skršio ruke i počeo da preklinje za očev oprostaj za grehe koje je protiv njega počinio. Rekao je kako je ljuto i gnusno uvredio ne samo cara nego i Svemogućeg Boga i kako se nada da se neće oporaviti od svoje boljke, jer smatra da ne zaslužuje da živi. Ali je molio i preklinjao svoga oca da, Boga radi, povuče kletvu kojom ga je prokleo, da mu oprost i za sve gnusne zločine koje je počinio, da mu podari svoj očinski blagoslov i da naredi da se upriliče molitve za njegovu dušu.

Dok je Aleksej ovo izgovarao, car se, ali i svi ministri i oficiri koji su došli sa njim, kupao u suzama. Njegov odgovor bio je nežan. Istina, on se osvrnuo na grehe i nedela za koje je Aleksej bio kriv, ali mu je dao svoj oprostaj i svoj blagoslov, a zatim se rastao od njega uz suze i jadikovke od kojih nije mogao da govori, a u kojima su mu se pridružili i svi prisutni. Prizor je bio takav da bi od njega i kamen zaplakao.

U pet sati po podne jedan gardijski major je stigao iz tvrđave u carevu palatu sa porukom da Aleksej ima veliku želju da još jednom vidi svoga oca. Car isprva nije bio voljan da udovolji ovom zahtevu. Smatrao je da neće moći još jednom da podnese bol koji je takav jedan razgovor povlačio sa sobom. Ali njegovi ministri su ga posavetovali da to učini. Rekli su mu kako je teško odbiti takav jedan zahtev umirućeg sina, koga su verovatno mučile žaoke griže savesti i koji je osećao olakšanje i utehu u očevoj blizini. Tako je Petar pristao da ide. Ali baš dok se ukrcavao na brod koji je trebalo da ga preveze do tvrđave, došao je još jedan glasnik koji mu je rekao kako je prekasno. Aleksej je preminuo.

Sutradan po sinovljevoj smrti, ne bi li predupredio i sprečio lažne glasine o ovom slučaju za koje je znao da će njegovi neprijatelji pokušati da ih rašire po čitavoj Evropi, car je naredio da se jedno kratko ali sadržajno saopštenje o suđenju i presudi i o okolnostima njegove smrti, sastavi i pošalje svim ruskim diplomatama u inostranstvu, kako bi ovi mogli da sa svim činjenicama upoznaju dvorove pri kojima su bili akreditovani.

Devetog dana meseca jula, dva dana po Aleksejevoj smrti, počelo se sa sahranom. Telo je položeno u kovčeg prekriven crnim baršunom. Preko kovčega je bio prebačen mrtvački pokrov od dragocene zlatne tkanine i telo je tako odneseno do crkve Svete trojice, gde je ležalo na svečanom odru. Ono je ostalo tu ostatak tog dana, kao i čitavog sledećeg, a takođe i trećeg dana sve do uveče. Obišle su ga ogromne gomile prostog sveta, kome je bilo dozvoljeno da pride i poljubi ruku preminulog.

Uveče trećeg dana nakon što je telo preneseno u crkvu obavljen je i pogrebni obred i telo je položeno u grobnicu. Pogrebna povorka bila je velika, a predvodili su je car, carica i svi najvažniji plemići sa dvora. Car i ostali ožalošćeni su u rukama nosili po jednu malu zapaljenu voštanicu. Dame su redom bile obučene u crnu svilenu odeću. Svi koji su u povorci stajali dovoljno blizu da to primete rekli su da je car plakao čitavim putem.

Na službi u crkvi sveštenik je svoju pogrebnu propoved počeo vrlo prikladnim stihom: „O, Avesalome, sine moj! Sine moj, Avesalome!“

Tako se okončala ova strašna tragedija. Stranka koja se protivila carevim reformama i inovacijama ostala je potpuno obezglavljena nakon Aleksejeve smrti, i nikada više nije ni pokušala da se organizovano suprotstavi Petrovim planovima. Dabome, većina njenih glavnih vođa bila je pogubljena ili prognana u Sibir. Što se tiče Jevdokije, prve careve žene i Aleksejeve majke, za koju je dokazano da je bila posvećena u njegove namere, ona je bila poslata u jedno utvrđenje debelih zidova, gde je ostatak svojih dana provela zatočena u tamnici.³⁹ Njen zatvor bio je tako strog da joj je čak i hrana doturana kroz jednu rupu u zidu.

Na kraju nam je ostalo još samo da kažemo reč-dve o tome šta je bilo sa Afrosinijom. Kada je Aleksej prvi put uhapšen, verovalo se da je i ona, budući da je bila Aleksejeva robinjica i sadružnica, učestvovala u njegovim izdajničkim planovima, ali se tokom istrage sasvim jasno ispostavilo da je, ako je ona uopšte i imala bilo kakve veze sa čitavom aferom ili uzela ikakvog učešća u njoj, to bilo nehotično i bezazleno, a njeno svedočanstvo bilo je od velike pomoći za razotkrivanje tajni vezanih za čitavu tu rabotu. Na kraju je car biranim rečima izrazio svoje zadovoljstvo njenim ponašanjem. Dao joj je puni oprost za nehotičnu pomoć koju je pružila Alekseju pri sprovođenju njegovih planova. Naredio je da joj se vrati sve što joj je bilo oduzeto, poklonivši joj pride i lep nakit, i rekao joj da će, ukoliko namerava da se uda, od njega u miraz dobiti nimalo neznatan deo carske riznice. Ali ona je brže-bolje odbila ovu ponudu. „U prošlosti

³⁹ Nažalost, autor ni ovde nije u pravu. Jevdokija je nadživela i Petra i Katarinu I, a prilikom krunisanja njenog unuka Petra II vratila se u Moskvu, gde je i umrla, okružena opštim poštovanjem. Osim toga, strogi zatvor koji se spominje u narednoj rečenici je Šlislburg, u koji ju je Petar otpravio pred svoju smrt, ali za tretman koji je ona tamo dobila nije bio odgovoran on, već njegova druga žena, Katarina I. (prim. prev.)

sam silom bila prinuđena“, glasio je njen odgovor, „da se pokoravam jednom čoveku, i ubuduće nijednom više neću dozvoliti čak ni da mi priđe blizu.“

PETROV KRAJ

Po Aleksejevoj smrti car je svoje nade u pogledu naslednika preneo na svog sinčića, Petra Petroviča, Katarinino dete rođeno otprilike u vreme smrti Aleksejeve žene, kada su nesporazumi između Petra i Alekseja po prvi put počeli da poprimaju zabrinjavajuće razmere. Detetu su tada bile tri godine, ali je ono bilo veoma slabe i bolešljive građe, i car ga je gledao sa strahom i strepnjom. Njegove bojazni pokazale su se sasvim opravdanim, pošto mu je, otprilike godinu dana nakon nesrećne smrti Alekseja, umro i drugi sin.

Petra je ova nova nesreća bacila u duboku žalost. Spopali su ga grčevi koji su mu se javljali kada bi se našao pod kakvim snažnim uzbuđenjem, lice mu se izobličilo a vrat mu se iskrivio i ukočio da ga je bilo strašno pogledati. Prilikom napada ove vrste Katarina je obično umela da ublaži i smiri grčevite pokrete mišića i da malo-pomalo otrgne muža od užasnog zagrljaja bolesti, ali joj on sada nije dozvoljavao da mu se približi. Nije mogao da podnese njeno prisustvo jer je pogled na nju tako živo obnavljao bol koji je osećao zbog gubitka njihovog deteta da su od toga grčevi i patnja postajali gori nego pre toga.

Zapravo, Petar se po smrti sina zatvorio u sobu, gde je tri dana i noći proveo ležeći na podu u bolu i mucu, i nije puštao nikoga unutra. Konačno je došao jedan od visokih državnih ministara i, obraćajući mu se kroz zatvorena vrata, apelovao na njega, najusrdnije što je umeo, da izađe i izda im uputstva u vezi sa državnim poslovima, koji su, prema njegovim rečima, zahtevali carevu hitnu pažnju. Ministar je sa sobom bio poveo i veliki broj senatora da potpomognu i potkrepe njegov apel. Na kraju je car dozvolio da se otvore vrata, i u sobu su ušli ministar i senatori. Iznenadna pojava tolikih ljudi, kao i ministarova smelost da preduzme jedan tako odlučan korak, ostavili su takav utisak na cara da su na momenat odvratili njegove misli od žalosti, pa im je dozvolio da ga izvedu iz sobe i ubede ga da uzme nešto hrane.

Mali Petar je umro godine 1719, a car je nakon toga živio i vladao još otprilike šest godina. U tom razdoblju je sa puno energije i uspeha poradio na dovršavanju reformi koje je preduzeo u vezi sa unutrašnjim stanjem svoga carstva, kao i na uvećavanju moći i uticaja svoje države među susednim narodima. Više nije imao nikakvih ozbiljnijih problema sa svojim unutrašnjim političkim oponentima, mada je u njemu sve vreme postojala bojazan da bi problemi mogli da se pojave nakon njegove smrti. Po drevnom ustrojstvu monarhije, car je imao pravo da odredi vlastitog naslednika, birajući u tu svrhu bilo jednog od svojih sinova, bilo nekog drugog. A sada, pošto su mu oba sina bila mrtva, on je uznemireno pokušavao da pronađe odgovor na pitanje kome poveriti upravljanje carstvom kada se on preseli na onaj svet. Naposletku je doneo odluku da zemlju ostavi u Katarininim rukama, te je, kako bi utro put za to, rešio da je za svog života svečano kruniše za imperatorku.

Međutim, pre nego što će javno objaviti Katarinu kao svoju naslednicu, Petar je, kao pripremnu meru, od svih zvaničnika carstva, kako civilnih tako i vojnih, kao i od svih velikaša i ostalih bitnih ljudi u zemlji zatražio da potpišu svečanu izjavu i zakletvu da priznaju carevo pravo da odredi svog naslednika, i da će posle njegove smrti podržavati i braniti onoga, ma o kome se radilo, koga im on imenuje za vladara i cara.

Ljudi su veoma spremno potpisivali ovu izjavu, koja je u štampanom obliku razaslata po čitavom carstvu. Međutim, niko nije ni zamišljao da će Katarina biti ta na koju će pasti carev izbor. Manje-više svi su pretpostavljali da će za naslednika biti određen izvesni knez Nariškin. Sam car ni rečju nije spominjao kakva mu je namera, već je čekao da dođe vreme da je sprovede u delo.

Prvi korak bilo je objavljivanje velike proklamacije u kojoj je obznanio svoj naum i objasnio svoje razloge za to. U toj proklamaciji Petar je naveo mnoge slučajeve iz istorije u kojima su čuveni vladari dodelili svojim bračnim drugaricama mesto na prestolu do svoga, a zatim je ukratko pobrojao sve usluge koje je Katarina učinila njemu i državi, što ju je činilo posebno dostojnom jedne takve počasti. Ona mu je, rekao je, već godinama pouzdan i veran prijatelj i savetnik. Delila je sa njim njegove brige i muke, pravila mu društvo na njegovim putovanjima, a čak se, prateći ga na njegovim vojnim pohodima, više puta susrela i sa svim neugodnostima i

opasnostima koje sa sobom nosi vojnički logor. Čineći to, ona mu je bila od najveće moguće koristi, a jednom prilikom je zahvaljujući njoj čitava njegova vojska sačuvana od propasti. On stoga iskazuje svoju nameru da je načini svojom suvladarkom i da proslavi ovaj događaj svečanim krunisanjem.

Mesto gde je krunisanje trebalo da bude obavljeno bio je, naravno, drevni grad Moskva, i svim crkvenim i državnim velikodostojnicima izdate su zapovesti, a svim stranim ambasadorima poslate pozivnice, da se zapute u ovaj grad i da u određeni dan budu spremni da uzmu učešća u svečanosti.

Za onoga ko to nije doživeo i video svojim očima, nemoguće je opisati ili zamisliti blistavilo i sjaj spektakla koji je krunisanje predstavljalo. Mesto gde je održana najvažnija svečanost bila je Patrijaršija, koja je za tu priliku bila najveličanstvenije ukrašena. Čitava unutrašnjost zgrade bila je osvetljena ogromnim brojem voštanih sveća u zlatnim i srebrnim o svodove obešenim ili za zidove pričvršćenim svećnjacima. Stepenice oltara, kao i pod crkve, čitavim onim delom kojim je carica imala da prođe tokom ceremonije, bili su pokriveni bogatim, zlatom protkanim ćilimom, a sedišta na kojima je trebalo da sede episkopi i ostali crkveni velikodostojnici bila su prekrivena grimiznom čojom.

Sama ceremonija krunisanja imala je da bude obavljena na jednom podijumu, ili uzvišenoj platformi, koja je bila postavljena nasred crkve. Preko te platforme, zajedno sa stepenicama koje su do nje vodile, bio je prostrt grimizni baršun, a nadvisivao ju je raskošni baldahin sačinjen od zlatom protkane svile. Osim toga, strane toga baldahina bile su ukrašene, u najbogatijem stilu, resicama, trakama, rojtama, kitama i zlatnim gajtanima. Pod baldahinom je stajao dvostruki presto za cara i caricu, a pored njega sedišta za princeze, i sve to je bilo prekriveno grimiznim baršunom sa zlatnim porubima.

Kad je došao određeni čas, kod carske palate je formirana povorka koja je krenula ka Patrijaršiji kroz gustu i zbijenu masu gledalaca koji su preplavili ulice. Svaki prozor je bio krcat, kao i krovovi kuća, i uopšte sve gde je bilo mesta da se stavi noga. Bile su tu čete gardista koji su, u blistavim uniformama, jahali na konjima; bili su tu muzički orkestri, i glasonoše, i visoki državni službenici, koji su nosili, na zlatom i dragim kamenjem ukrašenim jastučićima, redom carski plašt, kuglu, skiptar i krunu. U ovom poretku carska povorka je otišla do Patrijaršije, gde je, nakon mnoštva ceremonija, koje su zbog velelepnosti odeće, barjaka i raznih carskih simbola predstavljale pravi praznik za oči, ali koje bi bilo zamorno opisivati, na Katarininu glavu stavljena kruna, a taj trenutak je čitavoj Moskvi objavljen zvonjavom zvona, sviranjem truba i doboša i kanonadom topova.

Svečanosti su, uz još nekoliko drugih imponantnih procesija, potrajale još dva dana i završene su u noći drugog dana velikim banketom održanim u jednoj prostranoj sali koja je bila veličanstveno ukrašena za tu priliku. I dok se carsko društvo u sali gostilo najboljim jelima posluženim u zlatnom posuđu, napolju je narod počašćen čitavim volovima koji su se pekli na ulicama, dok su javnim fontanama tekle neiscrpne količine vina.

Katarinino krunisanje za caricu nije bilo tek puka i prazna ceremonija. Ono je bilo u vezi sa formalnim zakonskim odredbama donesenim u cilju da se nakon smrti cara vrhovna vlast prenese na nju. A treba znati da se sa ovim odredbama nije požurilo, jer je, manje od godinu dana nakon toga, cara, usred velikog slavlja zbog veridbe jedne od njegovih kćerki, princeze Ane Petrovne, za jednog stranog vojvodu, iznenada napala jedna opaka boljka, od koje je, nakon što se danima patio i mučio, na kraju i podlegao. Datum njegove smrti bio je 28. januar 1725.

Jedna od njegovih kćerki, princeza Natalija Petrovna, treće od dece koju mu je rodila Katarina, umrla je neposredno nakon svog oca, tako da su tela roditelja i deteta sahranjena na zajedničkom sprovodu koji je pratila najveća moguća pompa i parada. Pogrebne radnje su se toliko odužile da je prošlo više od šest nedelja od smrti cara pre nego što su tela konačno pohranjena u grob, i čitava knjiga bi mogla da se napiše da se opišu povorke, obredi, molitve, pojanja, ruho i perjanice, bogato ukrašene konjske orme, crninom presvučene saonice, rekvijemi, artiljerijske salve i svi drugi raznorazni sa ovom prilikom povezani prizori i događaji.

I tako se okončala ovozemaljska egzistencija Petra Velikog. Ovaj epitet više nego zasluženostoji uz njegovo ime, jer je on zasigurno bio jedan od najvećih ali i najneobičnijih ljudi koji su ikad živeli. I sam poluarvarin, latio se posla da civilizuje dvadeset miliona ljudi i istrajao na njemu tokom čitavog svog života kroz opasnosti, poteškoće i odvratanja za čije je savladavanje bio potreban začuđujuće visok stepen odlučnosti i odrešitosti. On se razlikuje od drugih velikih vladara i vojskovođa koji su se pojavljivali u svetskoj istoriji i svojim delima osigurali sebi naziv „velikih“ po tome što su — dok su oni svoju slavu stekli pobedama nad stranim narodima, koji su se, u većini slučajeva, posle smrti svojih zavojevača odmetali i vraćali stvari u pređašnje stanje, ne ostavljajući nikakve trajne rezultate za sobom — trijumfi koje je Petar izvojevao predstavljali samo početak posla na unutrašnjem napretku i reformi koji i danas, vek i po nakon svog početka, i dalje traje. Zapravo, taj posao se u današnje vreme odvija možda uspešnije nego ikada do sada.

Uprkos strogosti Petrovog karaktera, užasnoj žestini njegovih nastupa besa i nekoj vrsti varvarske veličajnosti koja je obeležavala sve njegove velike odluke i planove, on je posedovao izvesnu žicu i sklonost za šalu, i, kada je bio u vedrom i veselom raspoloženju, nije bilo vedrijeg i veselijeg čoveka od njega. Interesovanje koje je pokazivao za upotrebu alata, i njegovo svojeručno oprobavanje u raznim manuelnim poslovima; njegova zamisao da stupi u vojsku kao dobošar, a u mornaricu kao mornarički podoficir, i da se u obe vojne službe uzdiže postepeno, redovnim unapređivanjem kroz sve činove; način na koji se često, na svojim putovanjima, rasonođivao, prerusavajući se i izlazeći među običan svet, kao i hiljadu drugih pojedinosti koje su o njemu zabeležili istoričari sve su to nagoveštaji onoga što bismo mogli nazvati nekom vrstom dečaćkog duha koji je snažno obeležavao njegov karakter i koji se stalno ispoljavao tokom čitavog njegovog života.

Isripovedaćemo jedan događaj koji se desio svega dve godine pre njegove smrti, a koji na najupečatljiviji način svedoči o tom njegovom dečaćkom duhu. Prvi brod koji je sagrađen u Rusiji bio je jedan mali skif, za koji je Petar gotovo u potpunosti svojom rukom izradio skice i sagrađio ga. Taj skif je sagrađen u Moskvi, gde je ostao dvadesetak-tridesetak godina i gde je sve vreme bio predmet posebne Petrove pažnje. Naposletku je Petru, kada se carstvo potvrdilo kao nesumnjiva pomorska sila, palo na pamet da skif preseli iz Moskve u Peterburg, gde je želeo da ga konzervira za sva vremena kao neku vrstu suvenira u spomen na skromne početke iz kojih je potekla čitava pomorska veličina carstva. Ime koje je dao ovom skifu bilo je Mali Deda, što je ime koje je ukazivalo na to da je to malo plovilo, samo po sebi neznatno i beznačajno, bilo praroditelj i predak svih tih velikih fregata i bojnih brodova koji su tada bili usidreni na sidrištima u okolini Kronštata i na ušću Neve.

Dakle, bila je pripremljena jedna grandiozna ceremonija za „osveštanje“ Malog Dede. Mali brod je trijumfalno prevezen iz Moskve u Peterburg, gde je stavljen na palubu neke vrste barke ili galije da bi bio prevezen do Kronštata. Svi visoki državni zvaničnici i sve strane diplomate bili su pozvani da prisustvuju ovom osveštanju. Društvo se ukrcalo na za njih obezbeđene jahte i krenulo niz reku za Malim Dedom, kog je prevozila galija koja je išla na čelu, a celim putem su udarali bubnjevi, svirale trube i vijorile se zastave.

Sledećeg dana se čitava flota, koja se u tu svrhu bila okupila u zalivu, poredala u obliku amfiteatra. Mali Deda je spušten sa galije u vodu. Na njega se ukrcao car. Pratili su ga admiral i viceadmiraali flote, koji je trebalo da posluže kao posada. Admiral je stao za kormilo da upravlja, a viceadmiraali su uzeli vesla. Međutim, visoki oficiri nisu morali mnogo da se zamaraju veslanjem, jer su tu bila i dva čuna, opskrbljena snažnim ljudima, da tegle skif. Skif se tako provozao morem, a zatim je prošao pored flote, dok ga je sa svih brodova pozdravljala posada svojim klicanjem. Brodovi su ispalili tri hiljade plotuna u salvama u čast svog skromnog pretka. Mali Deda je sa velikim žarom uzvratio na ove topovske salve uz pomoć tri mala obrtna topa koja su se nalazila na njegovoj palubi.

Carica Katarina je sve to posmatrala sa jedne uzvišice na obali gde je sedela sa svojim dvorskim damama u jednom za te potrebe podignutom paviljonu ili šatoru.

Na kraju svečanosti skif je uz veliku ceremoniju pohranjen na za njega pripremljeno mesto u tvrđavi Kronštat, i društvo je, posle još jednog dana koji je protekao u gozbi i veselju, ostavilo Malog Dedu da tu počiva, dok su se oni na svojim jahtama vratili u grad.

Nedugo nakon Petrove smrti, Katarina je, u skladu sa Petrovim odredbama, svečanim aktom senata i državnih ministara proglašena za imperatorku, i ona je odmah počela da upražnjava svoju suverenu vlast. Svoje stupanje na presto obeležila je mnogim milosrdnim delima, oslobađajući zatvorenike, pozivajući natrag izgnanike, skidajući leševe sa vešala i točkova za mučenje, a glave sa kolaca, i isporučujući ih porodicama i prijateljima da ih sahrane, preinačavajući smrtne kazne izrečene političkim krivcima, i na druge načine olakšavajući i ublažujući patnje koje su Petrove neumoljive ideje o pravdi i odmazdi bile prouzrokovale. Međutim, Katarinina blagotvorna vladavina nije dugo potrajala. Ona je iznenada umrla otprilike dve godine nakon svog muža, i sahranjena je uz veliku pompu u grandioznu i monumentalnu grobnici u jednoj od crkava Sankt Peterburga, crkvi koju je nakon Petrove smrti podigla njemu u spomen.